

รายงานวิจัยฉบับสุดท้าย

การเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2439-2534

สารูป ฤทธิชู และคณะ

มีนาคม 2546

รายงานวิจัยฉบับสุดท้าย
การเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2439 – 2534

สารูป ฤทธิชู	โรงเรียนสตรีพัทลุง
เบ็ญจวรรณ บัวขวัญ	สถาบันวัฒนธรรมศึกษากัลยาณิวัฒนา
	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
โกเมศร์ ทองบุญชู	บ้านไม้เสียบ
มะเหล็ก ศิลปภูศักดิ์	บ้านชะรัด
สุรศักดิ์ พิทักษ์คัตนาค	บ้านโนบ้าน

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
กลุ่มโครงการ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา”

กิตติกรรมประกาศ

รายงานวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งในกลุ่มโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” ของฝ่ายชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ยงยุทธ ชูแว่น และโรงเรียนสตรีพัทลุง ที่ให้โอกาสครั้งสำคัญ ทั้งพยายามให้ในสิ่งดีงามตลอดระยะเวลาตั้งแต่เริ่มต้นโครงการ จนกระทั่งสำเร็จ และนำพาให้ผู้วิจัยได้มีกลายณมิตรทางวิชาการหลากหลายกลุ่มขึ้นเรื่อยๆ

ขอกราบขอบพระคุณศาสตราจารย์ดร.แกมสุข นุ่นนนท์ และศาสตราจารย์สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ที่เมตตาเป็นทั้งที่ปรึกษาโครงการ กรุณา ตีติง ชี้แนะ ช่วยเหลือให้ข้อมูล และให้ความรู้สำหรับพัฒนาความคิดเพื่อการนี้ด้วยความมั่นใจ

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ดร.วิทยา สุจริตชนารักษ์ รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม อาจารย์ฉลอง สุนทรวาณิชย์ รองศาสตราจารย์ดร.อานันท์ กาญจนพันธ์ รองศาสตราจารย์ ดร.ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล ผู้ช่วยศาสตราจารย์ดร.ชูลีพร วิรุณหะ อาจารย์สถาพร ศรีสังข์ จัง ดร.อุทัย ดุลยเกษม รองศาสตราจารย์ดร.ภูวดล ทรงประเสริฐ และ ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย ผู้ให้คำติชม ให้ข้อคิด เสนอแนะในวิธีดำเนินการวิจัย อันทำให้งานวิจัยนี้สมบูรณ์มากขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณ ดร.ชยันต์ วรรณะภูติ ผู้ช่วยศาสตราจารย์พรณงาม เก้าธรรมสาร และผู้ร่วมกลุ่มโครงการทุกท่าน ที่ได้กรุณาตั้งข้อสังเกตเสนอแนะ เติบโตและติดตามความก้าวหน้ามาเป็นระยะๆ

ผู้วิจัยได้อาศัยประโยชน์จากงานเขียนต่าง ๆ มากมาย ทั้งที่ปรากฏและไม่ปรากฏนามในบรรณานุกรม เพื่อประกอบการดำเนินการวิจัยและเขียนงานวิจัยนี้ และยังได้พึ่งพาอาศัยข้อมูลจากภาคสนามในพื้นที่เป้าหมายและพื้นที่ร่ายทางจากวิทยากรทั้งที่ปรากฏและไม่ปรากฏนามในบรรณานุกรมอีกหลายท่าน ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง จึงขอขอบพระคุณท่านผู้เขียนและท่านวิทยากรดังกล่าวมา ณ โอกาสนี้ด้วย ซึ่งถือเป็นมิติสำคัญของการเสริมสร้างบรรยากาศการมีส่วนร่วมทำความเข้าใจชุมชนของตนเองในมิติประวัติศาสตร์

นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังได้มีโอกาสร่วมเวทีทางวิชาการต่างๆอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ โครงการต่างๆของกลุ่มโครงการวิจัยนี้ ชุดโครงการเครือข่ายปัญญาไทยศึกษา : เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในมิติประวัติศาสตร์ โครงการภูมิปัญญาทักษิณจากวรรณกรรมและพฤติกรรมโครงการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น“กรณีถ้ำแดง”ร่วมกันของชุมชน กิ่งอำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง โครงการวิจัยเรื่อง“พฤติกรรมมีส่วนร่วมของประชาคมจังหวัดพัทลุง ในการสร้างเศรษฐกิจชุมชน”ในสังกัดของมหาวิทยาลัยทักษิณ การประชุมทางวิชาการของมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ เรื่อง “ที่ทรงคนการศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ในทศวรรษนี้” และเรื่อง “ความขัดแย้งและความรุนแรงเชิงโครงสร้าง รัฐทุน และท้องถิ่น : มุมมองเชิงวัฒนธรรม” การสัมมนาทางวิชาการของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี เรื่อง “เปิดโลกวิจัยมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ภาคใต้ : การแสวงหาจิตวิญญาณและพลังทางภูมิปัญญา” และ The First Inter – Dialogue Conference on Southern Thailand : Current Social Transformations from People's Perspectives การสัมมนาของกลุ่มโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ภาคเหนือ : ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน" การเสวนาของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์กรมหาชน) เรื่อง "ชุมชนไทยในยุคโลกาภิวัตน์" การสัมมนาทางวิชาการของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ เรื่อง "ความรู้เรื่องเมืองไทย" และเรื่อง "พลังท้องถิ่นในกระแสความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม" ผู้วิจัยรู้สึกทราบบ้างที่ได้มีโอกาสเรียนรู้ พัฒนาตนเอง พัฒนางาน และเป็นการเสริมสร้างบรรยากาศการมีส่วนร่วมทำความเข้าใจชุมชนท้องถิ่นตนเองในมิติประวัติศาสตร์อีกมิติหนึ่ง จึงขอขอบพระคุณผู้ที่ให้โอกาสดังกล่าวมา ณ โอกาสนี้อีกครั้งหนึ่ง

ผู้ช่วยแปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษ อาจารย์ถนอมจิตร สังข์จรรย์ ผู้ช่วยผู้วิจัย คุณเบญจวรรณ บัวขวัญ ผู้ใหญ่โกเมศร์ ทองบุญชู คุณมะเหลก ศิลปภูคักดี อาจารย์สุรศักดิ์ พิทักษ์คัคณานต์ ผู้เรียนรายวิชา หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทยและสมาชิกชมรมรักป่าเขาทะเลสาบของโรงเรียนสตรีพัทลุง อีกทั้งผู้ดำเนินการจัดพิมพ์ต้นฉบับคุณผุสดี ไชยรัตน์ และคุณวินิช สุริโย ท่านทั้งหลายเหล่านี้คือผู้ต้องเหน็ดเหนื่อยมาตั้งแต่ต้นและหลายครั้งที่ต้องปรับแก้ไข ก็ได้รับความร่วมมือช่วยเหลืออย่างดีมาโดยตลอด ซึ่งก็เป็นอีกมิติหนึ่งของการเสริมสร้างบรรยากาศการมีส่วนร่วม ทำความเข้าใจชุมชนตนเองในมิติประวัติศาสตร์ ขอขอบคุณ

เหนือคำขอบคุณอื่นใด สำหรับคุณแม่ หลานๆและกัลยาณมิตรในโรงเรียนสตรีพัทลุง ที่คอยห่วงใยให้กำลังใจ และสนับสนุนการวิจัยเสมอมา

สารูป ฤทธิ์ชู
9 มีนาคม 2546

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “การเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2439-2534” (The Local Politics of Songkhla Lake Basin Economy 1896 - 1991) เป็นความพยายามที่จะทำการศึกษาและทำความเข้าใจถึงวิวัฒนาการทางการเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในช่วงสมัยใหม่ ตั้งแต่รัฐไทยจัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชขึ้นใน พ.ศ.2439 จนถึง พ.ศ.2534 เมื่อผู้แทนพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ภาคใต้ประกาศยุติการต่อสู้ด้วยอาวุธอย่างเป็นทางการที่จังหวัดพัทลุง เบื้องหลังทางการเมือง และผลกระทบจากการเมืองท้องถิ่นบริเวณดังกล่าว ที่มีต่อชุมชนท้องถิ่น อันจะนำไปสู่ความเข้าใจวิถีชีวิตของประชาชนได้อัตถุ์ที่ผ่านมานั้นเป็นเงื่อนไขหรือเป็นตัวกำหนดปรากฏการณ์ในปัจจุบันอย่างไร อีกทั้งมุ่งส่งเสริมและสร้างบรรยากาศการมีส่วนร่วมในการทำความเข้าใจชุมชนท้องถิ่นของตนเองในมิติประวัติศาสตร์ โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ อิงวิธีการเชิงสังคมมานุษยวิทยา และสังคมวิทยา ด้วยชุมชนกรณีศึกษา ชุมชนอื่นๆ เวทีเสวนาชาวบ้าน การประชุมทางวิชาการ และการวิจัยเอกสาร แล้วจัดทำรายงานการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์

เนื้อหาแบ่งเป็นห้าบท โดยแยกบทนำและบทส่งท้ายไว้ต่างหาก

บทนำ ว่าด้วยโจทย์วิจัย ตั้งแต่ความเป็นมาและความสำคัญของงานวิจัย วัตถุประสงค์ของโครงการ คำถามหลักของการวิจัย กรอบแนวคิดและขอบเขตของการวิจัย วิธีดำเนินการวิจัย ระยะเวลาวิจัย ผลที่คาดว่าจะได้รับ และที่ปรึกษาโครงการ

บทที่ 1 ศึกษาการเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อน พ.ศ.2439 โดยพิจารณาถึงภูมิศาสตร์พลวัตบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา โครงสร้างทางเศรษฐกิจ โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม และการเมืองพลวัตของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อน พ.ศ.2439

บทที่ 2 ถึงบทที่ 5 ศึกษาการเมืองของชุมชนกรณีศึกษาสี่ชุมชน โดยพิจารณาถึงทำเลที่ตั้ง โครงสร้างทางเศรษฐกิจ โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง พ.ศ.2439 ถึงปัจจุบัน เนื่องจากเรื่องราวเหล่านี้เกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิด

บทที่ 2 ศึกษาการเมืองชุมชนเขตริมทะเลในบริบทลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ.2439 – 2534
กรณีศึกษา : ชุมชนบ้านโนนบ้าน จังหวัดสงขลา

บทที่ 3 ศึกษาการเมืองของชุมชนเขตเมืองในบริบทลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ.2439 – 2534
กรณีศึกษา : ตลาดสี่กั๊ก จังหวัดพัทลุง

บทที่ 4 ศึกษาการเมืองชุมชนเขตเขาควนในบริบทลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ.2439 – 2534
กรณีศึกษา : ชุมชนบ้านชะรัด จังหวัดพัทลุง

บทที่ 5 ศึกษาการเมืองของชุมชนเขตทุ่งราบในบริบทลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ.2439 – 2534
กรณีศึกษา : ชุมชนบ้านไม้เสียบ จังหวัดนครศรีธรรมราช

บทส่งท้าย กล่าวถึงสาระทั้งหมดในลักษณะตอบโจทย์วิจัย

ผลการศึกษา เป็นประวัติศาสตร์จากภายในของชุมชนท้องถิ่นมากกว่าของผู้วิจัย โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองสมัยใหม่ในรูปแบบของขบวนการชาวนา ในนามของโจร ชุมโจร และพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ซึ่งส่งผลต่อภาพลักษณ์การไม่ยอมคนในสมัยปัจจุบัน แต่ก็มีข้อแตกต่างกันในรายละเอียดของแต่ละพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ตั้งแต่ปลายน้ำ กลางน้ำ ขึ้นไปจนถึงเขตต้นน้ำแถบเชิงเขาบรรทัด

Abstract

The purpose of this research entitled “The Local Politics of Songkhla Lake Basin Economy 1896-1991” was to make a historical study of the evolution of the local politics of Songkhla lake basin economy at modern times, dating from 1896 when Thai state established Nakornsithammarat county to 1991 when the representative of Communist Party in the South declared the surrender in Phatthalung with respect to the political background as well as impacts on local communities, which lead to the understandings of the inhabitants’ lifestyles and the key answers to how past events conditioned present phenomenon. Historically, the study was also to promote and create participatory atmosphere in understanding local communities. The method of study employed was a historical one based on socio-anthropological and sociological approaches involving selected communities for case studies as well as broad communities, villagers’ conferences, academic discussions and seminars, and documentary research. Finally, a research report in the manner of analytical description was compiled.

The contents are divided into five chapters, separating the introduction and the summary out.

The introduction includes research questions, the rationale and principal, project objectives, key questions, view-point frame and research boundary, methods of study, duration, expected outcomes, and project consultants.

Chapter 1 is the study of the local politics of Songkhla lake basin economy before 1896 concerning geographical dynamics, economical and socio-cultural structures, and political dynamics of the lake basin before 1896.

Chapter 2 to 5 consist of case studies of four communities, bringing up location, economical and socio-cultural structures, together with political changes since 1896 in that all of these are closely connected.

Chapter 2 refers to political study of communities situated ashore in context of Songkhla lake basin between 1896 and 1991. Case study: Ban Nai Ban Community, Songkhla.

Chapter 3 includes political study of urban communities in context of Songkhla lake basin between 1896 and 1991. Case study: Si Kak Market, Phatthalung.

Chapter 4 includes political study of communities in high lands in context of Songkhla lake basin between 1896 and 1991 Case study: Ban Cha-rat Community, Phatthalung.

Chapter 5 refers to political study of communities in low lands in context of Songkhla lake basin between 1896 and 1991. Cast study: Ban Mai Seab Community, Nakornsithammarat.

The summary deals with all key points in the manner of answering research questions.

The findings obtained the history from local communities rather than from the researcher. Modern political changes exist through farmers' process in the name of thieves, a thief gang, and communist party of Thailand. This influenced the inhabitants' images of unflexibility at present times. The characteristics, however, differ from place to place - from the water end upto the water source at the foot of Bantat range.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อ	ค
ABSTRACT	จ
สารบัญ	ช
สารบัญแผนที่	ญ
สารบัญภาพ	ฎ
สารบัญแผนภูมิ	ฏ
สารบัญตาราง	ฐ
บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของงานวิจัย	1
วัตถุประสงค์ของโครงการ	3
คำถามหลักของการวิจัย	4
กรอบแนวคิดและขอบเขตของการวิจัย	4
วิธีดำเนินการวิจัย	6
ระยะเวลาวิจัย	9
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	9
ที่ปรึกษาโครงการ	9
เอกสารอ้างอิง	10
บทที่ 1 การเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อน พ.ศ.2439	12
ภูมิศาสตร์พลวัตบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา	13
โครงสร้างทางเศรษฐกิจ	20
โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม	26
สมัยก่อนประวัติศาสตร์ : ก่อนพุทธศตวรรษที่ 12	26
สมัยประวัติศาสตร์วิบุราณ : พุทธศตวรรษที่ 12 – 18	26
สมัยประวัติศาสตร์ชาติไทย : พุทธศตวรรษที่ 19 – 25	29
การเมืองพลวัตของบริเวณลุ่มทะเลสาบก่อน พ.ศ.2439	38
ยุคสมัยของอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ : ก่อนพุทธศตวรรษที่ 12	39
ยุคสมัยของเกาะเทินทาเลม : พุทธศตวรรษที่ 12 – 18	39
ยุคสมัยของผืนแผ่นดินใหญ่และเกาะเทินทาเลม : พุทธศตวรรษที่ 19–พ.ศ.2439	42
บทที่ 2 การเมืองของชุมชนเขตริมทะเลในบริบทลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ.2439 – 2534	
กรณีศึกษา : ชุมชนบ้านโนบ้าน จังหวัดสงขลา	53
ทำเลที่ตั้ง	55
โครงสร้างทางเศรษฐกิจ	59
โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม	65

การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง พ.ศ.2439 – ปัจจุบัน	71
พ.ศ.2439 – 2490 : โฟงฟางเพื่อยังชีพ : ชุมชนร่มเย็น	71
ทศวรรษ 2490 – 2510 : ยุคทองของโฟงฟาง : ชุมชนตื่นตัว	75
ทศวรรษ 2520 – ปัจจุบัน : ยุคโฟงฟางใต้ดิน : ชุมชนตื่นรนต่อสู้	79
บ้านในบ้นกับการเมืองภาครัฐ พ.ศ.2439 – 2534	85
ระยะแรก พ.ศ.2439 – 2458 : ยุคสมัยของทางเรือ	85
ระยะที่สอง พ.ศ.2458 – 2504 : ยุคสมัยของทางรถไฟหลวง	89
ระยะที่สาม พ.ศ.2504 – 2534 : ยุคสมัยของทางรถยนต์	91
บทที่ 3 การเมืองของชุมชนเขตเมืองในบริบทกลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ.2439 – 2534	
กรณีศึกษา : ตลาดสี่กั๊ก จังหวัดพัทลุง	93
ทำเลที่ตั้ง	94
โครงสร้างทางเศรษฐกิจ	98
โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม	103
การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง พ.ศ.2439 – ปัจจุบัน	112
ช่วงแรก พ.ศ.2439 – 2467 : การสร้างบ้านแปลงเมืองใหม่ : ยุคสมัยแห่ง	
การกระชับอำนาจรัฐในตัวเมืองพัทลุง : กำเนิดของขบวนการชาวนา	112
ช่วงหลัง พ.ศ.2467 – ปัจจุบัน : ยุคสมัยแห่งการเก็งกำไร : การเติบโตของ	
ตลาดสี่กั๊กและขบวนการชาวนา	125
บทที่ 4 การเมืองของชุมชนเขตเขาควนในบริบทกลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ.2439 – 2534	
กรณีศึกษา : ชุมชนบ้านชะรัด จังหวัดพัทลุง	134
ทำเลที่ตั้ง	134
โครงสร้างทางเศรษฐกิจ	138
โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม	142
การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง พ.ศ.2439 – ปัจจุบัน	147
ยุคแรก พ.ศ.2439 – 2490 : การปฏิรูปอำนาจระดับตำบล : ดอง – เกล :	
กำเนิดของขบวนการชาวนา	147
ยุคหลัง ทศวรรษ 2490 – ปัจจุบัน : การปฏิรูปศาสนาและการศึกษา :	
ขบวนการชาวนา : การรุกรานของทุน	153
บทที่ 5 การเมืองของชุมชนเขตทุ่งราบในบริบทกลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ.2439 – 2534	
กรณีศึกษา : ชุมชนบ้านไม้เสียบ จังหวัดนครศรีธรรมราช	166
ทำเลที่ตั้ง	168
โครงสร้างทางเศรษฐกิจ	170
โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม	172

	หน้า
การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง พ.ศ.2439 – ปัจจุบัน	174
ระยะแรก พ.ศ.2439 – 2490 : ยุคสมัยของชุมชนอิสระและจุดกำเนิดของ ขบวนการชาวนา	174
ระยะที่สอง พ.ศ.2490 – 2524 : ยุคสมัยของขบวนการชาวนาและการแย่งชิง ทรัพยากร	182
ระยะที่สาม พ.ศ.2524 – ปัจจุบัน : โครงการชลประทานคลองไม้เสียบ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ และการแย่งชิงทรัพยากร	185
บทส่งท้าย	194
วิวัฒนาการทางการเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ.2439 – 2534	194
ปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจที่มีผลต่อการเมืองท้องถิ่น พ.ศ.2439–2534	197
ผลกระทบจากการเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ.2439 – 2534 ที่มีต่อชุมชนและท้องถิ่น	199
แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการพัฒนาแบบที่มีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นบริเวณ ลุ่มทะเลสาบสงขลา	200
บรรณานุกรม	203
บุคลากรุกรม	234

สารบัญแผนที่

แผนที่	หน้า
1 แผนที่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา แสดงชุมชนกรณีศึกษา : บ้านในบัน บ้านไม้เสียบ บ้านชะรัด และตลาดสีกัก	7
2 แผนที่ราชอาณาจักรสยามประกอบเอกสารของครอฟฟอร์ด ตรงกับ พ.ศ.2365 จะเห็นว่าทะเลสาบสงขลามีสภาพเหมือนอ่าว	17
3 แผนที่ราชอาณาจักรสยามประกอบเอกสารของเซอร์จอห์น เบาริง ตรงกับ พ.ศ.2398 จะเห็นได้ว่าทะเลสาบสงขลามีสภาพเหมือนอ่าว ที่มีเกาะแทนตาเล็มบังอยู่หน้าอ่าว	18
4 แผนที่ฝั่งตำบลหัวเขา	54
5 แผนที่ที่ตั้งเมืองสงขลาหัวเขาแดงและแหลมสน	56
6 แผนที่แสดงเครื่องมือกระชับอำนาจของภาครัฐ พ.ศ.2439 – 2534	84
7 แผนที่ที่ตั้งเมืองพัทลุงใหม่ : ตลาดสีกัก พ.ศ.2471	96
8 แผนที่ที่ตั้งบ้านชะรัด	135
9 แผนที่ที่ตั้งบ้านไม้เสียบ	167
10 แผนที่ที่ตั้งสถานีท่าเสม็ด (ชะอวด) ถึงพัทลุง พ.ศ.2471	178

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 โพงพาง	67
2 สถานที่ตั้งโพงพาง	67
3 เวทีเสนา “ชุมชนบ้านในบ้นและชุมชนหัวเขา”	83
4 ชุมชนบ้านในบ้นและชุมชนหัวเขา	83
5 เวทีเสนาตลาดสี่กั๊ก	126
6 เวทีเสนาตลาดสี่กั๊ก	126
7 บริเวณตอนบนของฝายพญาไธสง	159
8 ฝายพญาไธสงบริเวณปากคลองส่งน้ำขนาดใหญ่	159
9 เวทีเสนา “ชุมชนชะรัด”	165
10 ชุมชนชะรัด	165
11 เวทีเสนา “ชุมชนไม้เสียบ”	186
12 ชลประทานคลองไม้เสียบอันเนื่องมาจากพระราชดำริ	186
13 การเมืองภาคยาวชนกับแหล่งป่าต้นน้ำเทือกเขาบรรทัด	202
14 การเมืองภาคยาวชนกับแหล่งป่าต้นน้ำเทือกเขาบรรทัด	202

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่	หน้า
1 แผนภูมิแสดงการแบ่งประเภทข้าราชการที่ประจำอยู่ในเมือง ตามแบบเทศาภิบาล พ.ศ.2439	115
2 แผนภูมิแสดงการแบ่งประเภทข้าราชการที่ประจำอยู่ในเมืองพัทลุง ตามธรรมเนียมเดิมก่อน พ.ศ.2439	116

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1 ตารางการจับสัตว์น้ำ พ.ศ.2527	62
2 ตารางปริมาณสินค้าที่ส่งออกจากสถานีพัทลุง พ.ศ.2457 – 2475	102
3 ตารางปริมาณการศึกษาจังหวัดพัทลุง พ.ศ.2501	107
4 ตารางแสดงบริการสาธารณะขั้นพื้นฐานของภาครัฐในตำบลชะรัด พ.ศ.2543	147

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของงานวิจัย

กลุ่มโครงการวิจัย ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เป็นการศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์พัฒนาการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ในช่วงประมาณร้อยปีที่ผ่านมา ซึ่งเป็นระยะที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างหลากหลาย โดยเป็นการศึกษาเนื้อหาในประเด็นต่างๆที่เป็นองค์ประกอบหลักของสังคมรอบด้าน จะทำให้สามารถมองเห็นความเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์ของบริเวณนี้ได้ทั้งหมด อันจะนำไปสู่ความเข้าใจวิถีชีวิตของประชาชนได้ว่า อดีตที่ผ่านมาเป็นเงื่อนไขหรือเป็นตัวกำหนดปรากฏการณ์ในปัจจุบันอย่างไร

กลุ่มโครงการวิจัยดังกล่าวมี ยงยุทธ ชูแว่น เป็นผู้ประสานงานกลุ่มโครงการและพรรณงาม เก้าธรรมสาร เป็นที่ปรึกษาผู้ประสานงาน โดยแบ่งเป็น 7 โครงการ ตามประเด็นและผู้วิจัย ดังนี้

- โครงการที่ 1 ประเด็นการเมืองท้องถิ่น ผู้วิจัย สารูป ฤทธิ์ชู
- โครงการที่ 2 ประเด็นเศรษฐกิจท้องถิ่น ผู้วิจัย กิตติ ดันไทย
- โครงการที่ 3 ประเด็นเมืองและการคมนาคม ผู้วิจัย ศุภมาน นฤมล วงศ์สุภาพ
- โครงการที่ 4 ประเด็นการใช้ทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ ผู้วิจัย สุทธิญา ทองรักษ์
- โครงการที่ 5 ประเด็นการใช้ทรัพยากรประมงพื้นบ้าน ผู้วิจัย เลิศชาย ศิริชัย
- โครงการที่ 6 ประเด็นนันทนาการ การละเล่น ผู้วิจัย พิทยา บุษรารัตน์
- โครงการที่ 7 ประเด็นศาสนา ผู้วิจัย เอี่ยม ทองดี และ ชัยวุฒิ พิชะกุล

ในส่วนของการประเด็นการเมืองท้องถิ่น ผลจากการศึกษาเบื้องต้นของ ณรงค์ นุ่นทอง ในการปฏิรูปการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราช ในสมัยพระยาสุโขมนัยวินิตเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล (พ.ศ.2439 - 2449) (2519) พบว่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการแต่งตั้งข้าหลวงเทศาภิบาลออกไป จัดการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชตามระเบียบ “เทศาภิบาล” ในปี พ.ศ.2439 โดยจัดการปกครองเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา ซึ่งเป็นเมืองในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาพร้อมกับบริเวณเจ็ดหัวเมือง (สามจังหวัดชายแดนภาคใต้) ในการจัดปกครองในเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา รัฐบาลไทยได้นำระบบการปกครองแบบใหม่เข้าไปใช้อย่างเต็มที่ เพื่อเปลี่ยนระบบการปกครอง ในหัวเมืองเหล่านี้เป็นแบบสมัยใหม่เช่นเดียวกับหัวเมืองชั้นใน การจัดการปกครองในระยะแรกได้รับการต่อต้านจากเจ้าเมืองและกรมการเมือง เพราะเป็นผู้ที่ต้องสูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ แต่พระยาสุโขมนัยวินิตข้าหลวงเทศาภิบาลสามารถแก้ปัญหาได้ จึงทำให้การปฏิรูปการปกครองในเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา บรรลุผลสำเร็จตามนโยบายของรัฐบาลทุกประการ

ต่อมาชาติ ศิลปรัศมี ได้สานต่อเรื่องราวดังกล่าว ในการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชภายใต้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยาเธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ (พ.ศ.2453 - 2468) (2529) โดยศึกษาการจัดการปกครองบริเวณนี้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลการศึกษาของ ณรงค์ นุ่นทอง และชาติ ศิลปรัศมี นอกจากมีความต่อเนื่องกันแล้ว ยังมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน บางประการ กล่าวคือ การให้ความสำคัญกับบทบาทของข้าหลวงเทศาภิบาล และการใช้หลักฐานเอกสาร ราชการส่วน

กลางเป็นหลัก ทำให้มองเห็นเฉพาะภาพการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างส่วนบน และละเลย เหตุการณ์ในบางช่วงไป คือ พ.ศ.2449 – 2453 ทั้งๆที่อยู่ในระบบเทศบาลเช่นเดียวกัน ระยะต่อมา พิศมัย นันทแสง ระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ.2439 - 2476 (2536) ก็ได้ศึกษาเรื่องราวของบริเวณนี้ ครอบคลุมทั้งระบบเทศบาล โดยอาศัยหลักฐานราชการ หรือมุมมองจากส่วนกลางเป็นหลักเช่นเดียวกับงานของณรงค์ นุ่นทอง และชาลี ศิลปรัตน์ ทำให้มองเห็นภาพการเปลี่ยนแปลงในระบบเทศบาลทั้งระบบชัดเจน แต่ก็ยังเป็นเพียงในโครงสร้างส่วนบนอีกเช่นเดิม ยังคงไม่เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบไปถึงท้องถิ่นและชุมชนอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ดี งานศึกษาของ ล้อม เพ็งแก้ว รุ่งดอนทราย และคำหวั่นพร (2537) และ ประมวล มณีโรจน์ โจรพัทลุง - กรณีตำนานโจรแห่งตำบลดอนทราย : ความแรงของลมฝนย่อมเกี่ยวเนื่องกับเมฆหมอกแห่งฤดูกาล (2537) ต่างให้ความสำคัญกับหลักฐานข้อมูลในท้องถิ่น ทำให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อชุมชนและท้องถิ่นอย่างแท้จริง แต่ก็มุ่งอธิบายปรากฏการณ์ที่เกี่ยวกับโจรแห่งเมืองพัทลุงเพียงอย่างเดียว ในขณะที่งานของ วินัย สุกใส ใน ภูเขา ทุ่งราบ และทะเล : วิถีแห่งความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา (2536) ได้ใช้ข้อมูลพื้นบ้านโดยเน้นวรรณกรรมอธิบายการเปลี่ยนแปลงของชุมชนไว้อย่างน่าสนใจ มีประเด็นทางการเมืองเข้าไปเกี่ยวข้องไม่ชัดเจนนัก ส่วนงานของ สุวิงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา (2535 - 2536) มุ่งอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนระยะยาวตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบันได้อย่างลุ่มลึกตามแบบฉบับผู้มีประสบการณ์สูงเกี่ยวกับการใช้ข้อมูล พื้นบ้าน โดยแทบจะได้พาดพิงถึงการเมืองหรือการใช้อำนาจของรัฐ แต่ดูเหมือนมีนัยทางการเมืองแฝงอยู่ตลอด เช่นเดียวกันกับการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมภาคใต้ในสารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 1 – 10 (2529) ได้ให้พื้นที่ค่อนข้างมากกับบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาและเป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมทางการเมืองแทบทั้งสิ้น แม้จะมีได้ระบุถึงการใช้อำนาจของรัฐ

กล่าวได้ว่า การศึกษาที่ผ่านมาของประเด็นการเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ยังขาดมุมมองจากท้องถิ่นในช่วงประมาณร้อยปีที่ผ่านมา ซึ่งเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญ เพราะเป็นระยะของการปฏิรูปที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมรอบด้าน โดยเฉพาะในทางด้านการเมือง รัฐไทยได้ขยายตัวและมีอิทธิพล ต่อท้องถิ่นมากขึ้นตามลำดับ โดยลดรอนสิทธิชุมชนในการจัดการดูแลบริหาร และตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรทุกชนิดมากขึ้นเรื่อยๆ จนปัจจุบันนี้ชุมชนท้องถิ่นแทบจะไม่เหลือทรัพยากรอะไรในท้องถิ่นที่จะสามารถตัดสินใจใช้สอยได้เอง ทั้งนี้เพราะรัฐได้รับเอาสิทธิชุมชนในลักษณะนี้ไปครอบครองโดยอ้างว่าสามารถตัดสินใจและบริหารการใช้ทรัพยากรเหล่านี้ได้ดีกว่าชุมชนและท้องถิ่น จึงปรากฏหลักฐานของความเปลี่ยนแปลง การปรับตัว ตลอดจนปฏิบัติการด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละท้องถิ่นต่างกัน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ปฏิกริยาด้านการเมืองที่เหมือนๆ กัน ประการหนึ่ง คือ การปฏิเสธกลไกรัฐของชุมชนบริเวณนี้ในรูปแบบต่างๆ หลายกรณี นับตั้งแต่โจรเล็กโจรน้อย ชุมโจร ไปจนถึงการเป็นพื้นที่สีแดงของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ชุมชนท้องถิ่นแถบนี้มีรากเหง้าทางสังคม – วัฒนธรรมอย่างไร เหตุใดจึงหวงเวลาเกือบศตวรรษ จึงไม่สามารถเคลื่อนเปลี่ยนหรือกร่อนเซาะความเข้มข้นในรูปจิตสำนึก การไม่ยอมคนหรือไม่ยอมรับการข่มเหงจากคนภายนอกได้ เหตุใดสำนึกเกี่ยวกับสิ่งที่ชุมชนแถบนี้เรียกว่า “นาย” จึงต้องออกมาในภาพลบโดยตลอด และเหตุใดสังคมสมัยใหม่นับตั้งแต่ระบบราชาธิปไตยสืบต่อมาถึงระบบประชาธิปไตยพื้นบ้านแถบนี้ จึงถูกตราให้เป็น “แดนโจร” อย่างไม่เปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะกรณีของพัทลุงจังหวัดเดียวที่มีพื้นที่

ทั้งหมดอยู่ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ดูเหมือนจะรุนแรงกว่าที่อื่น แม้แต่ในยุคโลกาภิวัตน์ ผลการศึกษาของสำนักวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ในร่างรายงานฉบับสุดท้าย แผนลงทุนจังหวัดพัทลุง (รายงานหลัก) (2537) ก็ยังระบุว่า “ภาพพจน์ในด้านความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน” เป็นปัญหาแรกของปัญหาโดยรวมของจังหวัดพัทลุง

โครงการวิจัยเรื่อง การเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ.2439 - 2534 จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะพัฒนาการทางการเมืองในช่วงสมัยใหม่นี้ย่อมเป็นตัวกำหนดหรือเป็นเงื่อนไขของปรากฏการณ์หรือปัญหาต่างๆ ของสังคมสมัยปัจจุบัน การศึกษาการเมืองท้องถิ่นในช่วงนี้เป็นเสมือนส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตผู้คนในบริเวณนี้ เนื่องจากเป็นเนื้อหาที่มีความใกล้ชิดและมีผลเกี่ยวเนื่องกับปัจจุบัน โดยเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2439 เมื่อมีการจัดการปกครองเมืองในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาพร้อมกับบริเวณเจ็ดหัวเมืองเป็นมณฑลนครศรีธรรมราช จนถึงพ.ศ.2534 เมื่อผู้แทนพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยภาคใต้ ประกาศยุติการต่อสู้ด้วยอาวุธอย่างเป็นทางการที่จังหวัดพัทลุง จึงอยู่ดูประหนึ่งว่าโครงการวิจัยนี้จะทับซ้อนกับ สารูป ฤทธิ์ชู ตามรอยช้างแลได้ : การใช้ทรัพยากรและการเมืองท้องถิ่นของบ้านโรงช้าง ตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง (2542) ภายใต้โครงการวิจัยเรื่อง โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา ของสุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์ เมธีวิจัยอาวุโส สาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ (2540) ของฝ่ายสนับสนุนเชิงวิชาการ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) แต่ก็มีข้อแตกต่างกันตรงที่ ตามรอยช้างแลได้ฯ มุ่งศึกษาเฉพาะชุมชนที่มีช้าง โดยใช้บ้านโรงช้างในจังหวัดพัทลุงเป็นกรณีศึกษาชุมชนที่มีช้างของภาคใต้ตอนกลาง ส่วนโครงการวิจัยเรื่อง การเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบ พ.ศ.2439 – 2534 นี้ จะเป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองท้องถิ่นโดยรวมของบริเวณลุ่มทะเลสาบแห่งนี้ ทั้งการเมืองในโครงสร้างส่วนบนและส่วนล่างที่อาศัยหลักฐาน หรือมุมมองจากท้องถิ่นเป็นหลักเหมือนกันกับ ตามรอยช้างแลได้ฯ โดยมีประเด็นของการศึกษาว่าการเมืองท้องถิ่นของบริเวณนี้ในช่วงสมัยใหม่ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น และส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นมากน้อยเพียงใดอย่างไร ที่เป็นเงื่อนไขหรือเป็นตัวกำหนดปรากฏการณ์ในสมัยปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของโครงการ

1. เพื่อศึกษาถึงวิวัฒนาการทางการเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ในช่วงสมัยใหม่ตั้งแต่รัฐไทยจัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชขึ้นใน พ.ศ.2439 จนถึงพ.ศ.2534 เมื่อผู้แทนพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ภาคใต้ ประกาศยุติการต่อสู้ด้วยอาวุธอย่างเป็นทางการที่จังหวัดพัทลุง
2. เพื่อวิเคราะห์ถึงเบื้องหลังทางการเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในสมัยใหม่ พ.ศ.2439 - 2534 โดยดึงเอาปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรม และเศรษฐกิจเข้าไปประกอบพิจารณาอย่างใกล้ชิด
3. เพื่อวิเคราะห์ถึงผลกระทบจากการเมืองท้องถิ่นของบริเวณดังกล่าว ใน พ.ศ.2439 - 2534 ที่มีต่อชุมชนและท้องถิ่นอย่างแท้จริง ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจวิถีชีวิตของประชาชนได้ว่า อดีตที่ผ่านมาเป็นเงื่อนไขหรือเป็นตัวกำหนดปรากฏการณ์ในปัจจุบันอย่างไร
4. เพื่อส่งเสริมและสร้างบรรยากาศการมีส่วนร่วมในการทำความเข้าใจชุมชนท้องถิ่นของตนเองในมิติประวัติศาสตร์

คำถามหลักของการวิจัย

1. การเมืองท้องถิ่นของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรในช่วงสมัยใหม่ เมื่อรัฐไทยแผ่ขยายลงมาตั้งแต่ พ.ศ.2439 - 2534 กลุ่มผู้ปกครองท้องถิ่น ทั้งกลุ่มอำนาจเดิมและกลุ่มอำนาจใหม่ ตลอดจนราษฎรในชุมชนตามสังคมดั้งเดิมแต่ละเขตเล่นการเมืองกันอย่างไร มีวัฒนธรรมทางการเมืองรูปแบบใด เหตุใดจึงเป็นแบบนั้น
2. เบื้องหลังทางการเมืองท้องถิ่นของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในสมัยใหม่นั้นเป็นอย่างไร โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์อย่างไร เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น
3. การเมืองท้องถิ่นของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงสมัยใหม่นั้น ส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นมากน้อยเพียงใด อย่างไร ที่เป็นเงื่อนไขหรือตัวกำหนดปรากฏการณ์ในสมัยปัจจุบัน
4. ชุมชนท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีส่วนร่วมในการทำความเข้าใจชุมชนท้องถิ่นของตนเองในมิติประวัติศาสตร์อย่างไร จึงจะเป็นการเสริมสร้างกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม

กรอบแนวคิดและขอบเขตของการวิจัย

1. บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา หมายถึง พื้นที่ในจังหวัดพัทลุงทั้งหมด พื้นที่เกือบทั้งหมดของจังหวัดสงขลา ยกเว้นอำเภอจะนะ อำเภอเทพา อำเภอนาทวี พื้นที่ส่วนน้อยของจังหวัดนครศรีธรรมราช คือ อำเภอชะอวด และอำเภอหัวไทร โดยเป็นร่องรอยของเมืองพัทลุงในสมัยก่อนการเติบโตของเมืองสงขลา ในพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นบริเวณหนึ่งของภาคใต้ที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มายาวนาน เป็นรอยต่อของศาสนาพุทธกับอิสลาม มีเส้นทางเดินบกหลายทาง เมื่อเมืองสงขลาเติบโตขึ้น ส่วนกลางพยายามแบ่งแยกแล้วปกครอง แต่ก็อาศัยเมืองนครศรีธรรมราชดูแลหัวเมืองของภาคใต้ และเป็นฐานขยายอำนาจลงไปทางปลายแหลมมลายู ความเติบโตของท้องถิ่นมีผลมาจากการค้ากับภายนอก และความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาที่ผสมผสานกับอิทธิพลของพราหมณ์และความเชื่อดั้งเดิม การปกครองเป็นแบบกินเมือง กล่าวคือกลุ่มผู้ปกครองมักเป็นเครือญาติกัน เจ้าเมืองมีอำนาจเก็บภาษีไพร่และเก็บเงินราชการจากไพร่ได้ มีสิทธิทำโทษพลเมืองตามใจชอบ อีกทั้งมีความสามารถในการเปิดตัว ปรับเปลี่ยน ดังปรากฏหลักฐานในเอกสารประเภทกฎหมายท้องถิ่นที่รับกฎหมายของทางส่วนกลางมาปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่น จนจัดได้ว่าเป็นสมัยเก่าที่วัฒนธรรมภายในชุมชนแข็งแกร่ง แม้จะมีวัฒนธรรมจากกลุ่มชนภายนอกเข้ามาผสมผสาน แต่ก็มักจะถูกหลอมละลายจนหมดกลิ่นอายของวัฒนธรรมต่างถิ่น อิทธิพลทางการเมืองในบริเวณนี้จึงค่อนข้างรุนแรง ก่อให้เกิดการปล้นสะดมบ่อยครั้งทั้งจากภายในและภายนอก และนับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา ทางส่วนกลางเริ่มคลั่งไคล้ใจผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชที่มีบทบาทสูงในหัวเมืองภาคใต้ ขณะเดียวกันการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกจากฝรั่งเศสและอังกฤษทวีความรุนแรงมากขึ้น โดยเฉพาะบริเวณคอคอดกระและเมืองประเทศราชมลายู ทำให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยต้องทรงเริ่มจัดการปกครองเสียใหม่ เพื่อดึงอำนาจเข้าสู่พระราชวงศ์จักรีตามพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงจัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชขึ้นในปี 2439 มีข้าหลวงเทศาภิบาลประจำอยู่ที่เมืองสงขลา บังคับบัญชาเมืองตั้งแต่นครศรีธรรมราช ตลอดลงไปถึงเมืองประเทศราชมลายู

2. วิวัฒนาการทางการเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงสมัยใหม่ ตั้งแต่มีการจัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชขึ้นใน พ.ศ.2439 จนถึงพ.ศ.2534 เมื่อผู้แทนพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ภาคใต้ ประกาศยุติการต่อสู้ด้วยอาวุธอย่างเป็นทางการที่จังหวัดพัทลุง เป็นระยะที่รัฐไทยแผ่ขยายลงมาทางภาคใต้ตามกระบวนการ “ทำให้ทันสมัย” โดยไม่ยอมให้กลุ่มผู้ปกครองแบบเก่ามีอำนาจอย่าง

เคยมีมา ให้ข้าหลวงเทศาภิบาลคอยดูแลเป็นหูเป็นตาแทนรัฐบาล การกินเมือง ซึ่งเคยกินภาษีทุกอย่าง กลับกลายเป็นกินเฉพาะเงินเดือนพระราชทานในฐานะข้าราชการ เพราะรัฐบาลเริ่มเก็บภาษีเอง ข้าราชการฝ่ายปกครองมีฐานะเป็นข้าราชการ ก็ต้องถูกย้ายไปตามที่ต่างๆ ตามคำสั่งของรัฐบาล ไม่ผูกพันเป็นเจ้าของ เจ้าชีวิตของชาวชนบทอยู่เพียงแห่งเดียวตามระบบเดิม ส่วนพลเมืองที่เคยเป็นเพียงบ่าวไพร่ ได้มีโอกาสเลือก ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ขึ้นเป็นหัวหน้า ซึ่งเท่ากับได้มีโอกาสเสนอความต้องการของตนเองให้นายอำเภอ และ เจ้าเมืองทราบ การศึกษาในระบบใหม่ทำให้พลเมืองเริ่มมีความผูกพันกับรัฐบาลและเริ่มมีความรู้สึกว่าเป็น ส่วนหนึ่งของรัฐประชาชาติ โดยภาพรวมระบบราชการสมัยใหม่ รัฐไทยได้นำระบบการปกครองแบบใหม่ เข้าไปใช้อย่างเต็มที่ เพื่อเปลี่ยนระบบการปกครองในหัวเมืองลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นแบบสมัยใหม่เช่นเดียวกับหัวเมืองชั้นใน จึงได้รับการต่อต้านจากกลุ่มอำนาจเก่ามาก เพราะเป็นผู้ที่ต้องสูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ อีกทั้งได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากภายในท้องถิ่น ประการสำคัญคือท้องถิ่นและชุมชนถูกกลืนตรึงสิทธิในการจัดการดูแล บริหาร และตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรทุกชนิดมากขึ้นเรื่อยๆ จนทุกวันนี้ ชุมชนและท้องถิ่นแทบจะไม่เหลืออะไรในท้องถิ่นที่จะสามารถตัดสินใจใช้สอยได้เอง ทั้งนี้เพราะรัฐได้รับเอาสิทธิชุมชนในลักษณะนี้ไปครอบครอง โดยอ้างว่าสามารถตัดสินใจและบริหารการใช้ทรัพยากร เหล่านี้ได้ดีกว่า ส่งผลให้ปรากฏหลักฐานของความเปลี่ยนแปลง การปรับตัว ตลอดจนปฏิกิริยาด้านต่างๆ ในแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกัน แต่ก็มีปฏิกิริยาด้านการเมืองที่โดดเด่นคล้ายคลึงกันบางประการ กล่าวคือ การปฏิเสธกลไกรัฐของชุมชนและท้องถิ่นในรูปแบบต่างๆกันมาตลอด นับตั้งแต่โจรสลัดโจรน้อย ชุมโจร ไปจนถึงการเป็นพื้นที่สีแดงของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ทั้งๆที่ก่อนการจัดตั้งมณฑลในปี 2439 นั้น รัฐไทยมองว่าบริเวณนี้ราชการหัวอ่อนปกครองง่าย จะมียากอยู่ที่ผู้ปกครองท้องถิ่นเท่านั้น จึงเป็นประเด็น น่าศึกษาว่า กลุ่มผู้ปกครองท้องถิ่นทั้งกลุ่มอำนาจเก่าและกลุ่มอำนาจใหม่ ตลอดไปจนถึงราษฎรเล่นการเมือง กันอย่างไร มีวัฒนธรรมทางการเมืองเป็นรูปแบบใด เพราะเหตุใดรัฐและท้องถิ่นจึงหันมาประนีประนอมกัน ในปี 2534

3. เบื้องหลังทางการเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในสมัยใหม่ ตั้งแต่ พ.ศ.2439 – 2534 ปรากฏการณ์เป็นการเมืองสองระดับ คือ การเมืองในภาครัฐหรือโครงสร้างส่วนบนและการเมืองภาคประชาชนหรือในโครงสร้างส่วนล่าง แต่ก็มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และมีปฏิสัมพันธ์กับส่วนกลางหรือท้องถิ่นอื่นๆ อยู่ตลอดเวลา สืบเนื่องมาจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างของชุมชนท้องถิ่นในระบบเดิมที่สืบเนื่องมาจากระบบกินเมืองกับโครงสร้างใหม่ในระบบราชการ โดยจะพิจารณาปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจเข้าไปประกอบอย่างใกล้ชิด เพื่อตอบคำถามว่า “อำนาจ” ทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และ วัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ประเด็นที่มุ่งเน้น เช่น โครงสร้างสังคมของชุมชนท้องถิ่น สภาพความเป็นอยู่ ความสัมพันธ์ ความขัดแย้งภายในท้องถิ่น และระหว่างท้องถิ่นกับสังคมภายนอก จึงมีความจำเป็นต้องคัดเลือกชุมชน แต่ละเขตเข้าศึกษาอย่างเจาะลึก จำนวน 4 ชุมชน ตามสังคมดั้งเดิมที่แบ่งลักษณะชุมชนเป็นสี่ลักษณะใหญ่ ได้แก่ ชุมชนเขตทุ่งราบ ชุมชนเขตริมทะเล ชุมชนเขตเขาควน และชุมชนเขตเมือง ชุมชนแต่ละเขตต่างมีลักษณะเฉพาะเป็นของตัวเอง แต่ก็มีลักษณะร่วมประการหนึ่ง คือ สามารถพึ่งพิงตนเองได้ ชุมชนเขตทุ่งราบกับชุมชนเขตเขาควนมีลักษณะเป็นแหล่งผลิตพืชผลและธัญพืช ส่วนชุมชนเขตริมทะเลมีผลิตผลทางน้ำ ชุมชนเขตเมืองเป็นศูนย์กลางของอำนาจรัฐในท้องถิ่น แบ่งปันผลิตผลจากชุมชนทั้งสามเขตในลักษณะเป็น “คนกลาง” ของการแลกเปลี่ยนผลผลิต และถือเป็นลักษณะชุมชนเขตพาณิชยกรรมในเวลาต่อมา

4. ผลกระทบจากการเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ.2439 – 2534 เป็นการศึกษาที่เน้นพัฒนาการในช่วงสมัยใหม่ แต่ก็เชื่อมโยงกับสภาพการณ์หรือประเด็นปัญหาของชุมชนและท้องถิ่นในปัจจุบัน โดยให้ชุมชนและท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการทำความเข้าใจเรื่องราวของตนเองในมิติประวัติศาสตร์ เพื่อจะตอบคำถามว่าเพราะเหตุใดในปัจจุบันบริเวณนี้จึงมีลักษณะบางประการที่แตกต่างกันหลายประการ แต่ยังคงลักษณะร่วมบางประการที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน และดูเหมือนจะเป็นภาพลักษณ์ของคนภาคใต้ด้วย

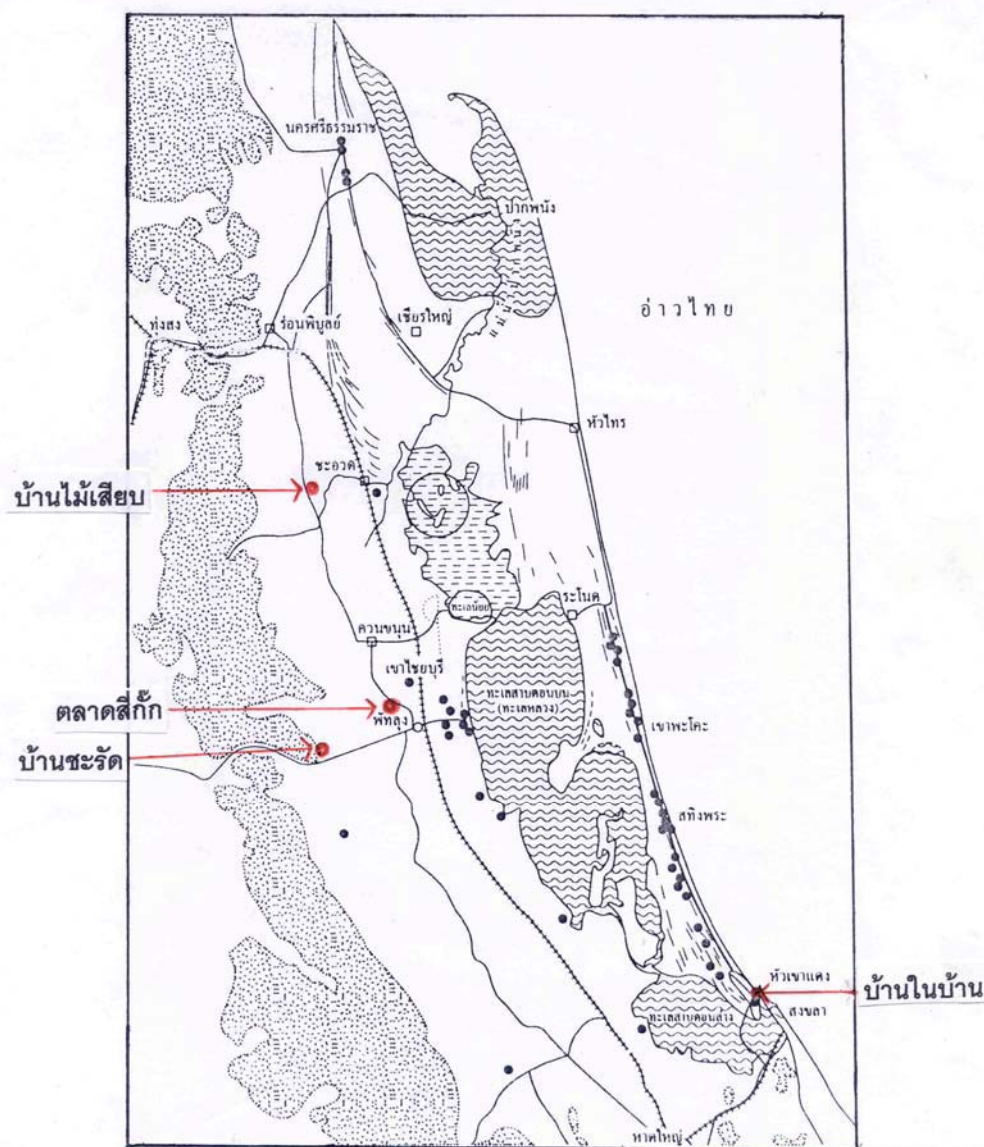
วิธีการดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเน้นในเรื่องของเวลา สถานที่ และพฤติกรรมของมนุษย์ มาอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคม รวมทั้งอธิบายถึงอิทธิพลและพลังของเวลา สถานที่และเหตุการณ์ ที่ทำให้การกระทำมีความแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ และแต่ละเวลา โดยอิงวิธีการเชิงสังคมมานุษยวิทยา และสังคมวิทยา ที่มุ่งศึกษาโครงสร้างของสังคม ตลอดจนพลังต่างๆ ในสังคมนั้นที่กำหนดพฤติกรรมของบุคคล โดยใช้การสัมภาษณ์ผู้รู้หรือผู้มีส่วนรู้เห็นเกี่ยวกับเหตุการณ์ การสังเกต และการสนทนากลุ่มตรวจสอบกับหลักฐานเอกสาร ทั้งเอกสารหลักและเอกสารรองจากแหล่งข้อมูลในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น และการจัดเวทีเสวนาชุมชน แล้วจัดทำรายงานการวิจัย โดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ร่างแรกเสนอที่ปรึกษาหรือผู้เชี่ยวชาญ และที่ประชุมสัมมนาทางวิชาการ ศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมและปรับปรุงแก้ไขเป็นรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

แหล่งข้อมูลส่วนกลาง ได้แก่ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดสมเด็จพระมหาธีรราชานุภาพ หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร หอสมุดกลางและสถาบันไทยคดีศึกษาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ห้องสมุดกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงยุติธรรม รัฐสภา ห้องสมุดสำนักราชเลขาธิการ ห้องสมุดวิทยาลัยกองทัพบกของสถาบันวิชาการทหารบกชั้นสูง ห้องสมุดสยามสมาคม ห้องสมุดหนังสืออนุสรณ์งานศพวัดบวรนิเวศวิหาร แหล่งข้อมูลเหล่านี้จะมีหลักฐานเอกสารทั้งเอกสารหลักและเอกสารรองของส่วนกลางและท้องถิ่น เช่น จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 - 6 พระราชหัตถเลขา เอกสารราชการของกระทรวงต่างๆ เอกสารส่วนบุคคล พระราชพงศาวดาร ดำเนินและพงศาวดารเมือง หนังสือที่ระลึกงานศพและวาระอื่นๆ หนังสือพิมพ์นิตยสารวารสาร กฎหมาย วรรณกรรม ตำรา วิทยานิพนธ์ งานวิจัย บทความ รายงานเดินทางบันทึกของเอกชน ข้อมูลสถิติของทางราชการ บันทึกคำฟ้องของราษฎร บันทึกการประชุมของเทศบาล รายงานประชุมของสภาผู้แทนราษฎร ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เอกสารเหล่านี้จะเป็นต้นฉบับตัวเขียนในสมุดไทย ต้นฉบับลายมือ อักษรพิมพ์ดีด มักมีการลงวันเดือนปีที่แน่นอน ตลอดจนชื่อผู้บันทึกผู้ออกคำสั่งให้บันทึก มีประโยชน์ต่อการวิจัย คือ ทำให้ทราบระยะเวลาที่เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ได้ค่อนข้างแน่นอน และให้ภาพรวมทางการเมืองในโครงสร้างส่วนบนและส่วนที่เกี่ยวข้อง

ส่วนแหล่งข้อมูลในท้องถิ่น ได้แก่ สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ ห้องสมุดคณะวิทยาการจัดการและคณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ ห้องสมุดสถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช ห้องสมุดสถาบันราชภัฏสงขลา ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

แผนที่ 1 : แผนที่บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา
แสดงชุมชนกรณศึกษา: บ้านโนบ้าน บ้านไม้เลียบ บ้านชะรัด และตลาดสีกัก

ที่มา: ไพโรจน์ สิริมนตารณ์และคณะ, "ทะเลสาบสงขลา" สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 7.
(กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), หน้า 3057.

โรงเรียนสตรีพิทลุง สาขาหอสมุดแห่งชาตินครศรีธรรมราช สงขลา และตรัง หอสมุดวัดมณีมาวาส สงขลา หอสมุดส่วนบุคคล แหล่งข้อมูลเหล่านี้จะมีหลักฐานอยู่สองลักษณะ คือ หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร

และหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยเฉพาะหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์หรือหลักฐานเอกสารของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลานั้น มีมากมาตั้งแต่สมัยเก่าที่วัฒนธรรมในชุมชนแข็งแกร่ง เมื่อมาถึงสมัยใหม่ยังมีมากมาย ทวีคูณ จนจัดได้ว่าเป็นสังคมการอ่านการบันทึกที่สำคัญของภาคใต้ หลักฐานเหล่านี้มักสะท้อนกระบวนการบริหารราชการ สภาพความเป็นอยู่ ความเชื่อและทัศนคติของคนในท้องถิ่นได้ชัดเจน และให้ภาพรวมทางการเมืองของโครงสร้างส่วนล่าง อันจะเป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับการเมืองในโครงสร้างส่วนบน และจะเป็นการตรวจสอบภายในของหลักฐานและข้อมูลต่าง ๆ ด้วย

สำหรับการคัดเลือกชุมชนที่ศึกษาอย่างเจาะลึก ได้คัดเลือกชุมชนตามสังคมดั้งเดิมที่แบ่งลักษณะชุมชนเป็นสี่ลักษณะใหญ่ ได้แก่ ชุมชนบ้านในบ้าน จังหวัดสงขลา เป็นชุมชนเขตริมทะเล เกาะแก่งชุมชนไม้เลียบ จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นชุมชนเขตทุ่งราบ ชุมชนชะรัด จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนเขตเขาควน และตลาดสี่กั๊ก จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนเขตเมือง ชุมชนแต่ละเขตที่คัดเลือกศึกษาที่ชุมชนนี้มีมาก่อนการจัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราช ในปี 2439 หรือมีอายุไม่น้อยกว่าร้อยปี และมีบทบาททางการเมืองสูงมาตลอด วิธีการเก็บข้อมูลได้ใช้การสัมภาษณ์พูดคุยกับผู้รู้ หรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องของเหตุการณ์ ควบคู่กับการสังเกต การสนทนากลุ่ม และการจัดเวทีเสวนาชุมชน โดยเริ่มจากปัจจุบัน ปัญหาและความต้องการไปสู่อดีตในมิติประวัติศาสตร์ด้านการเมือง ทำให้ได้ข้อมูลที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นได้ดีที่สุด มีชีวิตชีวา และตรวจสอบกับข้อมูลที่ได้จากหลักฐานประเภทอื่นๆ ประการสำคัญ คือ เป็นมุมมองของชุมชนท้องถิ่นเอง เพื่อให้ความสำคัญกับผู้คนในท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาและช่วยเสริมสร้างปัญหาขึ้นในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนและเกิดประโยชน์แก่ท้องถิ่นอย่างแท้จริง

ผู้วิจัยเป็นคนในท้องถิ่น ทำงานในท้องถิ่น มีประสบการณ์ในการศึกษาชุมชนและได้คัดเลือกผู้ช่วยวิจัยจากผู้คนในชุมชน ทำงานในชุมชน มีประสบการณ์ในการศึกษาชุมชน ผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัยได้ร่วมกันศึกษาข้อมูลภาคสนามชุมชนกรณีศึกษาชุมชนละ 15 – 20 ครั้ง ร่วมกันประชุมติดตามประเมินผลการศึกษา และร่วมกันจัดเวทีเสวนาชุมชนกรณีศึกษา จำนวน 4 ชุมชน 4 ครั้ง อีกทั้งร่วมประชุมกับกลุ่มโครงการเป็นระยะตามกำหนดในจังหวัดสงขลา และพัทลุงรวม 8 ครั้ง เพื่อแลกเปลี่ยนเสริมความรู้ทางด้านการวิจัยกับนักวิชาการที่เกี่ยวข้อง และรายงานความก้าวหน้า ปัญหาและอุปสรรคของการดำเนินงานแต่ละโครงการ อีกทั้งเพื่อตรวจสอบข้อมูล และเป็นการส่งเสริมบรรยากาศการมีส่วนร่วมในการทำความเข้าใจชุมชนท้องถิ่นของตนเองในมิติประวัติศาสตร์ด้วย

นอกจากนั้น เฉพาะส่วนของผู้วิจัยยังได้ดำเนินการในเชิงซ้อน โดยนำมาประยุกต์ในการเรียนการสอนรายวิชาหลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนสตรีพัทลุง โดยให้นักเรียนรวมกลุ่มกันศึกษาชุมชนตนเองในระยะสั้นๆ รวมสองเดือน ซึ่งเน้นกระบวนการวิจัยมากกว่าผลงาน แต่ก็ได้รายงานวิจัยฉบับยาวชน ทั้งที่เป็นชุมชนกรณีศึกษาของผู้วิจัยและชุมชนอื่นๆ ในจังหวัดพัทลุง ในขณะเดียวกันผู้วิจัยก็ได้ร่วมเวทีเสวนาของโครงการอื่นในกลุ่มโครงการ ร่วมสัมมนาในโครงการอื่นๆ ที่เกี่ยวกับลุ่มทะเลสาบสงขลา ภาคใต้ ภาคเหนือ ประเทศไทย อีกทั้งร่วมเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในโครงการวิจัย

เครือข่าย ระดับปริญญาโท และร่วมเป็นที่ปรึกษาในโครงการวิจัยชุมชนในจังหวัดพัทลุง ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย เพื่อเรียนรู้ พัฒนาดิน พัฒนางานวิจัย และเป็นการเสริมสร้างบรรยากาศการมีส่วนร่วมทำความเข้าใจชุมชนท้องถิ่นตนเองในมิติประวัติศาสตร์อีกมิติหนึ่งด้วย

ในการประมวลผลข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับโครงการ อาศัยข้อมูลจากชุมชนกรณีศึกษาจากชุมชนอื่นๆที่ผู้วิจัยได้เข้าไปสำรวจเพิ่มเติมด้วยตัวเอง จากหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร และหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรในท้องถิ่น จากหลักฐานเอกสารส่วนกลางและอื่นๆตลอดจนข้อมูลและข้อคิดเห็นจากนักวิจัยในกลุ่มโครงการ นักวิชาการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องและเวทีเสวนาชาวบ้าน ทั้งนี้จะนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์ร่างแรกต่อผู้เชี่ยวชาญหรือที่ปรึกษาของโครงการ และต่อการประชุมสัมมนาทางวิชาการของกลุ่มโครงการ โดยเชิญผู้เชี่ยวชาญ ผู้ให้ข้อมูลการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม ผู้นำชุมชนตามธรรมชาติ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ตลอดจนสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล สมาชิกองค์การบริหารส่วนจังหวัด สมาชิกสภาเทศบาล สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภาในท้องถิ่น และผู้สนใจทั่วไป เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลและข้อคิดเห็นกับผู้วิจัยในกลุ่มโครงการ ที่ปรึกษา และผู้ทรงคุณวุฒิ นำไปประกอบการศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมและปรับปรุงแก้ไขรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ และนำผลการวิจัยไปใช้ในระดับต่างๆ ทั้งนี้นอกจากจะต้องมีความรู้ด้านการเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในสมัยใหม่ ที่ใช้เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาทางการเมืองในบริเวณนี้แล้ว ยังอาจจะนำรูปแบบการวิจัยไปปรับใช้สำหรับศึกษาในพื้นที่หรือท้องถิ่นอื่นๆ ต่อไปด้วย

ระยะเวลาวิจัย 24 เดือน

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้งานวิจัยที่เป็นองค์ความรู้เฉพาะด้านเกี่ยวกับการเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ในสมัยใหม่ตั้งแต่ พ.ศ.2439 - 2534 ซึ่งเป็นการศึกษาประเด็นเกี่ยวกับท้องถิ่นท่ามกลางการเติบโตของกระแสโลก
2. ได้ชุมชนทางวิชาการที่รู้จักตนเอง สนใจเรียนรู้ข้อดีข้อด้อยของตนเอง มีความผูกพันห่วงใย อีกทั้งเข้าไปมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาท้องถิ่นของตนเอง และเป็นส่วนสำคัญที่จะส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองในการแก้ไขปัญหของแต่ละชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นกระบวนการเสริมสร้างประชาธิปไตยให้เข้มแข็งในระดับท้องถิ่น

ที่ปรึกษาโครงการ

ศาสตราจารย์ ดร.แถมสุข นุ่มนนท์

ศาสตราจารย์ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์

เอกสารอ้างอิง

- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (บรรณาธิการ) **วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า**. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2534.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **บ้านกับเมือง พิมพ์ครั้งที่ 2** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- ชาลี ศิลปศรีมี. **การปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชภายใต้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ (พ.ศ.2453 – 2568)** ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2529.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **ไตรลักษณ์รัฐกับการเมืองไทย** กรุงเทพฯ : สถาบันนโยบายศึกษา, 2540.
- ณรงค์ นุ่นทอง. **การปฏิรูปการปกครองของมณฑลนครศรีธรรมราช ในสมัยพระยาสุโขทัยวินิต เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล (พ.ศ.2439–2449)** ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2519.
- แถมสุข นุ่มนนท์. **การเมืองและการต่างประเทศในประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2540.
- ธเนศวร์ ขวัญเมือง. **100 ปี การปกครองท้องถิ่นไทย พ.ศ.2440 – 2540. พิมพ์ครั้งที่ 2** กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คอบไฟ, 2542.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. **สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา (ผสพ.), 2539.
- ประมวล มณีโรจน์. **“โจรพัทลุง - กรณีตำนานโจรแห่งตำบลดอนทราย : ความแรงของลมฝนย่อมเกี่ยวเนื่องกับเมฆหมอกแห่งฤดูกาล”, ทักษิณคดี ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (มิถุนายน - กันยายน 2537).**
- พิศมัย นันทแสง. **ระบบเทศาภิบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ.2439-2476**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536.
- ยงยุทธ ชูแว่น. **“การประมวลองค์ความรู้เรื่อง “ท้องถิ่นศึกษา” ในมิติประวัติศาสตร์” รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการประมวลความรู้ เพื่อการพัฒนาการวิจัยประวัติศาสตร์ไทย. ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2541.**

ล้อม เพ็งแก้ว. “ชุมโจรบ้านดอนทราย : รุ่งดอนทรายและดำหัวแพร”, **ทักษิณคดี** ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (มิถุนายน - กันยายน 2537).

วิจักขณพันธ์ เรืองทอง, พันเอก (พิเศษ). “เอกสารส่วนบุคคล” (เอกสารตัวเขียนและอัดสำเนา).

วินัย สุกใส “ภูเขา หุบเขาและทะเล : วิถีแห่งความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา”, **วารสารทักษิณคดี** ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 (สิงหาคม 2540 – มกราคม 2541).

สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. “หนึ่งศตวรรษสยามใหม่ : รายชื่อวิทยานิพนธ์”, **รวมบทความประวัติศาสตร์** ฉบับที่ 14 (กุมภาพันธ์ 2535).

สารูป ฤทธิ์ชู. “ตามรอยช้างแลใต้ : การใช้ทรัพยากรและการเมืองท้องถิ่นของบ้านโรงช้าง ตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง”, **วารสารทักษิณคดี** ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (มกราคม 2542).

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา”, **วารสารทักษิณคดี** ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (ตุลาคม 2535 - มีนาคม 2536).

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. **สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ.2529** เล่ม 1-10 สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2529.

สำนักวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ รวบรวมงานฉบับสุดท้าย แผนลงทุนจังหวัดพัทลุง (รายงานหลัก). 2537.

บทที่ 1

การเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อน พ.ศ.2439

ก่อน พ.ศ.2439 บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาแยกออกจากกันเป็นสองส่วน คือ ส่วนที่เป็นเกาะเทเนทาเลมและส่วนที่เป็นผืนแผ่นดินใหญ่ส่วนหนึ่งของคาบสมุทรมลายู โดยส่วนที่เป็นเกาะวางเป็นแนวขนานกับผืนแผ่นดินใหญ่ที่มีลักษณะเป็นอ่าวขนาดใหญ่ ลักษณะทางกายภาพเช่นนี้ส่งผลต่อทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์และการบริหารจัดการทรัพยากร ผลการศึกษาสอดคล้องกับกรอบแนวคิดเบื้องต้นว่า บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในปัจจุบันก็คือ ร่องรอยของเมืองพัทลุงในสมัยก่อนการเติบโตของเมืองสงขลา ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นบริเวณหนึ่งของภาคใต้ที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มายาวนาน เป็นรอยต่อของพุทธศาสนากับศาสนาอิสลาม มีเส้นทางเดินบกหลายทาง เมื่อเมืองสงขลาเติบโตขึ้น ส่วนกลางพยายามแบ่งแยกแล้วปกครอง แต่ก็อาศัยเมืองนครศรีธรรมราชดูแลหัวเมืองในภูมิภาคนี้ และเป็นฐานขยายอำนาจลงไปทางปลายแหลมมลายู ความเติบโตของท้องถิ่นมีผลมาจากการค้ากับภายนอก และความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาที่ผสมผสานกับอิทธิพลของพราหมณ์และความเชื่อดั้งเดิม กลุ่มผู้ปกครองมีสิทธิและอำนาจในการบริหารจัดการทรัพยากรสูง เพราะมักเป็นเครือญาติกัน แต่ก็มักขัดแย้งกันเรื่องผลประโยชน์ในพื้นที่และมีความสามารถในการเปิดตัว ปรับเปลี่ยน ดังปรากฏหลักฐานเอกสารประเภทกฎหมายท้องถิ่นที่รับกฎหมายของทางส่วนกลางมาปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่น จึงสามารถประสานประโยชน์กันได้ จนจัดได้ว่าเป็นสมัยเก่าที่วัฒนธรรมภายในชุมชนแข็งแกร่ง แม้จะมีวัฒนธรรมจากกลุ่มชนภายนอกเข้ามาผสมผสาน แต่ก็มักจะถูกหลอมละลายจนหมดกลืนอายุของวัฒนธรรมท้องถิ่น อิทธิพลทางการเมืองค่อนข้างรุนแรง ก่อให้เกิดการปล้นสะดมบ่อยครั้ง ทั้งจากภายในและภายนอก และนับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 การคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกทวีความรุนแรงขึ้นในหัวเมืองภาคใต้ โดยเฉพาะบริเวณเมืองประเทศราชมลายู ทำให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยต้องทรงเริ่มจัดการปกครองเสียใหม่ เพื่อตั้งอำนาจเข้าสู่พระราชวงศ์จักรี ตามพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงจัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชขึ้นใน พ.ศ.2439 มีข้าหลวงเทศาภิบาลประจำอยู่ที่เมืองสงขลาบังคับบัญชาเมืองตั้งแต่ต้นนครศรีธรรมราช ตลอดไปถึงบริเวณเจ็ดหัวเมือง

อย่างไรก็ดี ยังมีข้อค้นพบใหม่ที่เพิ่มเติมจากกรอบแนวคิดเดิมว่า ในช่วงสมัยเก่านั้นมีการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและคำนึงถึงการใช้อย่างคุ้มค่า ในขณะที่การบริหารจัดการทรัพยากรมนุษย์สะท้อนถึงพัฒนาการของแนวคิดสิทธิสตรีที่ได้รับการยกย่องให้เสมอบุรุษเพศ และแนวคิดถึงความผูกพัน ห่วงใยต่อผู้ที่เป็นพวกเดียวกัน จึงให้ความสำคัญต่อการคบมิตรและการเลือกคู่ครอง เชื่อมโยงไปสู่ระบบ เกล็ด – ดอง ในยุคสมัยต่อไป โดยมีสมเด็จพระราชินีที่เป็นเหมือนพัฒนามาจากพระราชอาหรือนักรบ นางเล็ดขาว ดูเหมือนจะสืบทอดพระนางดารา ทั้งคู่ต่างเปรียบเสมือนคนไทยพื้นบ้านหรือกลุ่มทางนครศรีธรรมราช หรือตระกูล ณ นคร ตระกูลโมกอล – ตระกูล ณ พัทลุง เป็นตัวแทนของกลุ่มชนที่มักจะเรียกกันว่า “แขก” หรือชุมชนมุสลิม และเหยียง – ตระกูล ณ สงขลา เป็นกลุ่มคนจีนที่แทรกซ้อนเข้ามาในสองกลุ่มแรก

เมื่อเข้าใจถึงเรื่องราว จะแบ่งประเด็นการศึกษาเป็นสี่ประเด็น คือ ภูมิศาสตร์พลวัตบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา โครงสร้างทางเศรษฐกิจ โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม และการเมืองพลวัตของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อน พ.ศ.2439

ภูมิศาสตร์พลวัตบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

เรื่องราวของทะเลสาบสงขลาที่มีผู้ศึกษากันมากมาย เช่น ท้องถิ่น⁽¹⁾ รายงานว่าทะเลสาบสงขลาตั้งอยู่ในเขตจังหวัดสงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช ในตำแหน่งเส้นแวง 100 องศา 4 ลิปดาตะวันออก เส้นรุ้ง 7 องศา 5 ลิปดาเหนือ จัดว่าเป็นเขตร้อน ปากทะเลสาบติดต่อกันกับอ่าวไทยในเขตอำเภอเมืองสงขลา และอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ลักษณะตอนกลางเป็นที่ลุ่มคล้ายท้องกระทะ มีลำคลองหลายสายไหลลงทะเลสาบแห่งนี้ ความเค็มของน้ำมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เนื่องจากน้ำจากคลองผสมกับน้ำทะเลที่เอ่อเข้ามาเป็นระยะๆ มีพื้นที่ประมาณ 1,040 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 616,750 ไร่ ความกว้างจากทิศตะวันตกไปตะวันออกประมาณ 20 กิโลเมตร ส่วนความยาวจากทิศเหนือไปยังทิศใต้ประมาณ 75 กิโลเมตร แบ่งออกเป็นสามตอน ดังนี้

ทะเลสาบตอนล่าง มีพื้นที่ 223 ตารางกิโลเมตร ความลึก 1.5 เมตร แหล่งน้ำตอนนี้มีลักษณะเป็นน้ำเค็มและน้ำกร่อย มีอาณาเขตตั้งแต่ช่วงปากทะเลสาบไปจนถึงช่องแคบปากarro

ทะเลสาบตอนบน หรือที่เรียกกันว่าทะเลหลวง มีพื้นที่ 786 ตารางกิโลเมตร ความลึกโดยเฉลี่ย 2 เมตร ปริมาณน้ำประมาณ 1,180 ล้านลูกบาศก์เมตร ในเดือนมีนาคม แหล่งน้ำส่วนนี้ตอนเหนือสุดจะเป็นน้ำจืด ตั้งแต่เขตอำเภอปากพะยูนลงมาถึงช่องแคบปากarroเป็นน้ำกร่อย

ทะเลน้อย เป็นแหล่งน้ำที่อยู่คนละส่วนกับทะเลสาบ แต่มีคลองนางเรียบและคลองปากประซึ่งเป็นคลองน้ำจืดเชื่อมต่อแหล่งน้ำทั้งสองเข้าด้วยกัน มีเนื้อที่ประมาณ 30 ตารางกิโลเมตร ความลึกโดยเฉลี่ย 1.5 เมตร ปริมาณน้ำประมาณ 44 ล้านลูกบาศก์เมตร ในเดือนมีนาคม เป็นทะเลสาบน้ำจืดมีพืชพรรณนานาชนิดขึ้นทั่วไป รอบๆ เป็นป่าพรุผืนใหญ่เรียกกันว่า พรุควนเคร็ง มีพื้นที่ถึง 195,545 ไร่ อยู่ในเขตรอยต่อของสามจังหวัด นครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา

แต่ละตอนเหล่านี้นั้นมีพื้นที่และดินฟ้าอากาศแตกต่างกัน อีกทั้งมีลักษณะเป็นทะเลสาบเปิด มีทางออกติดต่อกับอ่าวไทยและมีลำคลองส่งน้ำจืดมาล่อเลี้ยงมากมาย ทำให้น้ำในทะเลสาบทดแทนกันได้รวดเร็ว โดยภาพรวมแล้วส่วนเหนือที่เป็นทะเลน้อย และตอนเหนือสุดของทะเลหลวงจะมีลักษณะเป็นน้ำจืด ความเค็มจะค่อยๆ เพิ่มขึ้นตามลำดับจนถึงปากทะเลสาบ แต่เนื่องจากปริมาณน้ำจืดเกือบทั้งหมดที่ไหลลงมานั้นมาจากลำคลองหลายสายในเขตจังหวัดพัทลุง และสงขลา ดังนั้นปริมาณน้ำจืดจากทะเลสาบที่ไหลลงสู่อ่าวไทยจะมีปริมาณมากน้อยอย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำจืดในลำคลองต่างๆ ที่มีแหล่งสำคัญจากน้ำฝน หรือปริมาณฝนตกในบริเวณโดยรอบนี้ย่อมมีผลอย่างยิ่งต่อปริมาณน้ำจืดในทะเลสาบสงขลาและส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยาของสิ่งมีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นพืชหรือสัตว์ก็จะมีลักษณะแตกต่างกันไปในแต่ละตอนด้วย รอบๆ ทะเลสาบจะมี

¹โปรดดูรายละเอียดใน เรืองชัย ตันสกุล, “ทะเลสาบและศักยภาพในการพัฒนา” **ทักษิณคดี** ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (ตุลาคม 2535 – มีนาคม 2536), หน้า 38 – 54 และ ไพโรจน์ สิริมนตาภรณ์และคณะ “ทะเลสาบสงขลา” และ “ทะเลสาบสงขลา : พันธุ์สัตว์น้ำ” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 7** กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542) หน้า 3057 – 3241.

ฝนตกโดยเฉลี่ยประมาณ 400 มิลลิเมตรต่อเดือน ในเดือนตุลาคมถึงเมษายน ปริมาณฝนตกน้อยที่สุดในช่วงฤดูแล้ง เดือนกุมภาพันธ์ถึงเมษายน ประมาณ 70 มิลลิเมตรต่อเดือน ปริมาณน้ำจืดในทะเลสาบ จึงมีปริมาณมากที่สุดในฤดูฝน และน้อยที่สุดในฤดูแล้ง ส่วนช่วงเวลาที่เหลือเป็นเวลาที่อยู่ระหว่างการเปลี่ยนมรสุม โดยปกติมีฝนตกปานกลาง ประมาณ 100 มิลลิเมตรต่อเดือน ปริมาณน้ำฝนของบริเวณนี้โดยเฉลี่ยประมาณ 2,000 มิลลิเมตรต่อปี หรือคิดเป็นปริมาณฝนที่ตกลงสู่ทะเลสาบโดยตรงประมาณ 2,000 มิลลิเมตรต่อปี

นอกจากนั้น ฝนที่ตกลงสู่พื้นดินในที่ต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มนั้น เมื่อดินดูดซึมไว้เต็มที่แล้ว น้ำที่เหลือส่วนหนึ่งก็จะไหลผ่านไบบนพื้นผิวดินลงสู่ที่ลุ่ม แม่น้ำลำคลอง และไหลลงสู่ทะเลสาบในรูปของน้ำท่าไม่น้อยกว่าปีละ 1,800 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี อีกส่วนหนึ่งก็ยังมีแหล่งน้ำใต้ดินซึ่งเกิดจากการไหลของน้ำผิวดิน หรือน้ำท่าลงไปเก็บขังอยู่ใต้ผิวดิน น้ำใต้ดินนี้จะค่อยๆ ไหลลงสู่ทะเลสาบมากน้อยไปตามฤดูกาล แต่ก็จัดว่ามีปริมาณน้อยมาก เมื่อเทียบกับแหล่งที่มาจากน้ำฝนและน้ำท่า สำหรับความจุของน้ำในทะเลสาบมีอยู่โดยเฉพาะประมาณ 1,600 ล้านลูกบาศก์เมตร ปริมาณน้ำที่ระเหยไปตลอดปีเฉลี่ยประมาณ 700 ล้านลูกบาศก์เมตร ทะเลสาบสงขลาจึงมีความลึกประมาณ 1.5 – 2.5 เมตรตลอดทั้งปี ส่วนระดับน้ำขึ้นน้ำลงค่อนข้างแคบ แตกต่างกันอยู่ระหว่าง 50 เซนติเมตร การไหลของน้ำขึ้นขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝนที่ไหลลงสู่ทะเลสาบเป็นอย่างมาก

กล่าวได้ว่า ทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติแหล่งใหญ่ที่สุดในประเทศไทยที่มีการรวมของน้ำทะเลและน้ำจืด ซึ่งมีสภาพทางนิเวศวิทยาทั้งน้ำจืด น้ำกร่อยและน้ำเค็มอยู่ในบริเวณที่ใกล้เคียงกัน จึงเป็นที่สนใจของนักวิชาการหลากหลายสาขา ผู้รักธรรมชาติโดยทั่วไป และมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อชุมชนที่อยู่รอบๆ โดยเป็นแหล่งอาหารโปรตีนและแหล่งทำมาหากินของประชากร⁽¹⁾ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 9,000 ตารางกิโลเมตร หรือ 5,000,000 ไร่ มีจำนวนประชากรจากการสำรวจเมื่อปี 2528 ทั้งสิ้นประมาณ 1,250,000 คน คิดเป็นร้อยละ 2.4 ของประชากรทั้งประเทศ หรือร้อยละ 19.4 ของประชากรในภาคใต้ เฉพาะรอบทะเลสาบจากการสำรวจในปี 2527 – 2529 พบว่า มีหมู่บ้านชาวประมง 150 หมู่บ้าน 18,636 ครอบครัว จำนวนประชากรทั้งสิ้น 79,176 คน คิดเป็นร้อยละ 1.2 ของประชากรภาคใต้ มีครัวเรือนที่ทำการประมง 10,363 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 55.6 ประชากร 42,765 คน คิดเป็นร้อยละ 54 โดยเป็นครัวเรือนชาวประมงในทะเลสาบสงขลาตอนนอก 2,972 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 28.7 ทะเลหลวง 6,571 ครอบครัว ร้อยละ 63.4 และทะเลน้อย 820 ครอบครัว ร้อยละ 7.9

สำหรับทรัพยากรของทะเลสาบสงขลา⁽²⁾ นั้น สถาบันเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจังหวัดสงขลา สามารถรวบรวมชนิดของปลาที่จับได้ประมาณ 700 ชนิด ปลูและกุ้ง 20 ชนิด พันธุ์ไม้น้ำและสาหร่ายประมาณ 57 ชนิด ผลจากการสำรวจการจับสัตว์น้ำรอบทะเลสาบในระหว่างปี 2527 – 2529 พบว่าจับได้ 12,292 กิโลกรัม หรือประมาณ 12,600 ตันต่อปี โดยจับได้ในเขตทะเลน้อย 945,960 กิโลกรัม คิดเป็นร้อยละ 7.7 จับได้ในเขตทะเลหลวง 8,862,911.3 กิโลกรัม คิดเป็นร้อยละ 72.1 และจับได้ในเขตทะเลสาบตอนนอก 2,483,736.7 กิโลกรัม คิดเป็นร้อยละ 20.2 แต่ละครอบครัวจับสัตว์น้ำได้โดยเฉลี่ยปีละ 1,186.2 กิโลกรัม

¹“ข้อมูลจำเพาะ” ทักษิณคดี ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (ตุลาคม 2535 – มีนาคม 2536),

หน้า 10 – 11.

²โปรดดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 11 – 12.

หากแยกผลผลิตเป็นรายจังหวัด จะพบว่าจังหวัดพัทลุงจับได้ร้อยละ 80 ของปริมาณทั้งหมด ในขณะที่จังหวัดสงขลาจับได้เพียงร้อยละ 20

นอกจากนั้น คณะกรรมการโครงการศึกษาวิเคราะห์เพื่อการอนุรักษ์นกน้ำในทะเลสาบสงขลา สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย สำนวณพบว่า ในลุ่มทะเลสาบสงขลามีนกน้ำ 44 วงศ์ 137 สกุล 219 ชนิด นกที่พบบริเวณทะเลน้อย 187 ชนิด และมีทะเลสาบบริเวณคุชูด 143 ชนิด ในจำนวนวงศ์นก 44 วงศ์นี้ มีวงศ์นกที่มีชนิดมากมีจำนวนเกินครึ่งของนกในทะเลสาบสงขลาถึง 6 วงศ์ โดยแต่ละชนิดมีจำนวนประชากรตั้งแต่หนึ่งตัวถึงหลายหมื่นตัว นกที่หายากและเกือบจะสูญพันธุ์มี 13 ชนิด คือ นกกระทุง นกกระสานวล นกกาบบัว นกตะกรุม นกกูลาขาว นกออกเหี่ยวร้าง เหี่ยวค่างดำขาว เหี่ยวท่ง เหี่ยววออสเปร นกอัญชัญคว้าว นกรัฟ และนกเงือกกรามช้าง ทรัพยากรที่สำคัญเหล่านี้มีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญสองเขต กล่าวคือ เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย ซึ่งครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของตำบลเคร็ง อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง และตำบลตะเคียน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา อีกเขตหนึ่ง อีกเขตหนึ่ง คือ เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลสาบบริเวณคุชูด มีพื้นที่อยู่ในเขตอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา และในเขตอำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง

จะเห็นได้ว่า ทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของทะเลสาบสงขลา ก็คือทรัพยากรสัตว์น้ำที่หล่อเลี้ยงหมู่บ้านรอบทะเลสาบประมาณ 150 หมู่บ้านมายาวนาน ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนเหล่านี้ถูกกำหนดจากปริมาณขึ้นลงของสัตว์น้ำอย่างมาก ปีไหนอุดมสมบูรณ์ชุมชนก็สงบ หากปีไหนไม่มีหรือมีน้อยความทุกข์ก็แผ่ขยายไปรอบทะเลสาบ ในรอบ 30 – 40 ปีที่ผ่านมา ปริมาณของทรัพยากรสัตว์น้ำมีแต่ลดลงอย่างน่าใจหาย เพราะความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมต่างๆ ทั้งที่เป็นสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเขื่อนกั้นทะเลสาบสงขลากรณีการปิดปากกระวะ⁽¹⁾ มีการทวงตึงมาอย่างต่อเนื่องว่า มีผลเพียงกั้นน้ำเค็มไม่ให้กระทบกระเทือนต่อพื้นที่เพาะปลูกบางส่วน แต่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ทรัพยากรอันล้ำค่าอย่างมหาศาล ทำลายระบบนิเวศวิทยาของทะเลสาบ ทำให้สภาวะสมดุลของทะเลสาบสูญเสียไป รูปธรรมที่ชัดเจนคือการตื่นขึ้นของทะเลสาบและวัชพืชน้ำจืด ส่งผลให้ผลผลิตของสัตว์น้ำในทะเลสาบลดน้อยลงอย่างรวดเร็ว ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เป็นความเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา และส่งผลไปยังชุมชนอื่นๆ เป็นบริเวณกว้าง เข้าไปถึงชุมชนเขตเมือง ชุมชนพื้นที่ราบ ชุมชนเขตเขาควน (พื้นที่ภูเขาและลูกคลื่นลอนชัน) บริเวณเหล่านี้สามารถเรียกรวมๆ เป็นหน่วยเดียวกัน คือ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา นอกจากมีทะเลสาบสงขลาซึ่งเป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่สำคัญในท้องถิ่นแล้วยังมีส่วนที่เป็นพื้นดินที่ค่อยๆ ลาดต่ำจากเทือกเขาบรรทัด (เทือกเขานครศรีธรรมราช) ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกมายังด้านตะวันออกจนจดทะเลสาบสงขลา อีกทั้งยังมีเกาะแก่งในทะเลสาบด้วย⁽²⁾ โดยครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมด

¹โปรดดูรายละเอียดใน เริงชัย ต้นสกุล. อ่างแล้ว และการประชุมสัมมนาของโครงการวิจัย เรื่อง “อิสลามและชุมชนในบริบททะเลสาบสงขลา” วันที่ 16 – 17 กุมภาพันธ์ 2545 ณ โรงเรียนศาสนูปถัมภ์ ปากพะยูนมูลนิธิ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง.

²โปรดดูรายละเอียดใน ประเสริฐ วิทาร์ฐ, “สงขลา : สภาพภูมิศาสตร์” สงขลาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา, หน้า 41 – 56 และ ธรรมรงค์ อุทัยรังษี, “สภาพภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นพัทลุง” ราชบัณฑิตยสถานพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง (เอกสารอัดสำเนา).

ของจังหวัดพัทลุง พื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดสงขลา ได้แก่ อำเภอระโนด อำเภอกระแสสินธุ์ อำเภอสิงหนคร อำเภอเมือง อำเภอหาดใหญ่ อำเภอนาหม่อม อำเภอคลองหอยโข่ง อำเภอสะเดา อำเภอรัตนบุรี อำเภอบางกล่ำ และอำเภอควนเนียง และพื้นที่บางส่วนของจังหวัดนครศรีธรรมราช คือ อำเภอชะอวด และอำเภอหัวไทร

อันที่จริงการเปลี่ยนแปลงของทะเลสาบสงขลามีมาตลอด หลักฐานแผนที่เมื่อ พ.ศ.2229 ซึ่งจัดพิมพ์ใหม่ โดยสำนักนายกรัฐมนตรีในปี 2522 สมัยที่ชาวฝรั่งเศสได้เดินทางเข้ามาในพระราชอาณาจักรสยามสืบเนื่องจากเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ.2228 ได้มีการทำสัญญาระหว่างฝรั่งเศสกับสมเด็จพระนารายณ์มีข้อความในข้อหนึ่งว่าไทยยอมยกเมืองสงขลาและเมืองพัทลุงให้ฝรั่งเศสทำสถานการค้า⁽¹⁾ ปีรุ่งขึ้น พ.ศ.2229 ฝรั่งเศสได้ทำแผนที่อาณาจักรสยามขึ้น แสดงให้เห็นถึงเกาะ Tantalum ยังแยกเป็นเกาะเล็กเกาะน้อย จำนวน 5 เกาะด้วยกัน โดยมีเกาะใหญ่สุดอยู่ทางเหนือของหมู่เกาะนอกฝั่งเมืองลิเกอร์ (Ligor – นครศรีธรรมราช) ออกไป มีชื่อในแผนที่ว่า I. Goete Inficos และหมู่เกาะขนาดเล็กลงมาจำนวน 4 เกาะ อยู่ทางใต้ใกล้เมืองสงขลา ปีต่อมา พ.ศ.2230 ฝรั่งเศสได้จัดทำผังเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา และเมืองพัทลุง ผังเมืองทั้งสามนี้ ฝรั่งเศสเพิ่งมอบให้ไทยเมื่อปี 2529 โดยเก็บรักษาไว้ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร อีกทั้งปรากฏหลักฐานที่ให้ข้อมูลสรุปว่า⁽²⁾ บริเวณพรุควนเค็งเคยเป็นจุดผ่านของเส้นทางน้ำสายในระหว่างนครศรีธรรมราช – พัทลุง – สงขลา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 – 23 โดยเป็นเส้นทางที่พ่อค้าและเรือเดินทะเลของชาวจีนผ่านเข้าออก

จนถึง พ.ศ.2383 กัปตันนีล (F.A.Neale) ได้เดินทางจากนครศรีธรรมราชไปยังพัทลุงและสงขลา โดยใช้เส้นทางน้ำสายดังกล่าว และได้บรรยายความตอนหนึ่งว่า

“เดินทางผ่านชนอมท่ามกลางสภาพลมดี แล่นไปตรงไปทางขวาเพื่อเข้าไปยัง
ช่องแคบระหว่างนครศรีธรรมราชและเกาะทันทาเลม ที่บางแห่งค่อนข้างอันตราย
ด้วยมีโขดหิน แต่คนนำร่องเคยเดินทางผ่านมาก่อนด้วยเรือเล็ก จึงได้อาศัยเป็นผู้นำเรือ
ผ่านเข้าไป ทิวทัศน์สองข้างนั้นน่าชม ที่ฝั่งเมืองนครศรีธรรมราชเห็นทิวเขตสูงใหญ่เด่นสง่า
ซึ่งตรงกันข้ามกับอีกฟากที่เป็นที่ลุ่มอันอุดมสมบูรณ์ของเกาะทันทาเลม จากนั้นจะถึง
ปากน้ำเมืองพัทลุง และราว ๔ โมงเย็น เราก็มายังนอกเมืองสงขลา”⁽³⁾

ต่อมาในปี 2437 กัปตันวาร์ริงตัน สมิท (Warrington Smyth) ใช้เรือสมุทรเดินทางตามเส้นทางของกัปตันนีล ปรากฏว่าต้องประสบปัญหาไม่สามารถใช้ลำน้ำนี้เดินทางจากนครศรีธรรมราชไปสงขลาได้ ต้องอ้อมไปทางทะเลด้านตะวันออกของเกาะเทนทาเลม ซึ่งด้านใต้กลายเป็นเกาะใหญ่ เรือเล็กเท่านั้นที่สามารถผ่านลำน้ำที่กัปตันเคยใช้ได้

¹โปรดดูรายละเอียดใน สารูป ฤทธิ์ชู “การพัฒนาเศรษฐกิจ : สังคม และการค้าของเมืองสงขลา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 – 24” สงขลาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา เอกสารการสัมมนาทางวิชาการ ณ สถาบันทักษิณคดีศึกษา สงขลา 27 – 29 สิงหาคม 2534, หน้า 65 – 82.

²ไพโรจน์ สิริมนตาภรณ์และคณะ, อ้างแล้ว, หน้า 3058.

³อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 3058.

แผนที่ 2: แผนที่ราชอาณาจักรสยามประกอบเอกสารของ ครองฟอร์ต ตรงกับ พ.ศ. 2364 จะเห็นว่าทะเลสาบสงขลามีสภาพเหมือนอ่าว
 ที่มา : ไพโรจน์ สิริมนตารณ์และคณะ, "ทะเลสาบสงขลา" สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 7.
 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542) หน้า 3060.

การตกตะกอนบริเวณดังกล่าวคงเปลี่ยนสภาพปากคลองระโนดจนเกิดชายฝั่งทะเลปิดกั้นใน ห้วงน้ำระหว่างเกาะเทเนทาเลมกับแผ่นดินตอนใต้ของเมืองนครศรีธรรมราช กลายเป็นทะเลสาบอย่างสมบูรณ์ หลังจากกัปตันนีลเคยเดินทางผ่านไม่นานนัก ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์ วรเดช ทรงบันทึกไว้เมื่อคราวเสด็จตรวจราชการเมืองสงขลา ใน พ.ศ.2427 ดังความตอนหนึ่งว่า

“...ร่องที่จะตัดไปทะเลสาบ ต้องออกจากแหลมเขาเขียวไปตามทะเลสาบ ถึงปากคลอง ปากรอ เป็นคลองช่องแคบที่จะไปออกทะเลสาบพัทลุง ปากคลองปากรอนั้นกว้างประมาณ ๕ เส้น ในลำคลองไปถึงทะเลสาบพัทลุง ประมาณ ๔๐๐ เส้น แต่ในทะเลสาบสงขลา นี้ ตั้งแต่เขาเขียวไปถึงคลองปากรอ ประมาณ ๔๐๐ เส้น คิดตามกว้างประมาณ ๔๐๐ เส้น น้ำในร่องทะเลสาบ ๒ คอก ร่องกว้างประมาณ ๒๐ - ๓๐ วา นอกนั้นน้ำประมาณสองทังสัน เวลาขึ้นน้ำลงประมาณสองเศษ มีหาดทรายกลางทะเลผุดหลายแห่ง เวลาขึ้นน้ำมาก เดือน ๑๒ เดือนอ้ายน้ำท่วมตลิ่ง น้ำในทะเลสาบถึง ๔ คอก น้ำจืดตลอดทะเลสาบ และแม่น้ำตลอดออกมาจนถึงเรือจอดที่อ่าวเมืองสงขลา”⁽¹⁾

จากหลักฐานดังกล่าวน่าจะเป็นไปได้ว่า ทะเลสาบสงขลายังมีลักษณะเป็นอ่าวขนาดใหญ่ติดต่อกับอ่าวไทย โดยมีเกาะขนาดใหญ่ขวางกั้นปากอ่าวอยู่ ทำให้อาวนั้นมีลักษณะคล้ายแม่น้ำขนาดใหญ่ทอดตัวจากเมืองนครศรีธรรมราชผ่านเมืองพัทลุงไปยังเมืองสงขลา ทางด้านใต้มีทางติดต่อกับอ่าวไทย ทางตอนเหนือของอ่าวบริเวณเมืองนครศรีธรรมราช ณ บริเวณอำเภอปากพนังในปัจจุบัน และติดต่อกับอ่าวไทยทางด้านใต้ บริเวณเมืองสงขลา ซึ่งการคาดคะเนนี้สอดคล้องกับภาพแผนที่ของบริเวณนั้น ซึ่งพบโดย จอห์น ครอฟอร์ด (John Crawford) ในปี 1871 และเซอร์จอห์น เบอริง (Sir John Bowring) ในปี 1840

หลักฐานข้อมูลต่างๆทั้งหมดพอจะประเมินได้ว่า ประมาณปี 2229 เกาะขนาดใหญ่กำลังแปรสภาพเกิดขึ้นเป็นหมู่เกาะที่ประกอบด้วยเกาะขนาดเล็ก 4 เกาะ อยู่ติดกับเมืองสงขลา และเกาะขนาดใหญ่อีกเกาะหนึ่งติดกับเมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาประมาณก่อน พ.ศ.2400 เกาะทั้งห้าเกาะไปรวมกันเป็นเกาะขนาดใหญ่เกาะเดียว คือ เกาะเทเนทาเลม อันอาจจะเกิดจากการตื้นเขินของตะกอนปากแม่น้ำที่ไหลมาทับถมบริเวณปากอ่าว และการทับถมได้เกิดต่อเนื่องมาเรื่อยๆ จนในระหว่างปี 2383 ถึงประมาณปี 2410 ทำให้เกาะทางทิศเหนือได้ติดต่อกับแผ่นดินใหญ่บริเวณอำเภอปากพนัง อำเภอหัวไทร และอำเภอเชียรใหญ่ของจังหวัดนครศรีธรรมราช กับอำเภอระโนดของจังหวัดสงขลา โดยเหลือเพียงลุ่มน้ำปากพนังแทรกตัวอยู่ตรงกลางแทนอ่าวเดิมทางตอนเหนือ ทำให้เกิดเป็นสภาพทะเลสาบสงขลาตั้งปัจจุบัน⁽²⁾

อย่างไรก็ดี หลักฐานของท้องถิ่นที่เขียนขึ้นในปี 2401 โดยเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) เจ้าเมืองสงขลาเล่าว่า ในปีนั้นเมื่อคราวพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเมืองสงขลา ตรัสถามว่าจะไปเมืองพัทลุงทางไหน พระสุนทรบุรุษ (เม่น) ผู้ช่วยราชการเมืองซึ่งเป็นผู้ตามเสด็จกราบบังคมทูลว่า

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, **ชีวิตฉัน**.

(พระนคร : ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, 2504), หน้า 68 – 69.

² เรืองชัย ดันสกุล, **อ้างแล้ว**, หน้า 41 – 43.

“ไปทางทะเลสาบ”⁽¹⁾ และใน พ.ศ.2453 เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงบุรีราเมศวร์ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช เสด็จตรวจราชการเมืองต่างๆในมณฑล ยังทรงเรียกบริเวณนี้ว่า “อ่าวสงขลา”⁽²⁾ เป็นไปได้ว่าในช่วงเวลาเหล่านี้ความเป็นทะเลสาบสงขลา ยังมองเห็นไม่ชัดเจนนัก ดังนั้นก่อนการจัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชใน พ.ศ.2439 ภาพโดยรวมของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ยังคงมีลักษณะเป็นอ่าวใหญ่มีเกาะเทนท์ทะเลอยู่หน้าอ่าว จึงเป็นประเด็นน่าสนใจว่าเหตุใดนักเดินทางต้องเดินเรือเลียบชายฝั่งบริเวณนี้ และบริเวณนี้สัมพันธ์กับคาบสมุทรมาลายู (ภาคใต้ของไทย) อย่างไร

โครงสร้างทางเศรษฐกิจ

บทความของประเสริฐ วิทยารัฐ⁽³⁾ ชี้ให้เห็นถึงความเกี่ยวพันของบริเวณดังกล่าวกับคาบสมุทรมาลายูหรือภาคใต้ของไทยและสภาพภูมิศาสตร์ที่มีผลต่อการเดินเรือตามแผนที่ปโตเลมีระหว่างพุทธศตวรรษที่ 6 และ 7 โดยอธิบายว่า นักเดินเรือสมัยนั้นมีข้อมูลเกี่ยวกับคาบสมุทรมาลายูพอสมควร แสดงว่ามีเรือแวะมาค้าขายบริเวณนี้ เนื่องจากลักษณะคาบสมุทรมาลายูเป็นสถานที่พักโดยธรรมชาติในการเดินเรือติดต่อระหว่างตะวันตกอันได้แก่ อาหรับและอินเดีย กับตะวันออกอันได้แก่จีน ต่อมาเมื่อเทคโนโลยีการเดินเรือได้พัฒนาจากการเดินเรือเลียบชายฝั่งมาเป็นการเดินเรือระยะทางไกลตัดข้ามมหาสมุทรหรือห้วงน้ำใหญ่ จึงจำเป็นต้องมีสถานที่พัก ซึ่งเป็นที่ซ่อมเรือเก็บรวบรวมเสบียงอาหารหาน้ำจืด ดังนั้นบริเวณคาบสมุทรมาลายูจึงเป็นที่เหมาะประกอบกับการเดินเรือสมัยนั้นต้องอาศัยลม คาบสมุทรมาลายูมีลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้กับมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือพัดผ่านสลับกันในรอบปี จึงเป็นโอกาสที่จะใช้ลมมรสุมสำหรับเดินทางไปกลับกับภายในหนึ่งปี

วิธีการเดินเรือในสมัยนั้น เนื่องจากเทคนิคการเดินเรือยังไม่สูงพอที่จะใช้เรือแล่นไปกลับเป็นระยะทางไกล โดยไม่มีการซ่อมบำรุงรักษา ดังนั้นเมื่อเรือออกจากตอนใต้ของอนุทวีปอินเดียหรือเกาะลังกา ซึ่งอยู่ในตำแหน่งเส้นรุ้งประมาณ 5 องศา และตั้งหัวเรือตรงทางทิศตะวันออก เมื่อแล่นด้วยแรงเฉื่อยตามลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ เรือเบี่ยงเบนขึ้นทางเหนือ แต่นักเดินเรือจะแก้ทิศทางโดยยึดทิศตะวันออก จึงคาดว่าเรือจะเข้าคาบสมุทรมาลายูประมาณแนวเส้นรุ้ง 7 องศาหรือกว่าเล็กน้อย แต่ไม่ควรเกินเส้นรุ้ง 8 องศา เว้นแต่จะพบกระแสน้ำแรง บริเวณที่ว่าจะอยู่ระหว่างตรงไปถึงพังงา เส้นทางนี้มีข้อได้เปรียบอีกบางประการ กล่าวคือมีแนวหมู่เกาะนิโคบาร์ขวางอยู่ ถ้าเกิดปัญหาเรือชำรุดอาจแวะซ่อมได้ ส่วนปัญหาน้ำจืดคิดว่าคงไม่มี เพราะมรสุมตะวันตกเฉียงใต้มีฝนชุก คงรองรับน้ำฝนกันได้ ส่วนขากลับอาจแล่นเรือเลียบชายฝั่งขึ้นไปถึงเส้นรุ้ง 10 องศาบริเวณระนอง แล้วตั้งหัวเรือมุ่งตะวันตก เรือจะเข้าตอนเหนือของเกาะลังกา หรือเข้าชายฝั่งของอนุทวีปอินเดียเลย

¹ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์), “พงศาวดารเมืองสงขลา” ประชุมพงศาวดาร เล่ม 30 (พระนคร : ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, 2511), หน้า 278 – 279.

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.47/19 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ – กรมหลวงดำรงราชานุภาพ 13 พฤษภาคม ร.ศ.129.

³ โปรดดูรายละเอียด ประเสริฐ วิทยารัฐ, “สภาพภูมิศาสตร์ของคาบสมุทรสทิงพระ” ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ ณ สถาบันทักษิณคดีศึกษา สงขลา 5 – 11 สิงหาคม 2526, หน้า 13 – 21.

สำหรับการเดินเรือด้านตะวันออกของคาบสมุทรลาลูนั้น เรือที่มาจากจีนแล่นตามลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งลมนี้จะพัดเข้าปะทะฝั่งเวียดนาม การเดินเรือในขั้นนี้จะให้ปลอดภัยและรวดเร็ว ต้องหันหัวเรือตามแนวลม คือไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้และแนวทางที่มาควรจะอยู่ระหว่างเกาะไหหลำและหมู่เกาะพาราเซล ขามาหมู่เกาะนี้ต้องอยู่ทางซ้าย ถ้าหมู่เกาะนี้อยู่ทางด้านขวาจะเป็นทะเลลึกอันตรายมาก สำหรับเรือสมัยนั้น และไม่น่าจะมาได้ สำหรับหมู่เกาะพาราเซลเป็นบริเวณสุสานเรือ เพราะมีปะการังและหินคม มีเรืออัปปางในบริเวณนี้กันมาก หมู่เกาะนี้นักเดินเรือโบราณและปัจจุบันรู้จักดี ถ้าเรือแล่นมาตามแนวนี้อาจจะเข้าสู่ฝั่งที่ดำง จากดำงจะเลียบชายฝั่งมาจนกระทั่งถึงปลายแหลมญวน จึงนำเรือเข้าชายฝั่งของคาบสมุทรลาลู ส่วนขากลับอาศัยมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ต้องข้ามแหลมญวนเลียบชายฝั่งไปจนถึงดำง แล้วจึงตัดเข้าสู่จีน

ลักษณะการเดินทางระหว่างอินเดียและจีนในสมัยโบราณ ถูกจำกัดโดยสภาพภูมิศาสตร์และเทคโนโลยีที่มีอยู่ในสมัยนั้น และโดยสภาพภูมิศาสตร์อีกเช่นกันทำให้คาบสมุทรลาลูตอนกลางบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาปัจจุบันมีความสำคัญขึ้นด้วยเหตุผลดังนี้

ประการแรก การเดินทางระหว่างอินเดียกับจีน เทคโนโลยีในการเดินเรือและสภาพภูมิศาสตร์ด้านดินฟ้าอากาศ ทำให้นักเดินเรือทั้งสองพวกไม่มีโอกาสพบกัน จึงจำเป็นต้องมีสถานีแลกเปลี่ยนกัน และสถานีแลกเปลี่ยนที่เหมาะสมที่สุดในขณะนี้ คือ คาบสมุทรลาลู ทั้งนี้เพราะพบว่าในรอบปีทางการเดินเรือนั้น เมื่อทางอินเดียมา ทางจีนต้องเดินทางกลับทางตรงข้าม เมื่อทางอินเดียกับทางจีนมา จึงจำเป็นต้องตั้งสถานีถาวร เพื่ออยู่พบปะกัน ส่วนพวกเดินเรือจะกลับไปตามวงจรของสภาพภูมิศาสตร์ ฝ่ายอินเดียจะมีอิทธิพลมากกว่า สามารถตั้งสถานีมั่นคงในแถบนี้ ซึ่งพบว่ามีถาวรวัตถุที่แสดงอารยธรรมอินเดียปรากฏอยู่อย่างมั่นคงในหลายท้องที่ของคาบสมุทร ส่วนหนึ่งเป็นเพราะหลักการทางศาสนาอินเดียและอาหารับดีกว่าด้านจีน

ประการต่อมา เทคโนโลยีการต่อเรือและขนาดของเรือ ตลอดจนการแล่นใบเรือไม่อำนวยให้การเดินเรือไปได้ไกลเช่นในปัจจุบัน กล่าวคือ เมื่อเรือมาถึงคาบสมุทรลาลูจำเป็นต้องซ่อมแซม ระยะที่ซ่อมแซมเป็นเวลาที่ยาวนานมรสุมไปด้วย การทำเช่นนี้เป็นวัฏจักรในรอบปี ซึ่งกินเวลา ดังนั้นพวกเดินเรือแะเตรเตรียมสิ่งต่างๆ ในการเดินทางกลับ ส่วนพวกพ่อค้าคนของสัมภาระต่างๆ มายังสถานีถาวรฝั่งตะวันออก เพื่อขายและซื้อของจากจีนกลับมาลงเรือ และเดินทางกลับได้ในรอบปี ส่วนทางจีนก็เช่นเดียวกัน การยกเรือ⁽¹⁾ ข้ามสันเขาเดี่ยวทำได้เช่นเดียวกับการยกเรือขึ้นคานเพื่อซ่อมแซม คือ การใช้ไม้ท่อนกลมๆ อาจทำให้ลื่นด้วยโคลนหรือน้ำโคลน เรือจะเคลื่อนที่ไปได้สะดวก มีประเพณีของภาคใต้ฝั่งตะวันตก โดยเฉพาะที่ตรังจะมีการลากเรือหรือชักพระในเดือนห้า คือ เริ่มต้นฤดูฝน เรียกว่าลากเรือพระบก ส่วนเดือนสิบเอ็ดเรียกว่า ชักเรือพระน้ำ แสดงว่าในสมัยโบราณการเกณฑ์แรงงานของชาวบ้านในการลากเรือข้ามสันเขาเดี่ยวๆ ก็ได้มีการนำพระพุทธศาสนามาใช้ด้วย

ประการสุดท้าย สภาพภูมิศาสตร์บังคับให้ต้องใช้ตอนกลางของคาบสมุทรลาลู แผนที่ปโตเลมีแสดงถึงการตกโลก⁽²⁾ ดังที่กล่าวมาแล้วว่า การเดินเรือสมัยโบราณอาศัยแรงลมและเทคโนโลยีการใช้ใบก็เป็น

¹ ประเสริฐ วิทยารัฐ, “ภูมิศาสตร์พลวัตในแดนใต้” ครอบรอบ 80 ปี ศาสตราจารย์ คุณหญิงกุหลาบ มัลลิกะมาส 19 มกราคม 2543 ไม่ปรากฏหน้า.

² เรืองเดียวกัน, ไม่ปรากฏหน้า.

เพียงใบเดี่ยวหรือใบรอง ซึ่งขวงลำเรือเพื่อรับลมที่มาจากข้างหลังเพื่อดันเรือไปข้างหน้า เนื่องจากบริเวณใกล้ศูนย์สูตร ซึ่งอยู่คาบสมุทรมาลายูลงไปตั้งแต่เส้นรุ้ง 5 องศา ทั้งเหนือและใต้จะเป็นเขตที่เรียกว่า “ดอลดรัม” (Doldrum) เป็นบริเวณที่ลมสงบ คือ ไม่มีลมหรือมีลมที่พัดมีทิศทางไม่แน่นอน ใช้เดินเรือใบแบบโบราณไม่ได้ เนื่องจากบริเวณนี้ตามสภาพภูมิศาสตร์ ลมจะยกตัวขึ้นในแนวตั้งตลอดเวลา เพราะได้รับความร้อนจากดวงอาทิตย์สูง ดังนั้นเมื่อเรือสมัยโบราณเข้าไปในบริเวณนี้จะหายสาบสูญ โดยเรือวนเวียนจนขาดน้ำอาหารและล้มตายไม่มีใครทราบ จึงเชื่อกันว่าตกโลก เมื่อปี 2523 – 2524 ได้มีผู้สร้างเรือแบบอาหรับตามที่กัปตันซินแบดใช้ประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 และแล่นเรือเลียบแนวเดินเรือของชาวอาหรับ คือ เลียบแนวเส้นรุ้ง 5 องศาไปทางศูนย์สูตร ปรากฏว่าเรือนั้นเข้าไปในบริเวณดอลดรัม และทำให้เรือต้องวนเวียนอยู่จนเสบียงอาหารและน้ำจืดหมด ที่รอดออกมาได้เพราะได้นำฝนและตกปลาฉลามมาเป็นอาหาร จึงเห็นได้ว่า แนวเส้นทางเดินเรือสมัยแรกจากอินเดีย ต้องมาขึ้นคาบสมุทรมาลายูตอนกลางๆ เป็นทางที่เหมาะสมที่สุดสำหรับเรือและการเดินเรือสมัยนั้น ต่อมาประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 เทคโนโลยีการเดินเรือตลอดจนการต่อเรือดีขึ้น จึงได้ปรับปรุงเส้นทางเดินเรือเข้าช่องแคบมะละกาอ้อมคาบสมุทรมาลายู เส้นทางเดินเรือโดยอาศัยผ่านตอนกลางของคาบสมุทรมาลายูหมดความสำคัญลง ส่งผลให้สถานีการค้าทางฝั่งด้านตะวันออกและท่าเรือทางฝั่งทะเลตะวันตกพลอยหมดความสำคัญลงไปด้วย และคงจะประกอบด้วยการเปลี่ยนแปลงด้านสภาพภูมิศาสตร์อื่นๆ ด้วย อันได้แก่ชายฝั่งทะเล สันทราย และแม่น้ำลำธาร

นอกเหนือจากสภาพภูมิศาสตร์ที่มีผลต่อการเดินเรือแล้ว สภาพทรัพยากรธรรมชาติ⁽¹⁾ น่าจะเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ดึงดูดให้เส้นทางเดินเรือผ่านคาบสมุทรมาลายู ทรัพยากรที่สำคัญมีหลากหลายประเภท เช่น เครื่องเทศ เครื่องหอม ขงป้า แร่ ธัญญาหาร

ประเภทเครื่องเทศ เป็นพืชที่ขึ้นเองตามธรรมชาติในบริเวณคาบสมุทรมาลายู เช่น เรว์ กระวาน ขิง ข่า ขมิ้น กระชาย พริกไทย กานพลู อบเชย ดีปลี จันทน์เทศ ความต้องการของเครื่องเทศมาก ทั้งยังมีราคาแพงด้วย แต่ในคาบสมุทรมาลายูสิ่งเหล่านี้หาได้ง่าย เพราะขึ้นเองตามธรรมชาติทั่วไป เพียงแต่รวบรวมตากแห้ง หรือบดให้ละเอียดพร้อมที่จะนำไปได้ เส้นทางเดินเรือนี้จึงได้ชื่อว่า “เส้นทางเครื่องเทศ”

ประเภทเครื่องหอม เป็นพืชในป่าเช่นกัน ได้แก่ แผลก นูต ผาง กายาน จันทน์แดง เฉพาะกายานนั้นถือกันว่าเป็นพืชหายากในคาบสมุทรมาลายู โดยเฉพาะในดินแดนสยาม เป็นกายานชั้นหนึ่ง ซึ่งอินเดียผลิตออกมาขายในปัจจุบัน เรียกว่า “Siamese Benzoin” เครื่องหอมเหล่านี้เป็นสินค้าที่ต้องการมากทั้งในแถบอาหรับและยุโรป เพราะไม่สามารถปลูกได้ในบริเวณนั้น

ประเภทของป่า ประกอบด้วย ยางไม้ ชัน ไม้บางชนิด เขาสัตว์ งาช้าง ชะมด ชีผึ้ง สมุนไพรต่างๆ ของเหล่านี้บางอย่างนำไปใช้สอยทำประโยชน์ บางอย่างนำไปทำเครื่องประดับ บางอย่างนำไปเป็นยารักษาโรค ล้วนเป็นสิ่งหาได้ง่ายในคาบสมุทรมาลายู แต่เป็นของหายากในเขตอื่นๆ ของโลก

¹ ประเสริฐ วิทยารัฐ, “สภาพภูมิศาสตร์ของคาบสมุทรสทิงพระ”, หน้า 17 – 18 และ อมรา ศรีสุชาติ, สายรากภาคใต้ : ภูมิลักษณะ ภูมิพลศาสตร์ จิตลักษณะ. (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2544, หน้า 67.

ประเภทแร่ตามรายงานต่างๆ ปรากฏว่า บริเวณดินแดนของคาบสมุทรมลายูพบแร่หลายอย่าง โดยเฉพาะดีบุกมีพบตามลำธารและร่องน้ำทั่วไป นำไปใช้เป็นโลหะผสม และนำไปเป็นส่วนประกอบในการทำเครื่องถม นอกจากนั้นยังมีทองคำซึ่งมีพบตามร่องน้ำและลำธารเช่นกัน ทองคำเป็นแร่ที่มีค่าแสดงถึงความมั่งคั่ง ดินแดนนี้จึงมีชื่อเรียกกันว่า “สุวรรณภูมิ”

ประเภทธัญญาหาร คาบสมุทรมลายูมีแหล่งผลิตธัญญาหารเพียงพอสำหรับประชากรในขณะนั้น และคงจะมีเพียงพอสำหรับเป็นเสบียงแก่ผู้มาเยือนด้วย ซึ่งต้องมาติดต่อกำขาย โดยเฉพาะข้าวมีปลูกกันทั่วไป ที่ราบกว้างใหญ่ของเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุงนั้นเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญของคาบสมุทรมลายู⁽¹⁾

ในส่วนของตอนกลางของคาบสมุทรมลายูหรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาปัจจุบัน เมื่อยังเป็นเกาะเทเหาะเลม ซึ่งเป็นคาบสมุทรสทิงพระในเวลาต่อมา ด้านตะวันออกมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบ หรือเป็นชายฝั่งทะเลอ่าวไทย มีลักษณะเป็นชายหาดทราย ซึ่งแนวโน้มน้ำที่มีทรายใหม่ๆ มาทับถมให้ชายฝั่งด้านนี้ขยายออกไปสู่ทะเลอยู่ตลอดเวลา ส่วนด้านตะวันตกเป็นแนวทะเลสาบปัจจุบัน หรือส่วนที่เรียกทะเลหลวง ลักษณะชายฝั่งด้านนี้มีการตื้นเขิน ลักษณะของพื้นที่ที่มีความลาดจากตะวันออกค่อยๆ ลดระดับมาทางตะวันตกทางด้านตะวันตกนี้มีเนินเขาอยู่หลายเนินเรียกว่า เขาเกาะใหญ่ เขาตะโหนด เขาแหลมควายราบ เขารัตปุน เขาใน สูงประมาณ 100 เมตร จากระดับน้ำทะเลปัจจุบัน พื้นที่โดยทั่วไปสูงประมาณ 6 เมตร จากระดับน้ำทะเล และยังมีเนินพะโคะ ซึ่งมีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 10 เมตร พื้นที่นี้เป็นเนินมีหินกรวดมน ยกตัวสูงขึ้นจากเนิน บริเวณนี้เป็นสถานที่สำคัญทางโบราณคดีแห่งหนึ่ง มีการขุดพบโบราณวัตถุ สำหรับเนินพะโคะนี้เท่าที่สังเกตจากแผนที่ควรจะเป็นตำแหน่งที่ตั้งอันเหมาะสมสำหรับการตั้งถิ่นในสมัยโบราณ โดยเฉพาะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 – 18 บริเวณนี้เป็นชุมชนที่เจริญค่อนข้างสูง⁽²⁾

อย่างไรก็ดี บริเวณเกาะเทเหาะเลมนั้นมีข้อเสียเปรียบทางภูมิศาสตร์อยู่ประการหนึ่งกล่าวคือการขาดแคลนน้ำจืดในช่วงที่ฝนแล้ง ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ – เมษายน บางปีถึงเดือนพฤษภาคม และมิถุนายน การขาดแคลนน้ำจืดสำหรับบริโภคนี้ ประเมินได้จากบริเวณเกาะนี้ไม่มีลำธาร ซึ่งมีน้ำไหลตลอดปีในบริเวณใกล้เคียง ถ้าจะขุดบ่อน้ำในบริเวณนี้คงจะได้น้ำกร่อย หรือน้ำเค็ม ซึ่งใช้บริโภคไม่ได้ แต่มีข้อสังเกตกล่าวคือ บริเวณนี้มีสระน้ำขนาดเล็กที่เรียกว่า “พัง” (ตระพัง) อยู่หลายแห่ง เช่น พังพระ พังลึก พังซิบน พังชีล่าง พังลิง พังหลวง เชื่อกันว่า ตะพังหรือพัง ตามความหมายทางภาคใต้หมายถึง หลุมยุบของหินปูน แต่พังในบริเวณเกาะนี้เป็นสระน้ำที่ขุดขึ้น มิได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ดังนั้นพังจึงเป็นที่เก็บขังน้ำจืดเป็นอย่างดี แสดงว่าชุมชนโบราณนี้ได้แก้ไขการขาดแคลนน้ำจืด โดยการขุดพังขึ้นไว้ขังน้ำสำหรับบริโภคในฤดูแล้ง พังบางแห่งคงจะได้รับการตกแต่งเพื่อให้มีประสิทธิภาพในการเก็บน้ำและสะดวกแก่การใช้ จึงมีรูปร่าง

¹พิศมัย นันทแสง, “ระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลนครศรีธรรมราช” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536, หน้า 8 และ ธรรมรงค์ อุทัยรังษี, อ้างแล้ว, หน้า 3.

²สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์, “คำนำ” ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ ณ สถาบันทักษิณคดีศึกษา สงขลา 5 – 11 สิงหาคม 2526.

ต่าง ๆ กันตามความสะดวกด้านการใช้สอย หากพิจารณาตามขนาดของพัง ซึ่งสามารถเก็บน้ำได้เฉพาะน้ำฝนแล้ว แต่ละพังจะมีน้ำพอใช้สำหรับชุมชนไม่ใหญ่นัก เพราะระยะขาดแคลนน้ำค่อนข้างยาว บางพังอาจมีน้ำจืดซึ่งสะสมอยู่ในชั้นทรายไหลมาสมทบ จะมีน้ำพอใช้ไปตลอดช่วงที่แล้ง และต้องกลับไปในช่วงที่เริ่มฤดูฝน ส่วนพ่อค้าชาวอินเดียมาเป็นช่วงที่มีฝนและจากไปเมื่อเริ่มแห้งแล้ง

ส่วนที่เป็นผืนแผ่นดินใหญ่อยู่ฝั่งตรงกันข้ามของเกาะเทนทาเลม เป็นที่ตั้งเมืองพัทลุง สงขลา โครงสร้างทางธรณีวิทยามีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการปรับตัวของหินอัคนี⁽¹⁾ ซึ่งเป็นแกนของเทือกเขาตรัง - พัทลุง เรียกตามท้องถิ่นว่า เทือกเขาบรรทัดหรือเทือกเขานครศรีธรรมราช การปรับตัวของหินอัคนีเกิดขึ้นเมื่อราวๆ 130 ล้านปีมาแล้วในยุคครีเทเชียส การยกตัวครั้งนี้ทำให้พื้นที่บางส่วนของบริเวณนี้ค่อยๆ โผล่จากระดับน้ำทะเล การยกตัวคงดำเนินไปจนสิ้นยุคครีเทเชียส ขณะเดียวกันพื้นที่ส่วนซึ่งถูกยกขึ้นได้มีการสึกกร่อน โดยเฉพาะบริเวณที่เป็นหินปูนการสึกกร่อนดำเนินไปตลอดยุคเทอเชียรี จนกระทั่งบริเวณหินปูนส่วนใหญ่ได้ถูกทำลายไป คงทิ้งส่วนของหินปูนเป็นภูเขาโดดอยู่หลายแห่ง เช่น เขาควหาสวรรค์ เขาอกทะลุ เขาก้ามลาย เขาชัยบุรี เขาชัยสน ในพัทลุง ในช่วงของควอเตอนารีน้ำทะเลผ่านเข้ามาวนพื้นที่ส่วนใหญ่ของพัทลุง และถอยกลับเป็นเช่นนี้ประมาณ 3 - 4 ครั้ง น้ำทะเลเพิ่งค่อยๆ ถอยกลับครั้งสุดท้ายเมื่อประมาณ 50,000 ปีที่ผ่านมา ขณะนี้ก็คงดำเนินอยู่ แต่การถอยกลับครั้งนี้ทะเลได้สร้างสันทรายขึ้นในบริเวณเกาะเทนทาเลม หรือระโนด สทิงพระ บริเวณตอนเหนือส่วนที่เป็นหัวไทรและปากพ่องของนครศรีธรรมราชในเวลาต่อมา และตอนใต้บริเวณสงขลา - ปัตตานี ลักษณะสันทรายซ้อนเป็นชั้นๆ ค่อยๆ ขยายออกจากฝั่ง เป็นลักษณะสันทรายสลับทะเลตื้นและแคบ แต่บริเวณพัทลุงแนวสันทรายเกิดห่างจากชายฝั่งมาก อาจเป็นเพราะขณะยกตัวในยุคครีเทเชียส บริเวณระโนดและสทิงพระไม่โผล่พ้นระดับน้ำทะเลมากนัก การสึกกร่อนบริเวณนี้จึงมีน้อย เมื่อระดับน้ำทะเลถอยกลับในยุคควอเตอนารี ทำให้บริเวณนี้มีเกาะหลายเกาะซึ่งก็คงเป็นเกาะเทนทาเลมนั่นเอง ซึ่งช่วยสร้างแนวสันทรายในบริเวณที่อยู่ห่างจากฝั่งได้มาก ขณะเดียวกันทำให้พื้นที่ทะเลระหว่างสันทรายกับชายฝั่งพัทลุงสงบเงียบ การถอยกลับของชายฝั่งจึงเป็นการตกตะกอนดินเลนอันเกิดจากลำคลองมากมาย ทะเลมีลักษณะเป็นทะเลตื้นๆ อาจไม่เหมาะแก่การเดินเรือ แต่คลองและลำธารสายสั้นๆ ซึ่งไหลมาจากเทือกเขาบรรทัด จะมีน้ำลึกและกว้างพอสำหรับการเดินเรือได้ คลองบางสายอาจเดินเรือไปได้จนถึงเชิงเทือกเขาบรรทัด

การแทรกตัวของหินอัคนีดันให้หินใหม่ๆ ซึ่งอยู่ชั้นบนได้สัมผัสกับการสึกกร่อน โดยเฉพาะที่สูงหินใหม่ๆ ซึ่งเกิดขึ้นทีหลังจะถูกกัดเซาะหมดไปก่อน โดยเฉพาะตามแนวสันเขาหินตะกอนได้สึกกร่อน

¹โปรดดูรายละเอียดใน ประเสริฐ วิทยารัฐ, "พัทลุง : สภาพภูมิศาสตร์" รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง รายงานการสัมมนาทางวิชาการ ณ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง พัทลุง 22 - 24 สิงหาคม 2528, หน้า 17 - 30.

หมดไปแล้ว แต่หินเก่าบางกลุ่มที่ยังคงทนต่อการสึกกร่อนยังคงเหลืออยู่ เช่น ที่เขาว้านนาเป็นหินชุดตระกูลเตา ซึ่งอยู่ในยุคแคมเบรียน มีอายุถึง 500 ล้านปี แสดงให้เห็นว่า การตกตะกอนในบริเวณนี้มีมานานแล้ว ส่วนหินยุคใหม่อื่นๆ จะปรากฏเรียงไปตามลำดับไปสู่ชายทะเล และบริเวณเกาะเทณฑาเลมมีหินชุดหลังสุด ชั้นหินเหล่านี้ได้สึกกร่อนไปและมีตะกอนใหม่มาทับถมภายหลัง

ภูเขาหินโดดเป็นส่วนที่เหลือจากการสึกกร่อน มีหลายแห่ง สันนิษฐานกันว่าเมื่อหินปูนนี้ ซึ่งเกิดขึ้นในราวยุคคาร์บอนิเฟอรัส – เพอเมียน ถูกยกตัวขึ้น บางส่วนของหินนี้วางตัวอยู่ในแนวราบถูกพลิกให้ตั้งขึ้น ทำให้พืชและความชื้นไม่อาจจับเกาะกับหินที่อยู่ในแนวตั้งได้ดี ตัวการทั้งสองเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้หินปูนผุกร่อนได้ง่าย เพราะความชื้นและรากของพืชไชซอนและละลายหินปูนได้รวดเร็ว เป็นที่น่าสังเกตว่าหินปูนเหล่านี้ได้โผล่ขึ้นจากทุ่งนาที่ราบเรียบเหมือนเกาะอยู่เหนือระดับน้ำทะเล ความสำคัญของภูเขาหินปูนเหล่านี้คือถ้า บริเวณถ้ำมักจะเป็นที่อยู่อาศัย และการตั้งถิ่นฐานของคนตั้งแต่ยุคหิน หรือยุคก่อนประวัติศาสตร์ เช่น เขาชัยสน เขาพนมวังก์ เขารุน เขาจึงใจ เขาลำมาลัย เขาคูหาสวรรค์ เขาชัยสน

ลักษณะการระบายน้ำของส่วนที่เป็นผืนแผ่นดินใหญ่นั้น ประกอบด้วยลำน้ำขนาดเล็กเรียกว่า “คลอง” เป็นส่วนใหญ่ เป็นสายสั้นๆ มีกำหนดจากเทือกเขาบรรทัดซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก และไหลในแนวตะวันตกสู่ตะวันออก และตะวันออกเฉียงเหนือสู่ทะเลที่อยู่ระหว่างผืนแผ่นดินใหญ่กับเกาะเทณฑาเลม คลองสายสำคัญๆ เรียกชื่อกันว่า คลองไม้เสียบ คลองป่าพะยอม คลองปากประ คลองท่าแนะ คลองเมือง คลองลำปำ คลองทานโพธิ์ คลองบางแก้ว

โดยสรุปก่อน พ.ศ.2439 บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาสมัยเมื่อยังเป็นอ่าวใหญ่นั้น มีทรัพยากรธรรมชาติที่น่าสนใจไม่น้อยกว่าทางนครศรีธรรมราชและไชยา โดยเฉพาะดินแดนภายในของบริเวณนี้ส่วนที่เป็นผืนแผ่นดินใหญ่ของเมืองพัทลุง เมืองสงขลา นั้นมีของป่า ไม้หอม เครื่องเทศ ยางไม้ สมุนไพร เขาสัตว์ งาม ตลอดจนนอแรด ต่างหาได้ง่ายเช่นเดียวกับบริเวณอื่นของคาบสมุทรมาลายู แต่ยังมีที่ต่างออกไปและมีความสำคัญยิ่ง คือ รังนก ซึ่งหาได้ตามเกาะเทณฑาเลม ตามตำนานชาวจีนว่ากันว่า ได้แล่นเรือมาหารังนกในบริเวณนี้มาช้านานแล้ว เนื่องจากชาวจีนถือว่าเป็นอาหารบำรุงกำลัง สิ่งที่อยู่กับรังนกอีกอย่างหนึ่งคือ น้ำตาลกรวด เป็นผลึกน้ำตาลซึ่งเป็นเทคนิคที่คนในย่านนี้รู้จักทำมาช้านานแล้ว โดยความเชื่อรังนกนั้นต้องปรุงกับน้ำตาลกรวดจึงจะเป็นอาหารชูกำลัง และเป็นอาหารที่นิยมบริโภคกันในหมู่ชาวจีนผู้มั่งคั่งสมัยโบราณ⁽¹⁾ ส่วนในที่ราบของเมืองพัทลุงเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญของคาบสมุทรมาลายู โครงสร้างทางเศรษฐกิจโดยรวมๆ จึงเป็นการค้าขายฝั้และเกษตรกรรมควบคู่กันในระยะยาว

¹ ประเสริฐ วิทยารัฐ, “สภาพภูมิศาสตร์ของคาบสมุทรสทิงพระ”, หน้า 21.

โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม

ลักษณะทางกายภาพของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เมื่อยังเป็นอ่าวใหญ่มีเกาะเทเนทาเลมอยู่หน้าอ่าว ท่าเลที่ตั้งและทรัพยากรธรรมชาติสอดคล้องกับเทคโนโลยีการเดินเรือ ดึงดูดให้นักเดินเรือเข้ามาติดต่อค้าขาย มามีส่วนสำคัญยิ่งต่อการกำหนดโครงสร้างของสังคม และก่อให้เกิดพลังความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่ขึ้นอยู่กับท่าที่หรือการปฏิบัติของคนต่อธรรมชาติแวดล้อม หรือการใช้ภูมิปัญญาในการปรับใช้ทรัพยากร เพื่อสร้างสรรค์วัฒนธรรมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตในแต่ละช่วง เพื่อเข้าใจถึงเรื่องราวดังกล่าว จะแบ่งประเด็นในการศึกษาเป็นสามช่วงกว้างๆ คือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยประวัติศาสตร์ ภูมิโบราณ และสมัยประวัติศาสตร์ชาติไทย

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ : ก่อนพุทธศตวรรษที่ 12 ชุมชนจะเกิดขึ้นทางฝั่งผืนแผ่นดินใหญ่ โดยอาศัยแม่น้ำลำคลองต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นที่ตั้งแหล่งทำการเพาะปลูกกระจายอยู่เป็นหย่อมๆ ตามถ้ำ ตามแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์⁽¹⁾ ดังร่องรอยเครื่องมือหินกะเทาะที่ถ้ำพระเขาเมือง หรือเขาชัยบุรี กำหนดอายุประมาณ 6,500 – 4,200 ปีมาแล้ว โบราณวัตถุที่พบอย่างแพร่หลายในระยะต่อมาได้แก่ ขวานหินขัด เครื่องปั้นดินเผาลายเชือกทาบ หม้อสามขา หินทุบเปลือกไม้ พบในแหล่งถ้ำและพื้นที่ราบในเกือบทุกพื้นที่ กำหนดอายุประมาณ 4,000 – 2,000 ปี จากร่องรอยเหล่านี้พอจะสรุปได้ว่า ในบริเวณนี้ได้มีมนุษย์อยู่อาศัยมาแล้วในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตั้งแต่สมัยหินเก่าสืบต่อมาถึงสมัยหินใหม่ และสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์

สมัยประวัติศาสตร์ภูมิโบราณ : พุทธศตวรรษที่ 12 – 18 มีหลักฐานลายลักษณ์อักษรสอดคล้องกับร่องรอยหลักฐานโบราณคดี โดยจารึกคาถาเย ธม มา เป็นภาษาสันสกฤต บนหลังพระพิมพ์ดินดิบ ถ้ำเขอกทะเล และถ้ำคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง อายุตามอักษรวิทยากำหนดว่าประมาณ พุทธศตวรรษที่ 12⁽²⁾ แสดงว่ายุคสมัยประวัติศาสตร์ได้เริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นไป และในช่วงพุทธศตวรรษนี้ยังนับเป็นครั้งแรกที่ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นภูเขาถูกปรับเปลี่ยน⁽³⁾ โดยขุดภูเขาหินกรวดมนลูกเล็กๆ ณ เขาควหา บนเกาะเทเนทาเลม เพื่อให้เป็นโพรงถ้ำตื้นๆ คู่กันสองถ้ำ ใช้เป็นศาสนสถานสำหรับประดิษฐาน

¹ ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, “สภาพการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของดินแดนรอบทะเลสาบสงขลา” ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ, หน้า 54.

² อมรา ศรีสุชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 39 และพิริยะ ไกรฤกษ์, “ประวัติศาสตร์ปะดาศาสตร์พัทลุง (ระหว่าง พ.ศ. 1200 – 2310)” ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง รายงานการสัมมนาทางวิชาการ ณ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง พัทลุง 22 – 24 สิงหาคม 2528, หน้า 87.

³ อมรา ศรีสุชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 64 – 65.

รูปเคารพและประกอบพิธีกรรมของศาสนาฮินดู ต่อมาถ้าเขาออกทะเลที่เคยเป็นที่อยู่ของคนสมัยก่อน ประวัติศาสตร์ก็ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาใช้ประโยชน์ใหม่เป็นศาสนสถาน สำหรับเป็นที่ฝังหรือเก็บรักษาวัตถุมงคลทางพระพุทธศาสนาอย่างพระพิมพ์ พระสถูปจำลอง ลักษณะเช่นนี้มีตามถ้ำคูหาภิมุขและภูเขากำป๋านจังหวัดยะลา ถ้ำขนานน้ำ จังหวัดกระบี่ ถ้ำเขาขาว ถ้ำเขาสาย จังหวัดตรังด้วย เนื่องจากเป็นช่วงที่มีการประดิษฐานพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูทั้งสองฝั่งคาบสมุทรมาอยู่ในประมาณพุทธศตวรรษที่ 9 – 11

แนวคิดทางศาสนาควบคู่กับคตินิยมที่ให้ศาสนาเป็นศูนย์กลางของชุมชน ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนธรรมชาติในอีกรูปแบบหนึ่ง คือ การสร้างสระน้ำ หรือพัง (ตระพัง) กักเก็บน้ำ เพื่อให้เป็นสัญลักษณ์ในทางศาสนา ใช้น้ำเพื่อทำพิธีกรรม และใช้เป็นแหล่งน้ำในยามแล้งและแหล่งอาหารที่เป็นสัตว์น้ำจืดเพื่อการดำรงชีวิตในชุมชนอีกด้วย นอกจากนี้ยังมีการสร้างคูน้ำเพื่อใช้เป็นขอบเขตของศาสนสถาน และขอบเขตของเมือง หรือส่วนที่เป็นศูนย์กลางการปกครองอย่างแหล่งยะรัง ปัตตานี บางแห่งขุดคูล้อมรอบเมือง หรือรอบชุมชนให้มีขนาดกว้าง เพื่อใช้เป็นเส้นทางน้ำไหลไปลงสู่คลองหรือแม่น้ำไปออกสู่ทะเล หมายความว่าใช้คูน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมเชื่อมต่อกับแหล่งเมืองท่า หรือส่วนที่เป็นท่าเรือสินค้าต่างแดนเข้ามาจอดแวะพัก บางแห่งเมืองศูนย์กลางการปกครองก็ซ้อนทับกันกับแหล่งเมืองท่า อย่างกรณีของเมืองสทิงพระบนเกาะเทเหาะalem ตั้งอยู่บนริ้วสันทรายสทิงพระวิวกกลาง ซึ่งเป็นส่วนที่สูงกว่าพื้นรอบๆ และอยู่ใกล้ชายทะเลฝั่งอ่าวไทย จึงสะดวกที่จะตั้งศูนย์กลางชุมชน บนพื้นที่นี้และใช้เป็นแหล่งเมืองท่าด้วย

ต่อมาประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 ปรากฏประติมากรรมรูปพระวัชรโพธิสัตว์และประติมากรรมรูปอวโลกิเตศวรสีกร⁽¹⁾ ขึ้นบนเกาะเทเหาะalem ซึ่งปัจจุบันจัดเป็นแหล่งชุมชนโบราณในตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เนื่องจากในช่วงนั้น ศรีวิชัย⁽²⁾ ได้สถาปนาศูนย์กลางการปกครอง ศาสนา และเศรษฐกิจขึ้น ณ คาบสมุทรมลายูตอนบนบริเวณสุราษฎร์ธานี – นครศรีธรรมราช อีกทั้งรวมเอาดินแดนต่างๆ ที่รุ่งเรืองในก่อนหน้านั้น รวมทั้งเมืองสทิงพระไว้ในอำนาจในรูปของสมาพันธรัฐ มีพุทธศาสนamahayan เป็นศาสนาประจำ ส่วนทางด้านภาษา ใช้ภาษาสันสกฤตคลาสสิก ภาษาสันสกฤตผสมและภาษาทมิฬเป็นภาษาสื่อสารของชนชั้นปกครองและทางศาสนา ส่งผลให้ปรากฏรูปเคารพตามพุทธศาสนาฝ่ายมหายานลัทธิตันตระวัชรยานโดดเด่นขึ้นดังกล่าว และปรากฏหลักฐานจารึกภาษาสันสกฤต หลังประภาวลีของรูปนางศยัมตาราในบริเวณดังกล่าว อีกทั้งปรากฏเป็นศิลาจารึกภาษาสันสกฤตวัดเสมาเมืองนครศรีธรรมราช และหลักศิลาจารึกภาษาทมิฬ เขาพระนารายณ์ เมืองตะกั่วป่า อำเภอกะปง จังหวัดพังงา ด้วย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 11 – 12.

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 – 18 จัดเป็นช่วงที่รุ่งเรืองของเมืองสทิงพระ โดยเป็นทั้งเมืองศูนย์กลางการปกครองและเมืองท่าค้าขายติดต่อกับจีนและเขมร เกิดแหล่งอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่แหล่งชุมชนปะโอ⁽¹⁾ ส่งไปขายเป็นสินค้าออกไกลถึงอินโดนีเซีย ศรีลังกา ฟิลิปปินส์ ญี่ปุ่น

ส่วนทางฝั่งผืนแผ่นดินที่เป็นอ่าวใหญ่นั้น ก็ปรากฏโบราณวัตถุขึ้นมากมาย⁽²⁾ เช่น พระพิมพ์ดินดิบ พระพุทธรูป ใบเสมาหินทราย พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด เครื่องถ้วยจีน ในบริเวณโบราณสถานถ้ำเขากทะเล ถ้ำเขาคูหาสวรรค์ เขามือ วัดภูผาภิมุข และวัดป่าขอม เขตอำเภอเมืองพัทลุงบริเวณหนึ่ง และบริเวณวัดเขียบางแก้ว อำเภอเขาชัยสนอีกบริเวณหนึ่ง อีกทั้งยังพบร่องรอยเนินดินที่มีคูน้ำและกำแพงดินล้อมรอบในเขตบ้านควนแร่ ตำบลควนมะพร้าว ในเขตอำเภอเมืองพัทลุงอีกด้วย โบราณวัตถุสถานเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า มีชุมชนพุทธศาสนมหายานกระจายกันอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะบริเวณวัดเขียบางแก้วนั้น มีทั้งร่องรอยโบราณวัตถุสถานและหลักฐานเอกสารที่แสดงให้เห็นว่า เป็นชุมชนบ้านเมืองร่วมสมัยใกล้เคียงกับเมืองสทิงพระ ซึ่งชาวบ้านแต่เดิมเรียกกันมาช้านานว่า “แผ่นดินบก”

หลักฐานเอกสารที่แสดงถึงพัฒนาการของบริเวณดังกล่าวได้เป็นอย่างดี คือ ตำนานนางเลียดชาวซึ่งนับได้ว่าเป็นพงศาวดารเมืองพัทลุงที่รวมความเชื่อและเหตุการณ์บ้านเมืองด้วยการจดบันทึกเรื่องบอกเล่าสืบทอดกันมาช้านาน ระบุให้เห็นการเริ่มต้นและการสืบทอดของชุมชนบ้านเมืองในแถบนี้ค่อนข้างชัดเจน โดยสามารถตรวจสอบจากโบราณวัตถุสถานและเอกสารอื่นๆ ได้ พอจะสรุปความได้ว่า เมืองสทิงพระ หรือเมืองสทิงพารณสี เป็นเมืองสำคัญที่เกิดขึ้นบนเกาะเทเหาะหรือเกาะใหญ่ รับวัฒนธรรมอินเดียและจีนมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 – 15 โดยช่วงแรกเป็นชุมชนที่นับถือศาสนาฮินดู ต่อมาเปลี่ยนแปลงเป็นพุทธศาสนมหายาน และเจริญรุ่งเรืองพัฒนาขึ้นเป็นเมืองสทิงพระอย่างแท้จริง ประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 – 18 มีฐานะเป็นเมืองท่าค้าขายนานาชาติ และเป็นเมืองศูนย์กลางการปกครองที่มีอำนาจเหนือชนชาติต่างๆ ในบริเวณนั้นมีเจ้าเมืองที่สำคัญ ได้แก่ เจ้าพระยากรุงสทิงพารณสี หรือเจ้าพระยากรุงทอง ผู้สร้างวัดพระธาตุและมหาธาตุเจดีย์ขึ้น ณ เมืองนี้ ส่วนทางชายฝั่งผืนแผ่นดินใหญ่ บริเวณบ้านพระเกิด ตำบลฝาละมี อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เป็นที่ส่วยช้างของเมืองสทิงพระ มีตาสามโมกับยายเพชรสองผัวเมียเป็นหมอสตำหมอเผ่านายกองช้าง จับช้างส่งให้เจ้าพระยากรุงทองทุกปี

ในขณะเดียวกันตามพรลิงค หรือสิริธัมมคร หรือศรีธรรมราช ปกครองโดยเจ้าสืบเชื้อสายราชวงศ์ศรวะ หรือชาวกะ ผ่ออิทธิพลทางการเมืองขึ้นไปทางภาคกลาง บริเวณลพบุรีและนครสวรรค์ วัฒนธรรมเขมรมอญ ในภาคกลางก็ให้อิทธิพลกลับลงมา พอถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 มีพระราชาทรงพระนามจันทรภาณุศรีธรรมราช ซึ่งมีเชื้อสายทมิฬ ยกทัพเรือไปยึดเมืองบางเมืองในลังกา และได้นำผู้คนไปตั้งถิ่นฐานในลังกาด้วย ส่งผลให้คาบสมุทรมลายูสัมพันธ์ติดต่อกับเขมรและมอญเพิ่มมากขึ้น และภาษาเขมรและภาษามอญก็เป็นที่นิยมในการบันทึกเรื่องราวของชุมชนและทางศาสนา อีกทั้งให้อิทธิพลต่อภาษาท้องถิ่นนี้ ให้อิทธิพลศิลปกรรมในพุทธศาสนา และคตินิยมทางพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่รุ่งเรืองขึ้น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

² โปรดดูรายละเอียดใน สารูป ฤทธิ์ชู, “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพัทลุง” ร่างวัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดพัทลุง, หน้า (2)/1 – 34 (เอกสารอัดสำเนา).

ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 19 นครศรีธรรมราชสัมพันธ์ไมตรีกับรัฐไทยตอนบน คือ สุโขทัย และ สัมพันธทางไกลกับลังกา เป็นการสัมพันธ์ทางเรือญาติและศาสนา ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคตินิยมทางศาสนา พุทธศาสนาเถรวาทเจริญรุ่งเรืองขึ้นและประดิษฐานมั่นคง แผ่กว้างไปในคาบสมุทรมลายูตอนบน ขณะที่คาบสมุทรมลายูตอนล่าง ตั้งแต่ปัตตานีลงไปจนถึงตอนบนของมาเลเซีย ซึ่งปัจจุบันยังเป็นพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน และอาจมีพุทธศาสนาฝ่ายหินยานแทรกอยู่บ้าง คาบสมุทรมลายูตอนบนโดยเฉพาะ นครศรีธรรมราช เป็นแหล่งเผยแผ่พุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ ที่แผ่อิทธิพลวัฒนธรรมพุทธศาสนาขึ้นไปสู่รัฐไทยทางเหนือ คือ สุโขทัย ขณะเดียวกันสุโขทัยก็ได้ให้อิทธิพลทางภาษา คำไทย อักษรไทยเริ่มแผ่ลงมาถึงคาบสมุทรมลายูนี้ แม้ว่าภาษาทางพุทธศาสนาจะยังนิยมบันทึกหรือสื่อสารด้วยภาษาบาลี หรืออักษรเขมรก็ตาม ก่อนสิ้นพุทธศตวรรษที่ 19 รัฐบาลบริเวณลุ่มเจ้าพระยารุ่งเรืองขึ้น มีศูนย์กลางอำนาจที่กรุงศรีอยุธยา พระเจ้าอู่ทองปฐมกษัตริย์ยกทัพแผ่ลงมาทางใต้ และกระทบกระเทือนต่อความเป็นผู้นำคาบสมุทรมลายูของ นครศรีธรรมราช⁽¹⁾

สมัยประวัติศาสตร์ชาติไทย : พุทธศตวรรษที่ 19 – 25 ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 นั้น เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองขึ้นในบรรดาบ้านเมืองต่าง ๆ นับตั้งแต่ต้นนครศรีธรรมราชถึงสทิงพระ ซึ่งในพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวว่า เป็นการลี้ภัยของกษัตริย์ เป็นเหตุให้กษัตริย์จากเพชรบุรีส่งขุนนางมาฟื้นฟูเมืองนครศรีธรรมราช ส่วนสทิงพระเป็นเมืองขนาดเล็กและตั้งอยู่บนเกาะ ก็ถูกโจรสลัดมลายูจากชาวสุมาตรา ยกเข้ามาปล้นสะดมทำลายหลายครั้ง จึงเสื่อมลงอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันชุมชนชายทะเลทางฝั่งแผ่นดินใหญ่ตรงข้ามเกาะนั้น เมื่อตาสามโมยายเพชรถึงแก่กรรม ตำแหน่งนายกองค์ข้างตกแก่บุตรบุญธรรม คือ เจ้ากุมารและนางเลียดขาว ทั้งสองคนได้อพยพสมัครพรรคพวกจากชุมชนบ้านพระเกิดไปตั้งเมืองที่บางแก้ว พร้อมกับการสร้างพระวิหารและพุทธรูปขึ้นที่วัดเขียน วัดสทิงและวัดสทิงพระ ส่วนเจ้าพระยากรุงทองเจ้าเมืองสทิงพระก็ได้สร้างพระมหาธาตุเจดีย์ขึ้นสำเร็จพร้อมกันทั้งมีวัดเขียน วัดสทิง และวัดสทิงพระ⁽²⁾ แต่ชื่อเมืองสทิงพระได้เคลื่อนย้ายมาอยู่บริเวณหัวเขาแดง ปลายสุดด้านใต้ของเกาะเทเนทาเลม ขณะนั้นเรียกว่าสิงขระ จีนเรียกว่า ดงชงกุลา หรือสิงขรตามท้องที่อาหรับเรียก หรือเป็นเมืองสงขลาในพงศาวดารท้องถิ่นและพงศาวดารไทย มีประชากรอยู่น้อยมาก เมื่อเทียบกับเมืองปัตตานีที่เป็นเมืองใหญ่ของคาบสมุทรมลายู⁽³⁾ จึงเป็นไปได้ว่าชื่อเมืองพัทลุงน่าจะเกิดขึ้นในช่วงนี้ ตามความที่ปรากฏในพงศาวดารเมืองสทิงพระ และตำนานเมืองนครศรีธรรมราช แต่ในขณะเดียวกันทางเมืองสทิงพระเดิมก็ยังอยู่ควบคู่กันกับเมืองพัทลุง⁽⁴⁾ การเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางปกครองท้องถิ่นเช่นนี้ ถือได้ว่าเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญ เมืองสทิงพระที่เคยเป็นศูนย์กลางและเมืองสำคัญมาก่อน คงลดฐานะเป็นแค่เมืองเล็กๆ บนเกาะเทเนทาเลมเท่านั้น ชื่อเมืองพัทลุงเข้ามาแทนที่ และค่อยๆ มีอำนาจครอบคลุมทั้งส่วนที่เป็นเกาะและฝั่งแผ่นดินใหญ่ตรงข้าม ส่วนเมือง

¹ อมรา ศรีสุชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 14 – 15.

² สารูป ฤทธิ์ชู, “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพัทลุง”, หน้า (2)/4.

³ อมรา ศรีสุชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 14, 70.

⁴ ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, อ้างแล้ว, หน้า 55 และสงบ ส่งเมือง “ลุ่มทะเลสาบสงขลา : พัฒนาการทางประวัติศาสตร์หลังสทิงพระ” ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรมลายู, หน้า 95.

สิ่งขระยังมีฐานะเป็น “ปากน้ำเมืองพัทลุง”⁽¹⁾ ตามพงศาวดารท้องถิ่น ชื่อเมืองพัทลุงในระยะแรกคงมาจากคำว่า ตะลุง ซึ่งแปลว่า เสาล้ำมข้าง เพราะในพงศาวดารกล่าวว่า นางเลือดขาวและเจ้ากุมาร หรือพระยากุมาร ส่งส่วยช้างให้แก่เมืองสทิงพระ เมื่อการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในปลาย พุทธศตวรรษที่ 20 ชื่อเมืองพัทลุงปรากฏอยู่ในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง มีฐานะเป็นเมืองตรี เช่นเดียวกับเมืองไชยาและเมืองชุมพร เจ้าเมืองถือศักดินา 5,000 ในขณะที่เมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมือง ชั้นเอกของฝ่ายใต้ เจ้าเมืองถือศักดินา 10,000 จากกฎหมายนี้แสดงว่ากรุงศรีอยุธยาจัดให้เมือง นครศรีธรรมราชเป็นเมืองใหญ่ของคาบสมุทรมลายูตอนบน มีเมืองไชยาและเมืองพัทลุงเป็นรอง ขนาบซ้าย ขวาตามสภาพทางภูมิศาสตร์และหลักฐานวัฒนธรรม เมืองพัทลุงเป็นเมืองในพระราชอาณาจักรที่อยู่ทาง ใต้สุด⁽²⁾ ปรากฏชื่อเมืองขึ้นหรือเมืองในเครือข่าย ทั้งฝั่งอันดามันและอ่าวไทย 13 เมือง⁽³⁾ คือ เมืองปะเหลียน เมืองชะรัด เมืองกำแพงเพชร (รัตนภูมิ) เมืองจะนะ เมืองเทพา เมืองสงขลา เมืองสทิงพระ เมืองพิเพชรสิง หรือภักขสิง (พะโคะ) เมืองระโนด (ทอนโนด) เมืองปราง (ท่าเสม็ด) เมืองสีชะนะ (บ้านวังเนียง) เมืองคชราชา (คชา) เมืองสทัง

อย่างไรก็ดี มีสิ่งบอกเหตุให้ทราบว่าเมืองพะโคะมีความเจริญมาก กลายเป็นศูนย์กลางของบริเวณนี้ ในสมัยหนึ่ง เนื่องจากพระมหากษัตริย์ที่กรุงศรีอยุธยาดูเหมือนจะให้ความสำคัญแก่วัดพะโคะเป็นอย่างมาก เพราะปรากฏหลักฐานทางเอกสารว่าทรงเอาพระทัยใส่ในการซ่อมแซมปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุเจดีย์ และ วัดบนเขาพะโคะเป็นประจำ และยิ่งกว่านั้นก็โปรดให้ตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพะโคะ มีฐานันดรศักดิ์เป็นที่สมเด็จ พระราชมนู เจ้าอาวาสวัดนี้ที่เป็นที่รู้จักกันดีจนปัจจุบันก็คือ สมเด็จพระราชมนู หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “หลวงพ่อดาว” เมืองพะโคะที่มีวัดพะโคะเป็นศูนย์กลาง ทั้งด้านศาสนาและการปกครองคงมีบทบาทสำคัญ บนเกาะเทเนทาเลมอยู่ในช่วงนี้ เพราะผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเกาะต้องอยู่ภายใต้การดูแลและปกครองของพระ อย่างน้อยที่สุดก็ในสมัยของสมเด็จพระราชมนู หรือสมเด็จพระเจ้าพะโคะ

เห็นได้ชัดเจนนว่า เมืองพัทลุงในช่วงดังกล่าวชุมชนใหญ่ถูกแบ่งออกเป็นสองกลุ่มตามลักษณะของ ภูมิศาสตร์⁽⁴⁾ กล่าวคือ ฝ่ายตะวันออกซึ่งเป็นเกาะเทเนทาเลมนั้น ทำหน้าที่เป็นเมืองท่าค้าขายทางทะเลฝ่าย หนึ่ง และอีกฝ่ายหนึ่งทางตะวันตกที่เป็นผืนแผ่นดินใหญ่ มีเมืองปะเหลียน – ตรัง ทำหน้าที่เป็นหน้าด่าน ติดต่อกับทางอินเดีย ลังกา ผู้คนทั้งสองฝ่ายไปมาติดต่อกันทางเรือ ตามความที่ปรากฏในตำรากัลปนาภิหาม มิให้ทางฝ่ายบ้านเมืองเก็บเรือ เครื่องเรือ อันเป็นสมบัติของวัดหรือที่อยู่ในเขตวัดเอาไปเป็นของตัวหรือใช้ ประโยชน์อื่น พงศาวดารท้องถิ่นก็มักจะอ้างถึงสถานที่สำคัญรวมสามแห่ง เป็นลักษณะสามเส้าอยู่เสมอว่าเป็น เมืองเดียวกัน คือ สทัง บางแก้ว และสทิงพระ นอกจากนั้นในสมุดเพลงตำราภักขสิงว่า แต่เดิมนั้นเมือง พัทลุงเก่าครั้งยังมีชื่อว่าเมืองสทิงพระ ทางฝ่ายอาณาจักรเจ้าเมืองมีฐานะเป็นเจ้าพญาหรือเจ้าพระยา ทางฝ่ายศาสนจักรเมืองพัทลุงมีฐานะเป็นเมืองพาราณสี อันแสดงให้เห็นว่า เมืองสทิงพระหรือเมืองพัทลุงเก่า เป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่ มีบริวาร มีเครือข่ายมาก ศูนย์กลางจึงมีฐานะเป็น “กรุง” คือ กรุงสทิง คล้ายกับเป็น

¹ หลวงศรีวรวัตร (พิณ), พงศาวดารเมืองสงขลาและพัทลุง พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณหญิงแซ่ เพ็ชรภิบาล (แซ่ ณ สงขลา) วัดเทพศิรินทราวาส พระนคร 22 ธันวาคม 2505, หน้า 1.

² สารูป ฤทธิ์ชู, “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพัทลุง”, หน้า (2)/6.

³ ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, อ้างแล้ว, หน้า 55 – 56.

⁴ โปรดดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 55 – 58.

เมืองหลวง และมีความสำคัญทางพุทธศาสนา มาก เปรียบได้กับเมืองพาราณสีราชธานีแห่งแคว้นกาศิของอินเดีย เพราะเมืองนครศรีธรรมราชนั้นเปรียบประดุจเป็นเมืองปาฏลีบุตรเมืองหลวงแคว้นมคธ ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชได้ครองราชสมบัติอยู่นั่นคู่กันแล้ว หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุงเป็นเมืองศูนย์กลางทางพุทธศาสนา หรือเป็นดักสิลาในดินแดนสุวรรณภูมิ

ข้อเท็จจริงเหล่านั้นเชื่อมโยงให้เห็นอำนาจของเมืองพัทลุง ได้แผ่ปกคลุมถึงทะเลตะวันตกหรือทะเลหนานอกด้วย โดยควบคุมเส้นทางคมนาคมทางบกข้ามแหลมมลายู ระหว่างสายเมืองตรังหรือเมืองปะเหลียนมายังบริเวณที่ราบลุ่มในผืนแผ่นดินใหญ่ ในขณะที่เดียวกันก็ควบคุมเมืองสิงขรตรงปลายแหลมของเกาะเทเหาะ เมืองพัทลุง ติดต่อกับหัวเมืองมอญหรือรามัญ และลังกามานานไม่ต่ำกว่า พ.ศ.1800 เป็นต้นมา ดังจะเข้าใจได้จากตำนานนางเลียดชาว⁽¹⁾ นางเลียดชาวกับพระยา कुमारเดินทางไปแสวงบุญถึงเมืองลังกาด้วยตนเอง ก็ลงเรือเดินทะเลที่เมืองตรัง เมื่อกลับมาจากลังกาแล้วมีกำลังศรัทธาจึงสร้าง “อารามพระศรีสรรเพชญ์พระพุทธรูปสิงห์” ไว้ ณ ที่พักเมืองตรังนั้น คติการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ขึ้นไว้เป็นประธานเมือง ประธานวัดกลางชุมชนใหญ่ล้วนเป็นอิทธิพลจากการติดต่อกับลังกา ในตำราภักปนาที่จะกล่าวถึงเสมอว่า เจ้าเมืองนิมนต์พระเถระสังฆราชาผู้ใหญ่ให้เดินทางไปอัญเชิญพระมหาธาตุเจ้ามาจากลังกาทวีปมาบรรจุองค์พระเจดีย์ใหญ่สูงเท่ากันเท่านี้ พร้อมทั้งสร้างวัดทำอุโบสถ ศาลา วิหาร ก่อกำแพงแก้วล้อมรอบ ส่งพระสงฆ์ไปบวชแปลงในสำนักของพระวันรัตมหาเถระ ชักชวนพระภิกษุชาวลังกาเดินทางเข้ามาอยู่และช่วยเผยแผ่ศาสนาด้วยพระสงฆ์คณะลังกาแก้วจึงเจริญมากในบริเวณเมืองพัทลุง วัดสำคัญๆ ไม่ว่าวัดสทัง วัดเขียน วัดสทิงพระ วัดพะโคะ ต่างขึ้นกับคณะฝ่ายลังกาแก้ว แสดงให้เห็นถึงความเจริญของพระพุทธศาสนาที่ลี้ลับกว้างไกลในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 – 21 แม้แต่วิธีการนับศักราชก็เอาอย่างลังกา บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาปัจจุบันจะพบพระธาตุเจดีย์กระจายอยู่ทั่วไป

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 การที่ดินแดนคาบสมุทรมลายูตอนบนยอมรับอำนาจกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่พูดภาษาไทยนั้น มีเหตุผลมาจากความต้องการพึ่งพิงทางเศรษฐกิจบางอย่างที่ดินแดนแถบนี้ขาดแคลน เช่น ข้าว เกลือ และความช่วยเหลือทางด้านการทหาร การฟื้นฟูเมือง เนื่องจากผู้คนในชุมชนเมืองล้มตายลงเพราะโรคระบาด เกิดทุพภิกขภัย และการแตกกระจายกันเข้าไปอยู่ในป่า⁽²⁾ แต่ต้นศตวรรษต่อมา นครศรีธรรมราชกลับถูกโจมตีจากกองทัพเรือชาว ธิอได้ว่าเป็นการทำลายอำนาจของกรุงศรีอยุธยาด้วยกรุงศรีอยุธยาจึงยกกองทัพไปยึดครองมะละกา เพื่อเป็นฐานในการสกัดกั้นการแผ่อำนาจของชาวและสุมาตรา ซึ่งมีนครปัลลัตที่เรียกว่า อุซงคตนะ (พวกปลายแหลม) และหรืออาแจ๊ะ อาหุ ซึ่งหมายถึงพวกที่มาจากยะโฮ (รัฐยะโฮในมาเลเซียปัจจุบัน) และอัจเจ (เมืองทางตอนเหนือของเกาะสุมาตรา) การยึดเมืองมะละกาไว้ในอำนาจเท่ากับได้ดินแดนน้อยใหญ่ในคาบสมุทรมลายูทั้งหมด ทั้งส่วนที่เป็นภาคใต้ และตอนบนของมาเลเซียปัจจุบันไว้ได้โดยปริยาย แต่หลายดินแดนมีการปกครองภายใต้ผู้นำที่เป็นอิสระ อีกทั้งมีสิทธิในการวางระบบการสืบทอดผู้นำบริหารบ้านเมือง และกำหนดแนวทางเศรษฐกิจด้วยตัวเองด้วย หนึ่งในดินแดนเหล่านั้นในเวลา

¹โปรดดูรายละเอียดใน ชัยวุฒิ พิชะกุล, “การศึกษา ‘เพลงนางเลียดชาว’ ฉบับวัดเขียนนางแก้ว อำเภอลำชะชีสน จังหวัดพัทลุง” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้, 2538.

²อมรา ศรีสุชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 18.

ต่อมา คือ ปัตตานี⁽¹⁾ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่บริเวณภาคใต้ตอนล่างและตอนเหนือของมาเลเซียปัจจุบัน

นอกจากนั้น ความสำคัญในการสร้างบ้านแปลงเมืองทั้งบริเวณเกาะเทเนทาเลมและผืนแผ่นดินใหญ่ฝั่งตรงข้ามเกาะ ไม่ได้อยู่ที่จะต้องมีการกำหนดตำแหน่งให้เป็นหลักแหล่งถาวร เพื่อเป็นศูนย์กลางการปกครองและป้องกันข้าศึกศัตรูแต่อย่างใด หากอยู่ที่การสร้างวัดและชุมชนหมู่บ้านเป็นสำคัญ ทั้งนี้เนื่องจากในบริเวณนี้มีผู้คนเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่น้อยมากมาแต่เดิม ล้วนมีความหลากหลายด้านเผ่าพันธุ์ กระจายกันอยู่ตามที่ต่างๆ ในลักษณะที่เป็นชุมชนเล็กใหญ่สลับกันไป ยากแก่การที่จะปกครองให้อยู่ในระบบที่มีเมืองใดเมืองหนึ่งเป็นศูนย์กลางได้ ดังนั้นเมืองที่เป็นเมืองใหญ่หรือเมืองสำคัญที่มีหน้าที่ปกครองบรรดาชุมชนบ้านเมืองในภูมิภาคนี้ อย่างเมืองนครศรีธรรมราช จึงต้องหันมาพึ่งพิงลัทธิศาสนาให้เป็นกลไกที่สำคัญในการปกครอง โดยการจัดตั้งวัดขึ้นสองระดับ คือ วัดที่เป็นศูนย์กลางอันเป็นที่สถิตของพระสังฆราช หรือพระเถระชั้นผู้ใหญ่ที่มีอำนาจปกครอง วัดใหญ่น้อยตามชุมชนบ้านเมืองต่างๆ ระดับหนึ่ง กับอีกระดับหนึ่ง คือ วัดใหญ่น้อยประจำชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ ที่ไหนมีชุมชนก็ให้มีการสร้างวัดขึ้น เพื่อสนับสนุนให้ผู้คนที่มีความแตกต่างในด้านเผ่าพันธุ์ ศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณีมากมายเป็นพวกเดียวกัน นับถือพุทธศาสนา และมีกิจกรรมร่วมกันทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม วัดใหญ่ในระดับที่มีหน้าที่สำคัญในการปกครองวัดใหญ่น้อยตามชุมชนในระยะแรกๆ ก็คือ วัดเขียนบางแก้ว อันเป็นวัดที่สัมพันธ์กับเมืองพัทลุง และเป็นที่พักของพระครูเจ้าคณะฝ่ายลังกาแก้ว อันเป็นพระสงฆ์คณะหนึ่งในสี่คณะที่ขึ้นตรงต่อวัดพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช⁽²⁾

แสดงว่าการฟื้นฟูเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมาใหม่ ให้เป็นศูนย์กลางการปกครองของชุมชนในคาบสมุทรมลายูตอนบนเมื่อช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 นั้น มีการนำนโยบายหลักสามประการมาดำเนินการ⁽³⁾ ดังนี้

ประการแรก สร้างป่าให้เป็นนา หมายถึง การป่าวประกาศให้ผู้คนมาร่วมกันหักร้างถางพง ปรับพื้นที่ป่าให้เป็นพื้นที่ปลูกข้าว และสร้างชุมชนเมืองขึ้น

ประการที่สอง บูรณะพระธาตุนครศรีธรรมราชให้เป็นศูนย์กลางศรัทธาที่เป็นแกนหลักใหญ่ของชุมชนเมืองน้อยใหญ่ทั้งปวง และบูรณะหรือสร้างวัดประจำชุมชนที่ไปตั้งใหม่ให้เป็นศูนย์รวมศรัทธาในพระพุทธศาสนาของคนในแต่ละชุมชนนั้น

ประการที่สาม ส่งมุสลิมที่มีความเชี่ยวชาญในการดำเนินการกิจการเมืองทำให้ไปสร้างเมืองทางด้านใต้นครศรีธรรมราชให้เป็นเมืองท่าลูกข่ายของเมืองนครศรีธรรมราช และเป็นการขยายเขตปกครองที่มีการจัดระบบให้กรุงศรีอยุธยาด้วย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17 – 19 และโปรดดูรายละเอียดใน Thongchai Winichakul, “Stories from the Borders : The Anomalies in the Geographical Logic of Thai Nation History” : The first Inter – dialogue Conference On Southern Thailand : Experiencing Southern Thailand : Current Social Transformations from People’s Perspectives” held at C.S. Pattani Hotel, Pattani in 13 – 15 June 2002.

² ศรัศกร วัลลิโภดม, “เล่าเรื่องเมืองสงขลา” สงขลาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา เอกสารการสัมมนาทางวิชาการ ณ สถาบันทักษิณคดีศึกษา จังหวัดสงขลา 27 – 29 สิงหาคม 2534, หน้า 19 – 20.

³ อมรา ศรีสุชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 16 - 17

ครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 ผู้นำท้องถิ่นในนครศรีธรรมราชยังได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาให้เป็นผู้ปกครองเมือง และยอมให้อำนาจตัดสินใจในการขยายเครือข่ายลูกหลานออกไปครองตามเมืองน้อยใหญ่ในอาณัติของนครศรีธรรมราชได้เอง และลูกหลานส่วนหนึ่งต้องส่งไปรับใช้เบื้องยุคลบาทในเมืองหลวง เพื่อให้มีการสร้างสายสัมพันธ์กับราชสำนักอยุธยา ให้ซึมซับวัฒนธรรมหลวง (ภาคกลาง) และบางคนที่เห็นว่าใช้การได้ก็จะได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้กลับไปปกครองเมืองในคาบสมุทรมลายูที่อยู่ในเครือข่ายนี้ เมื่อมาถึงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษ นครศรีธรรมราชกลายเป็นเมืองสำหรับเป็นบำเหน็จความชอบระดับสูงให้กับข้าราชการเมืองหลวง เพื่อมาเป็นเจ้าเมืองปกครองในฐานะที่ไม่ด้อยไปกว่าเมืองพิษณุโลก เมืองเอกทางฝ่ายเหนือมากนัก มีการรื้อฟื้นประเพณีพระบรมราชูปถัมภ์เพื่อการกลั่นานาสำหรับวัดในนครศรีธรรมราช พระธาตุนครศรีธรรมราช เป็นศูนย์กลางก่อน โดยยึดแนวทางการจัดระบบกลั่นานาดังเช่นสมัยพุทธศตวรรษที่ 19 รวมทั้งจำนวนวัดย่อยๆ ในแต่ละชุมชนที่จะให้เข้าอยู่ในระบบกลั่นานาด้วยระบบนี้ ส่งผลให้เกิดการปกครองสองระบบในคาบสมุทรมลายู คือ ระบบการปกครองโดยผู้ปกครองที่เป็นข้าฯ ในพระมหากษัตริย์จากกรุงศรีอยุธยา เพื่อกำกับดูแลพื้นที่ในคาบสมุทรนี้ และผู้คนในภูมิภาคนี้ทั่วไปไม่อยู่ในระบบกลั่นานา ต้องเสียภาษี ถูกเกณฑ์ระบบหนึ่ง อีกระบบหนึ่งเป็นการปกครองที่ผู้ปกครองเป็นพระภิกษุสงฆ์ มีอำนาจปกครองพื้นที่โดยผู้ที่ทำมาหากินในพื้นที่หรือข้าพระคนทาน ซึ่งได้รับพระราชทานหรือพระราชูปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาต้องทำงานให้กับวัด หารายได้เข้าวัดและทำนุบำรุงวัด โดยตัดขาดออกจากการอยู่ในระบบปกครองของทางการ โดยไม่ต้องเป็นส่วยหลวง หรือไม่ต้องส่งภาษีรายได้หรือแรงงานรับใช้ทางราชการ ระบบกลั่นานาทำให้เกิดระบบการรวมตัวป้องกันตนเองในชุมชน โดยมีอุดมการณ์เพื่อปกป้องพระศาสนา

ในส่วนของคาบสมุทรมลายูตอนหนึ่ง ประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 มีพ่อค้าและนักการศาสนาเพิ่มจำนวนขึ้น ทั้งส่วนที่เป็นภาคใต้ตอนล่างและตอนเหนือของมาเลเซียปัจจุบัน มีทั้งที่มาจากดินแดนมุสลิมที่เป็นอาหรับโดยตรงและที่เคลื่อนย้ายจากสุมาตรา ชวา ขึ้นมา พราหมณ์มีทั้งนักบวช และผู้มีความรู้ในศาสนาฮินดูเข้ามาตั้งฐานปะปนอยู่ในตอนบนของคาบสมุทรมลายู และรวมทั้งตอนกลางที่เป็นผืนแผ่นดินใหญ่และเกาะเทเนทเลม พิธีกรรมในศาสนาฮินดูเข้ามามีบทบาทในพิธีราชสำนักของคาบสมุทรที่เข้ามาเป็นส่วนประกอบของพิธีกรรมในพุทธศาสนา ในขณะที่ตอนล่างของคาบสมุทรทั้งที่เป็นของไทยและตอนเหนือของมาเลเซียปัจจุบัน ประชาชนส่วนใหญ่ที่เคยนับถือพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเริ่มหันไปนับถือศาสนาอิสลามตามอย่างผู้ปกครอง บางส่วนเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่แผ่ลงไปจากนครศรีธรรมราชและพัทลุง การแต่งงานระหว่างผู้ปกครองของรัฐเหล่านี้ และกับรัฐทางตอนกลางและตอนใต้ของมาเลเซียปัจจุบัน ทำให้มีการผูกพันทางเครือญาติราวกับเป็นรัฐเดียวกัน และบางช่วงเวลามีการแย่งชิงความเป็นผู้นำ และการอ้างสิทธิในดินแดนบางส่วนที่ยังมีขอบเขตไม่ชัดเจน ยิ่งกว่านั้นศาสนาและภาษาทางการที่เป็นอย่างเดียวกัน แต่แตกต่างออกไปจากคาบสมุทรมลายูตอนบน ทำให้เกิดความคิดแยกตัวออกเป็นอิสระจากศูนย์กลางการปกครองที่กรุงศรีอยุธยา แต่ความขัดแย้งแย่งอำนาจกันเองของผู้ปกครองรัฐเหล่านี้ ในบางช่วงเวลาทำให้เกิดความปรารถนาที่จะใช้ความเป็นรัฐในอาณัติของกรุงศรีอยุธยา เพื่อปกป้องการถูกเบียดเบียนดินแดนหรือครอบงำจากรัฐข้างเคียง

ปัตตานีเปิดเมืองท่าติดต่อสัมพันธ์กับอาหรับ มีนักปราชญ์ราชบัณฑิตจากราชสำนักอาหรับ และนักการศาสนาอิสลามเดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้น จนปัตตานีกลายเป็นแหล่งรวมศิลปวิทยาการ แต่งวรรณกรรมทางศาสนาอิสลามและการเขียนประวัติศาสตร์ที่แพร่หลายกลับไปยังดินแดนที่นับถือ

อิสลามทั้งใกล้ไกล เมื่อมาถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ผู้ปกครองคาบสมุทรมาลายูตอนล่างได้เปลี่ยนไปนับถืออิสลาม ข้าราชการและผู้คนในเมืองก็ได้เปลี่ยนตาม ส่งผลให้ศาสนาที่แผ่ขยายไปรวดเร็ว มุสลิมทวีจำนวนขึ้น และนำชนบประเพณีศาสนาอิสลามมาใช้เป็นหลักในการปกครองและการศาสนา พุทธศาสนิกชนพากันไปรวมตัวเป็นหย่อมๆ ในชนบททั่วคาบสมุทร บัตตานียังคงเป็นเมืองท่าที่เจริญรุ่งเรือง ติดต่อกับชายกับเมืองในคาบสมุทรมาลายูตอนบน บูกิส ซวา จีน อาหรับ มะละกา โปรตุเกส แม้จะอยู่ในฐานะประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา ต้องส่งบรรณาการต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง ส่งกำลังทัพไปช่วยรบศึก แต่ก็มีความอำนาจในการดำเนินธุรกิจเมืองท่าอย่างเป็นเอกเทศ และมีอำนาจในการปกครองผู้คนอย่างอิสระ ช่วงปลายของศตวรรษนี้ ผู้ปกครองปัตตานีซึ่งคุมกองทัพเรือเพื่อไปช่วยกรุงศรีอยุธยารบพม่าเปลี่ยนใจ นำกองทัพของตนเข้าจู่โจมเพื่อยึดราชสำนัก ทหารกรุงศรีอยุธยายึดคืนได้ กองทัพเรือปัตตานีแตกพ่ายล่าถอยไป

ช่วงเดียวกันนั้น โปรตุเกสเข้ายึดครองมะละกา กรุงศรีอยุธยาไม่มีอำนาจเหนือมะละกาอีกต่อไป จึงเปลี่ยนมาเปิดสัมพันธ์ทางการทูต การค้ากับโปรตุเกสแทน ต่อมาในช่วงที่กรุงศรีอยุธยาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ได้ขอให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชนำผู้คนที่ฝีมือจากทั้งภูมิภาคจำนวนประมาณหมื่นคน ให้ขึ้นมาตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยา เพื่อทำนุบำรุงและรักษากรุงศรีอยุธยา

สถานการณ์ต่างๆ ดังกล่าว ส่งผลให้หัวเมืองในคาบสมุทรมาลายูตั้งแต่เมืองไซยา นครศรีธรรมราช ลงมาถึงเมืองพัทลุง มักถูกรุกรานและคุกคามจากโจรสลัดอยู่เนืองๆ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 – 22 ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจการเมืองขึ้น อันเนื่องมาจากการค้าขายทางทะเลที่มีพ่อค้านานาชาติผ่านเข้ามาทั้งเอเชียและยุโรป ต่างก็ต้องการสถานที่ที่เป็นเมืองท่าหรือสถานที่พักสินค้า เป็นเหตุให้เกิดเมืองท่าใหม่ๆ ขึ้น โดยเฉพาะอย่างฝั่งเมืองสิงขระ หรือเป็นเมืองสงขลาบริเวณหัวเขาแดงปลายเกาะเทเนทาเลมด้านใต้ เป็นเมืองที่พ่อค้าชาวอาหรับเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นสถานที่พักสินค้า ต่อมาได้รับการสนับสนุนจากพ่อค้าชาวยุโรป เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลันดา โปรตุเกส ให้เป็นเมืองท่า มีการสร้างป้อมปราการด้วยอิฐและหินอย่างมั่นคงแข็งแรง แต่ก่อนบริเวณนี้เป็นที่ขายเซตของเมืองสทิงพระ ไม่ค่อยมีคนมาตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชน เนื่องจากเป็นบริเวณที่เป็นเขา พื้นที่ราบใกล้เคียงก็เป็นที่ลุ่มต่ำและมีดอนแห้งแล้ง จึงไม่เป็นที่ต้องการของผู้คนที่เป็นคนพื้นเมืองมาแต่เดิม แต่กลับเหมาะแก่การตั้งเป็นเมืองท่าและสถานที่พักสินค้าเป็นอย่างยิ่ง ดังเหตุผลหลากหลาย ดังนี้⁽¹⁾

ประการแรก ตั้งอยู่ริมทะเลฝั่งตรงข้ามกับผืนแผ่นดินใหญ่ เป็นตำแหน่งที่มีภูเขาหัวแดงเป็นที่สูงทำหน้าที่กำบังลมและเป็นกำแพงป้อมปราการที่ดีในการเป็นที่ยึดมั่นป้องกันข้าศึกศัตรู

ประการที่สอง บริเวณนี้อยู่ในตำแหน่งที่ติดต่อกับผืนแผ่นดินใหญ่ฝั่งตรงข้ามได้สะดวกกว่าบริเวณอื่นใด และเป็นแหล่งที่จอดเรือเดินทะเลได้ดีกว่าบริเวณอื่นๆ จึงเหมาะที่จะเป็นทั้งที่พักสินค้าและเมืองท่าเป็นอย่างมาก

ประการที่สาม การตั้งหลักแหล่งอยู่บนเกาะนี้เท่ากับแยกกันอยู่ต่างหากจากผืนแผ่นดินใหญ่ อันเป็นเขตเมืองพัทลุงที่บางแก้ว ซึ่งอยู่ในขอบเขตสหราชอาณาจักรของกรุงศรีอยุธยา ทำให้มีความเป็นอิสระทั้งในด้านภูมิศาสตร์และการเมืองมากกว่าการตั้งอยู่บนผืนแผ่นดินใหญ่อย่างกรณีของเมืองพัทลุง

¹ ศรีศักร วัลลิโภดม, อ้างแล้ว, หน้า 21 – 22, และสารูป ฤทธิ์ชู, “การพัฒนาเศรษฐกิจ : สังคมและการค้าของเมืองสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 – 24”, หน้า 86.

ประการที่สี่ บริเวณนี้อยู่ใกล้กับเมืองปัตตานีมากที่สุด เอกสารจีนร่วมสมัยเล่าว่า สามารถเดินทางเรือโดยอาศัยลมมรสุมประมาณวันเศษก็ถึง ช่วงนี้เมืองปัตตานีมีความเจริญรุ่งเรืองยากที่จะหาหัวเมืองมลายูอื่นๆ เทียบได้ ในด้านการค้าขายก็มีหลักฐานมากมายที่แสดงถึงความสำคัญของปัตตานีในฐานะศูนย์กลางการค้าที่ยิ่งใหญ่แห่งหนึ่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากปัตตานีเป็นเป้าหมายของเรือสินค้าชนิดต่างๆ ด้วยเป็นที่รู้จักกันว่าเมืองปัตตานีนี้เป็นเมืองท่าสำคัญของเรือสำเภา และเรืออื่นที่จะมาจากอินเดีย จีน และญี่ปุ่น

ประการสุดท้ายและเป็นประการสำคัญที่สุดกล่าวคือ แดนระหว่างเมืองบริเวณผืนแผ่นดินใหญ่ฝั่งตรงข้ามเกาะเทเนทาเลมนั้น อยู่ต่อแดนระหว่างเมืองปัตตานีกับเมืองพัทลุง เป็นที่ซึ่งมีทั้งป่าเขาและที่ราบอันอุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ธาตุ สัตว์ป่า และของป่าต่างๆ มากมายที่ล้วนเป็นสินค้าที่ดีอีกด้วย ดังนั้นการที่พ่อค้าชาวอาหรับเข้ามาตั้งหลักแหล่งพักสินค้าที่หัวเขาแดงบนเกาะเทเนทาเลม จึงมีความหมายมาถึงการมีโอกาสที่จะรวมสินค้าที่มีอยู่ในภูมิภาคนี้ด้วย

ในจดหมายเหตุของบาทหลวงเดอซัวซี ซึ่งเดินทางเข้ามาเมืองไทยในฐานะผู้ช่วยทูตของเซวาลิเย เดอโชมองต์ ราชทูตพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทยในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้เล่าถึงเหตุการณ์ทางเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงว่า

“เมื่อปี ค.ศ.1524 (พ.ศ.2185) มีแขกมลายูคนหนึ่งได้ตั้งตัวเป็นใหญ่ที่เมืองสงขลา และได้ขอต่อพระเจ้ากรุงสยาม แขกมลายูผู้นี้ได้ทำป้อม คู ประตู หอรบอย่างแข็งแรง หนาแน่น และในไม่ช้าก็ได้ชักชวนพ่อค้าทั้งหลายให้ไปค้าขายในเมืองสงขลาอย่างใหญ่โตมาก ฝ่ายไทยได้ยกกองทัพไปรบหลายครั้ง แต่ก็แพ้กลับมาทุกครั้ง ต่อมาแขกมลายูคนนี้ก็ตั้งตัวเป็นกษัตริย์ เรียกกันว่า “พระเจ้าสงขลา...”⁽¹⁾

จากหลักฐานเอกสาร กลุ่มชนที่เป็นชาวต่างชาติเข้ามาตั้งหลักแหล่งในเขตเมืองสงขลาที่มีสองพวกใหญ่ๆ กล่าวคือ มุสลิมชาวเปอร์เซียหรืออาหรับ ส่วนใหญ่อยู่บนเกาะเทเนทาเลมพวกหนึ่ง อีกพวกหนึ่งเป็นชาวจีน นิยมตั้งถิ่นฐานอยู่ทางฝั่งทะเลบริเวณที่เป็นตัวเมืองของสงขลาปัจจุบัน แต่ดูเหมือนพวกอาหรับมีอิทธิพลและมีกำลังมากกว่า เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากพ่อค้าชาวยุโรปเป็นสำคัญ ผู้คนและวัฒนธรรมมุสลิมจึงได้ฝังลึกในบริเวณเมืองสงขลาและบริเวณใกล้เคียงมากขึ้น เมืองสงขลาหัวเขาแดงภายใต้การนำของชุมชนตะโตะโมกอลล์หรือสุไลมาน เป็นอิสระจากกรุงศรีอยุธยา เปรียบเสมือนรัฐอิสระเป็นเวลานานเกือบสี่สิบปี ตั้งแต่ พ.ศ.2185 – 2223 โดยเป็นเมืองท่านานาชาติที่ตั้งอยู่บนความขัดแย้งทางการค้าระหว่างไทย ฮอลันดา และอังกฤษในคาบสมุทรมลายู จึงได้รับปฏิกริยาต่อต้านทั้งจากไทยที่กรุงศรีอยุธยาและนครศรีธรรมราช และจากเมืองปัตตานีที่ชาวเมืองเป็นมลายูมุสลิมและเป็นไมตรีกับฮอลันดา ทำให้อาณาบริเวณนี้มีภาวะสงครามต่อกันเกือบตลอดเวลา ในที่สุดฝ่ายไทยสามารถยึดทำลายเมืองนี้ลงได้ในปี 2223 และสามารถยึดอำนาจจากมุสลิมที่มีอิทธิพลเหนือดินแดนคาบสมุทรมลายูที่ครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่สงขลา พัทลุง ตรัง นครศรีธรรมราช และไชยา (สุราษฎร์ธานี)

¹ อ้างถึงใน สารูป ฤทธิ์ชู, “การพัฒนาเศรษฐกิจ : สังคมและการค้าของเมืองสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 – 24”, หน้า 66.

หลังจากตัวเมืองที่หัวเขาแดงถูกทำลายลงในปี 2223 แล้ว มีการรวบรวมผู้คนขึ้นที่ฝั่งแหลมสนอีกฟากหนึ่งของหัวเขาแดง บริเวณใกล้ๆ วัดบ่อทรัพย์และวัดสุวรรณคีรีปัจจุบัน เรียกกันว่า เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน ขึ้นกับเมืองพัทลุงเขาชัยบุรีจนกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี 2310 เจ้าเมืองพัทลุงเสียชีวิตในราชการสงคราม หลังจากนั้นมีการโอนเมืองสงขลาไปขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช จนปี 2320 ได้แยกไปขึ้นกับกรุงธนบุรีจนสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในปี 2325 เมื่อมีการผลัดเปลี่ยนแผ่นดินอีกครั้ง เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนได้ถูกยกขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาประมาณปี 2334 ถูกแยกเป็นหัวเมืองอิสระขึ้นต่อกรุงเทพฯ สืบต่อมาจนถึงปี 2385 มีการย้ายอีกครั้งจากฝั่งแหลมสนไปตั้งฝั่งผืนแผ่นดินใหญ่ ณ บ่อยาง หรือสงขลาใหม่สืบมาจนถึงปัจจุบัน

เมื่อสงขลาฝั่งแหลมสนได้รับการพัฒนาด้านการค้าในสมัยที่ตระกูล ณ สงขลา เข้ามาเป็นเจ้าเมืองในปี 2318 และสืบต่อมาตลอดที่เมืองตั้งอยู่ที่นั่นจนถึงปี 2385 โดยเริ่มจากชาวจีนฮกเกี้ยน ต้นตระกูลเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ที่ริมเขาแดงเมื่อ พ.ศ.2293 ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีได้อำนาจจากการเป็นนายอากรรังนกที่เกาะสี่เกาะห้า และได้เป็นหลวงสุวรรณคีรีสมบัติผู้สำเร็จเมืองสงขลาในปี 2318 มีบุตรหลานสืบตระกูลเป็นผู้ว่าราชการเมืองสืบต่อมาถึง พ.ศ.2444 สมัยเมืองสงขลาบ่อยาง มีจำนวนถึง 8 คน เป็นเหตุให้ชาวจีนและวัฒนธรรมจีนเข้ามาประสมประสานอยู่ในเมืองนี้อีกวัฒนธรรมหนึ่งอย่างเด่นชัด ก่อให้เกิดสังคมที่หลากหลายไปด้วยผู้คนสามกลุ่มวัฒนธรรม คือ ไทย แขก จีน ตามลำดับ⁽¹⁾

การรุกรานและคุกคามของโจรสลัดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 – 22 นอกจากจะเป็นเหตุให้เกิดเมืองท่าใหม่ๆ ที่ผู้คนมักเป็นมุสลิม และเกิดการเติบโตของเมืองสงขลาหัวเขาแดงดังกล่าวแล้ว ยังส่งผลกระทบโดยตรงต่อเมืองพัทลุงและเมืองนครศรีธรรมราชด้วย ผู้คนแตกหนี ละทิ้งชุมชนเมืองไปอยู่ป่าเสียมาก แต่ด้วยเหตุที่พระสงฆ์จากภูมิภาคนี้เข้าไปอยู่ในกรุงศรีอยุธยาและเป็นที่ยอมรับนับถืออย่างสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคณะลังกาแกวี่มีสถานภาพเป็นถึงสมเด็จพระวันรัตน์สังฆราชคามวาสี และยังมีพระภิกษุสงฆ์ นักปราชญ์ คือ สมเด็จพระราชมนูณี (สามีมราม) หรือสมเด็จพระเจ้าพะโคะจากเมืองพะโคบนเกาะเทนทาเลม เป็นผู้ผลักดันให้เกิดการฟื้นฟูระบบกัลปนาขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง เพื่อเรียกคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนเมือง⁽²⁾ โดยพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาพระราชทานที่กัลปนาและข้าพระคนทันทแก่คณะสงฆ์ไม่น้อยไปกว่าสามคณะ⁽³⁾ เช่น คณะลังการาม มีวัดท่าช้างและวัดเสมาทอง เมืองนครศรีธรรมราช เป็นที่ตั้งคณะ คณะลังกาแกวี่มีวัดเขียนและวัดสทังเมืองพัทลุงเป็นที่ตั้งคณะ และคณะลังกาชาติมีวัดพะโคะ หรือวัดราชประดิษฐฐาน เมืองพะโคเป็นที่ตั้งคณะ ณ เกาะเทนทาเลม ส่วนฝั่งตรงข้ามที่เป็นผืนแผ่นดินใหญ่นั้นก็ได้เกิดเป็น “ชุมชนสมเด็จพระราชมนูณี” ขึ้น ซึ่งเกิดจากการเข้าไปมีบทบาทสร้างวัดคูหาสวรรค์ ดังปรากฏหลักฐานในพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยอยุธยา ดังความตอนหนึ่งว่า

¹โปรดดูรายละเอียดในสารูป ฤทธิ์ชู, “การพัฒนาเศรษฐกิจ : สังคมและการค้าเมืองสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 – 24”, หน้า 67 – 77.

²อมรา ศรีสุชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 18.

³สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์, “ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลากับต่างเมืองที่ส่งผลต่อผู้คนและวัฒนธรรมท้องถิ่น” สงขลาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองพัทลุง เอกสารสัมมนาทางวิชาการ ณ สถาบันทักษิณคดีศึกษา สงขลา 27 – 29 สิงหาคม 2534, หน้า 150.

“อยู่มาเล่าให้รู้ สมเด็จพระราชมนูและพระครูธรรมรังสี และพระมหาเถรพุทธรักขิตแล
พระครูพุทธรักขิต แลพระครูบุศเทพ แลหมื่นเทพบาล และสร้างในถ้ำคูหาสวรรค์ในที่ราบ
ขุนศรีขนาพยาบาล แลทำพระพุทธรูป ๒๐ พระองค์ และก่อพระมาลิกเจดีย์ ๗ พระองค์ และ
ยกญาญ์โยม ๑๒ หัวนาน แลที่ภูมัสตไรรำโตนตตันตลผลลารามิต อันมีในที่นั้น ขาดออกจาก
ส่วยหลวง แลมีพระตำราแลตราโกษาธิบตีไว้...”⁽¹⁾

วัดคูหาสวรรค์นี้ในเวลาต่อมาได้เติบโตเป็นวัดในใจกลางเมืองของจังหวัดพัทลุง หรือเป็นวัดในเขต
ชุมชนเมืองที่มีบทบาทสูงยิ่งดังจะได้กล่าวต่อไป

มีข้อที่น่าสังเกตว่า ประมาณพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 นั้น เป็นระยะที่เมือง
พัทลุงได้รับการกล่าวขานว่ามีการย้ายที่ตั้งเมืองมากที่สุดแห่งหนึ่งในภาคใต้ กล่าวคือ จากบางแก้วย้ายไปอยู่
ควนแร่ เขาเมือง ท่าเสม็ด บ้านควนมะพร้าว หรือพญาขัน บ้านม่วง โคกลุง ศาลาโต๊ะวั๊ก และฝั่งเหนือคลอง
ลำปาดตามลำดับ⁽²⁾ ส่วนใหญ่จะเป็นการย้ายวังเจ้าเมืองมากกว่าการย้ายชุมชนเมือง เนื่องจากมีการเปลี่ยน
แปลงตัวเจ้าเมืองก็มักจะมีการย้ายวังเจ้าเมืองไปตามความพอใจของเจ้าเมือง วังเจ้าเมืองอยู่ที่ไหนที่นั้นก็
เป็นเมืองไปด้วย เมืองเหล่านี้อยู่ทางด้านชายฝั่งทะเลของผืนแผ่นดินใหญ่แทบทั้งสิ้น ยกเว้นเมืองที่เชิงเขา
ชัยบุรีหรือเขาเมือง ส่วนที่เป็นที่ราบจะใช้วิธีขุดคูน้ำ คันดินล้อมรอบและสร้างกำแพง ส่วนที่เป็นเนินและภูเขา
จะสร้างป้อมขึ้นตรงตำแหน่งที่สามารถมองเห็นข้าศึกและใช้เป็นที่ตั้งปืนใหญ่ เพื่อป้องกันส่วนอื่นๆ ของเมือง
ได้สะดวก ทั้งยังใช้เป็นที่พักพิงของ “ขวัญเมือง” อันได้แก่พระพุทธรูป เมืองนี้จัดได้ว่าเป็นเมืองป้อมปราการ
เช่นเดียวกับเมืองป้อมปราการที่หัวเขาแดง และอยู่ในตำแหน่งที่มีลักษณะภูมิประเทศเป็นช่องผ่านไปทาง
แผ่นดินและทะเลอันดามันด้านตะวันตก โดยใช้เส้นทางลงสู่คลองปะเหลียน ซึ่งคาดว่าจะเส้นทางข้าม
คาบสมุทที่ง่ายสุดเส้นทางหนึ่ง ส่วนทางด้านตะวันออกของเมืองก็มีคลองปากประไหลไปออกทะเลที่อ่าวใหญ่
ของผืนแผ่นดินใหญ่ ลำน้ำสายนี้เป็นหัวใจทางด้านเกษตรกรรมแห่งหนึ่งของเมืองพัทลุง ดังนั้นภาพโดยรวม
ของพัทลุงจัดได้ว่ามีที่ตั้งเมืองอยู่ในพื้นที่ราบทั้งสิ้น กรณีของเมืองที่เชิงเขาชัยบุรีแม้จะเป็นภูเขา แต่ก็
ภูเขาหินปูนโดดท่ามกลางทุ่งราบ

ในช่วงเวลาดังกล่าวกลุ่มคนหรือชุมชนที่มีบทบาทสูงต่อโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมก็คือ
กลุ่มตะโตะโมกอลส์หรือโมกุล เชื่อกันว่า⁽³⁾ มาจากเมืองสาไลย แล้วมาขอพระราชทานจากพระมหากษัตริย์
แห่งกรุงศรีอยุธยา เพื่อสร้างบ้านเมืองขึ้นที่หัวเขาแดง ปี 2185 เป็นมุสลิมที่น่าจะมีเชื้อสายเกี่ยวเนื่องกับ
ราชวงศ์โมกุลมุสลิมต่างชาติที่เข้ามาครอบครองอินเดีย และสายราชวงศ์นี้มีความสัมพันธ์อย่างดีกับ
กรุงศรีอยุธยา พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยามักโปรดเกล้าฯ ให้ไปทำหน้าที่รักษาผลประโยชน์การค้า
ของราชอาณาจักรประจำเมืองท่าต่างๆ ในต่างแดนคล้ายกงสุล กลุ่มชนมุสลิมเหล่านี้จึงน่าจะเป็นที่ไว้วาง
พระราชหฤทัย โดยเฉพาะตัวตะโตะโมกอลล์นั้นอาจจะเคยทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณมาแล้วที่เมือง
สาไลย แล้วอพยพผู้คนที่เป็นมุสลิมเชื้อสายเดียวกับตนหรือมลายู/ชวา ขึ้นมาจากเมืองนั้น (ถ้าสันนิษฐานว่า

¹ประชุมพระตำราบรมราชูปถัมภ์เพื่อกลั่นนาสมัญญอยุธยา ภาค 1 (พระนคร : คณะกรรมการ
จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, 2510), หน้า 67.

²โปรดดูรายละเอียดในชัยวุฒิ พิชัยกุล, โบราณวิทยาเมืองพัทลุง (พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด
พัทลุง โรงเรียนพัทลุง), 2525, หน้า 85 – 263.

³อมรา ศรีสุชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 135 – 136.

เมืองสาโลยอยู่ในเกาะชวา) เข้ามาตั้งถิ่นฐานในทำเลที่เห็นว่าสามารถพัฒนาเป็นเมืองทำได้ ซึ่งก็ถือเป็นสิ่งขระ หรือสงขลาหัวเขาแดงในเวลาต่อมา กลุ่มคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในสงขลาช่วงนี้เป็นที่กล่าวขวัญในสายตาของฝรั่งว่า มีอุปนิสัย “ห้าวหาญ เขี้ยมเกรียม ดุดัน รบอย่างไม่กลัวตาย” จึงเป็นไปได้ว่า อุปนิสัยเช่นนี้น่าจะได้รับการบ่มเพาะจากแนวคิดความศรัทธาทางศาสนาอิสลามที่เข้มข้นกว่ามุสลิมทางตอนใต้ลงไป ซึ่งเป็นพวกที่เปลี่ยนมาจากการนับถือพุทธศาสนา หรือมีได้มีฐานเดิมเป็นมุสลิม ทำให้กลุ่มชนพวกนี้มีศรัทธาแข็งแกร่ง ได้สร้างนิกรมมุสลิมไม่กลัวตาย เพราะเห็นว่าความตายไม่ใช่ที่สุดของชีวิต จึงได้ประกอบวีรกรรมจากความห้าวหาญเพื่อจะไปพบพระเจ้า ซึ่งเป็นศรัทธาและความมุ่งหวังสูงสุด แต่การแข็งเมืองและการถูกทำลายเมืองลงไปในศตวรรษต่อมา (ต้นพุทธศตวรรษที่ 23) ทำให้กลุ่มชนมุสลิมต่างชาติห้าวหาญกระจัดกระจายออกไป เมื่อโยกย้ายไปอยู่ถิ่นฐานใหม่ ได้ผสมผสานกับคนเมือง เปลี่ยนศาสนามาเป็นพุทธศาสนิกชนบ้าง และที่ยังเคารพนับถือศาสนาอิสลามต่อมาก็มีเรียกกันว่า สายสกุลสุลัยมาน หรือสุไลมาน การผสมผสานเข้าสู่วัฒนธรรมไทยทำให้ลูกหลานในชั้นหลังมีอุปนิสัยและลักษณะนิสัยลดความเขี้ยมเกรียมดุดันไปแล้ว

ปรากฏหลักฐานว่า เมื่อเมืองสงขลาหัวเขาแดงถูกเผาทำลายเมือง กลายเป็นเมืองร้างนั้น เชื้อสายเจ้าเมืองขึ้นไปรับราชการที่กรุงศรีอยุธยา ผู้คนที่เป็นมุสลิมส่วนหนึ่งถูกนำไปไว้ทางฝั่งผืนแผ่นดินใหญ่ของเมืองพัทลุง ทำให้มุสลิมในพัทลุงแพร่ขยายออกไป ต่อมาประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 23 เชื้อสายเจ้าเมืองสงขลาหัวเขาแดงที่ขึ้นไปรับราชการในกรุงศรีอยุธยาก็ได้กลับลงมาเป็นเจ้าเมืองพัทลุง ณ เจริญชัยบุรี และสืบต่อมาเมืองพัทลุงฝ่ายเหนือคลองลำปำในกลางพุทธศตวรรษที่ 25 แม้ว่าจะมีความพยายามจากสายอื่นๆ เพื่อจะเข้ามาตามสถานการณ์ทางการเมือง แต่ก็จัดได้ว่าเป็นการสอดแทรกกระยะสั้นๆ เท่านั้น เชื้อสายอะโตะโมกอลล์หรือสายสกุลสุไลมานเองก็พยายามปรับตัวด้วยการเปลี่ยนศาสนา⁽¹⁾ มาเป็นพุทธศาสนิกชน ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา ดังนั้นหากรวมเวลาที่สายสกุลนี้หรือเรียกกันต่อมาว่าสายสกุล ณ พัทลุงปกครองเมืองสงขลา และเมืองพัทลุงค่อนข้างต่อเนื่องยาวนานตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 (พ.ศ.2185 – 2444) เกือบสามร้อยปีทีเดียว เรื่องราวและวัฒนธรรมของเชื้อสายนี้ในฐานะกลุ่มผู้ปกครองเมืองย่อมส่งผลโดยตรงต่อโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมเมืองสงขลาและเมืองพัทลุง

โดยสรุปก่อนปี 2439 เมื่อบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาแยกตัวเป็นสองส่วนใหญ่คือส่วนที่เป็นผืนแผ่นดินใหญ่ และส่วนที่เป็นเกาะเทเหาะ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมมีผลโดยตรงจากเรื่องราวของชุมชนหรือกลุ่มเมืองนครศรีธรรมราช ปัตตานี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี นางเล็ดขาว ตระกูล ณ พัทลุง และตระกูล ณ สงขลา

การเมืองพลวัตของบริเวณลุ่มทะเลสาบก่อน พ.ศ.2439

ก่อนปี 2439 ลักษณะทางกายภาพโดยรวมของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาแยกเป็นสองส่วน คือ ส่วนที่เป็นเกาะเทเหาะ กับส่วนที่เป็นผืนแผ่นดินใหญ่ พลวัตทางการเมืองของบริเวณนี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนาและการค้าชายฝั่ง แบ่งได้เป็นสามช่วง คือ ยุคสมัยของอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ ยุคสมัยของเกาะเทเหาะ และยุคสมัยของผืนแผ่นดินใหญ่และเกาะเทเหาะ

¹โปรดดูรายละเอียดใน สารูป ฤทธิ์ชู, “สภาพการเมืองพัทลุง พ.ศ.2315-2439” รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง ณ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง พัทลุง 22-24 สิงหาคม 2528, หน้า 139-154 และศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 7 ฉบับที่ 3 (มกราคม 2529), หน้า 94- 108.

ยุคสมัยของอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ : ก่อนพุทธศตวรรษที่ 12 จากเครื่องมือเครื่องใช้และศิลปะต่าง สะท้อนให้เห็นว่าผู้คนในพื้นที่ดินใหญ่มีความคิดความเชื่อเช่นเดียวกับส่วนอื่นๆ ของคาบสมุทรมลายู คือ เชื่อในเรื่องอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ โดยเชื่อว่า พิธีกรรมบางอย่างที่กระทำล่วงหน้าจะควบคุมสิ่งที่กำลังจะกระทำได้⁽¹⁾ จึงอยู่ร่วมกับธรรมชาติและดำเนินการอย่างระมัดระวังอย่างยิ่ง สิ่งเหล่านี้เป็นรากฐานพัฒนาไปสู่การเช่นไหว้ผี ความเชื่อในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติ และความเชื่อในโชคกลางในสมัยต่อมา ก่อนศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนาจะเข้ามา เมื่อรับนับถือคติของศาสนาเหล่านี้แล้ว ก็ยังเห็นว่าเรื่องเหล่านี้สัมพันธ์กับชีวิตและโลก บางครั้งก็นำไปแฝงหรือแทรกไว้กับศาสนา

ยุคสมัยของเกาะเทเนทาเลม : พุทธศตวรรษที่ 12 – 18 เมื่อเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 12 – 13 นั้น พุทธศาสนาและศาสนาฮินดูได้ประดิษฐานอย่างมั่นคงแล้วในคาบสมุทรมลายู โดยทั้งสองศาสนาใช้ภาษาสันสกฤตเป็นสื่อในการเรียนรู้ ถ่ายทอดหลักธรรมและประกาศศาสนา และนับจากนี้ไปจนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 จัดได้ว่าเป็นยุคสมัยแห่งการเติบโตของเมืองสทิงพระรัฐโบราณในเกาะเทเนทาเลม ส่วนบนพื้นแผ่นดินใหญ่ยังเป็นป่าเขา และเป็นที่สำหรับนักพรตแสวงหาความสุขความกุหาบทยอดเขา⁽²⁾ แต่ก็ซ้อนทับในรัฐใหญ่ของสมาพันธรัฐศรีวิชัยในพุทธศตวรรษที่ 13–16 และตามพริ้งค์หรือสิริธัมมนครหรือศรีธรรมราชในพุทธศตวรรษที่ 17 – 18 ดังที่กล่าวมาแล้ว

อย่างไรก็ดี บริเวณป่าเขานบนพื้นแผ่นดินใหญ่ก็มีเรื่องราวเกี่ยวพันอยู่กับช้างที่น่าสนใจ ดังปรากฏหลักฐานในตำนานนางเลือดขาวที่กล่าวถึงดาสามโมยายเพชรสองผัวเมีย “หมอสดำ หมอเผ่านายกองช้างเลี้ยงช้างส่งพระยากรุงทองทุกปี”⁽³⁾ แสดงว่าสองผัวเมียจะต้องเป็นคนที่สามารถในการจับช้างด้วยพิธีกรรมเวทมนตร์ หรือคาถาอาคมเป็นเครื่องช่วยให้มีพลังใจและพลังความกล้าในการกระทำ เชื่อกันว่าเวทมนตร์คาถาแต่เดิมนั้น⁽⁴⁾ คงเป็นเวทมนต์คาถาที่หมอผี หรือผู้ทำพิธีใช้ในพิธีกรรมการล่าทั่วๆ ไป แต่การล่าช้างแล้วพัฒนาไปสู่การจับช้างมาฝึกเลี้ยง บังคับช้างให้เป็นช้างที่ใช้งานและขี่จำนวนมากๆ ไม่ใช่เรื่องธรรมดาสำหรับคนในชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ น่าจะต้องมีการคิดสรรหาเวทมนต์คาถา และกำหนดเป็นพิธีกรรมเฉพาะอย่างขึ้นมา ทั้งเวทมนต์และพิธีกรรมเพื่อการจับช้าง ฝึกช้างให้เชื่องนี้ คงจะเป็นผลจากการสังเคราะห์ สังเกต จดจำ เรียนรู้อุปนิสัยของช้างที่สัมผัสสืบทอดกันต่อมา แล้วนำมาสร้างเป็นระบบพิธีกรรมเวทมนต์คาถาที่เห็นว่าสามารถสยบช้าง และสร้างพลังอำนาจความกล้าให้ผู้จับช้างไปพร้อมๆ กัน

เวทมนต์คาถาในการจับช้างฝึกเลี้ยงช้างดังกล่าว น่าจะนับได้ว่าเป็นระบบความคิดความเชื่อของคนทั้งคาบสมุทรมลายูที่สั่งสมจากการเรียนรู้ธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตในป่า ผสมผสานกับความเชื่อพลังเหนือธรรมชาติและความคิดที่จะควบคุมการใช้พลังเหล่านั้นเพื่อประโยชน์แก่อนาคต ทั้งยังเป็นความคิดความเชื่อเก่าแก่ที่ตกทอดลงมาสืบทอดบุคคลประเภทหนึ่งที่เป็นนักจับช้างเลี้ยงช้างบังคับช้าง อย่างที่เรียกกันว่า

¹อมรา ศรีสุชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 161 – 162.

²พิริยะ ไกรฤกษ์, อ้างแล้ว, หน้า 88 – 89.

³หลวงศรีวรวัตร (พิณ), อ้างแล้ว, หน้า 62.

⁴อมรา ศรีสุชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 163 – 164.

ความรู้อันเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนทั่วไป คือสามารถทำพิธีกรรมและใช้เวทมนต์คาถาอาคมในการจับช้างป่ามาฝึกเลี้ยง และบังคับให้ปฏิบัติตามได้ ต่อมาการนำช้างมาไว้ใช้งานได้มากขึ้นเรื่อยๆ จนเป็นเรื่องธรรมดาไป แต่ก็ยังสงวนการขี่ช้างเป็นพาหนะในชุมชนเมืองสำหรับชนชั้นปกครองและสำหรับทหารในการรบเท่านั้น จนกระทั่งประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 ปรากฏหลักฐานว่าคนในภูมิภาคนี้ทางฝั่งตะวันตกมีความสามารถทำให้ช้างกลายเป็นพาหนะขี่ภายในชุมชนเมืองโดยทั่วไปของสามัญชนได้ แต่หลังจากศตวรรษนี้ไปแล้ว ทำให้ความสามารถในการเรียนรู้บังคับช้างของคนแถบนี้ลดลง

จากหลักฐานข้อมูลดังกล่าวเป็นไปได้ว่า “ส่วยช้าง” ที่เมืองสทิงพระได้รับจากผืนแผ่นดินใหญ่มีมากพอที่จะช่วยเสริมบารมีของชนชั้นปกครองได้ เนื่องจากเมืองนี้เป็นทั้งเมืองศูนย์กลางการปกครองเมืองน้อยใหญ่ในบริเวณนี้ และเป็นเมืองท่าค้าขายติดต่อกับจีนและเขมร อีกทั้งเกิดแหล่งอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่มีแหล่งชุมชนปะโอ ส่งไปขายเป็นสินค้าออกไกลถึงอินโดนีเซีย ศรีลังกา ฟิลิปปินส์ ญี่ปุ่น ดังที่กล่าวมาแล้ว⁽¹⁾ ดังนั้นการได้ช้างมาเสริมบารมีชนชั้นปกครองจะสอดคล้องกับคตินิยมที่ชนชั้นปกครองนิยมสร้างวิหารเพื่ออุทิศถวายให้เป็นที่พักพิงของนางตาราโดดเด่นโดยลำพัง โดยไม่ต้องมีพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ซึ่งเป็นคู่ของพระนางตามคติพุทธศาสนาหายานตันตระประทับคู่อยู่ด้วย ดังปรากฏหลักฐานประติมากรรมรูปนางปรมิตาและรูปนางตาราบนเกาเข่งนี้ พฤติกรรมการบูชาแบบนี้เป็นการแสดงออกถึงความคิดความเชื่อของผู้ชายที่เป็นพระราชหรือนักรบที่ต้องการพลังอำนาจ เมื่อต้องต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจหรือเมื่อต้องออกรบราวกับว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ให้คุณแก่ตนได้ และกลายเป็นเครื่องส่งเสริมให้เรื่องไสยศาสตร์ให้หวนกลับมาเติบโตอีก แต่ก็ยังเป็นผลดีต่อการฟื้นฟูแนวคิดการเคารพสตรีหรือเพศแม่⁽²⁾ ทำให้ผู้หญิงได้รับการยอมรับและมีความเสมอภาคกับบุรุษมากขึ้น แม่และญาติฝ่ายแม่มีความสำคัญต่อผู้สืบเชื้อสายมากขึ้น ถึงกับมีการนำปออ่างสิริในบัลลังก์กัมพูชาของสุริยวรมันที่ 1 ในขณะที่พระองค์มีเชื้อสายฝ่ายบิดาเป็นเชื้อสายเจ้าปกครองรัฐศรีวิชัย⁽³⁾

นอกจากนั้น ในเกาะเทเนทาเลม และผืนแผ่นดินใหญ่ยังปรากฏหลักฐานการสร้างพระพิมพ์และพระสถูปจำลองดินเผา ทั้งที่ไม่มีจารึกและมีจารึกคาถาที่แสดงหลักธรรมอย่างย่อของพระพุทธศาสนา อย่างคาถาเย ธม มา แล้วนำไปบรรจุไว้ในห้องกรงของสถูป หรือในถ้ำที่เห็นว่ามีสถานศักดิ์สิทธิ์อย่างที่พบในถ้ำเขาอกทะลุ ถ้ำคูหาสวรรค์และในเมืองสทิงพระ⁽⁴⁾ หลักฐานเหล่านี้สะท้อนถึงความเชื่อตามคัมภีร์บางเล่มของพระพุทธศาสนา

ที่กล่าวถึงการเสื่อมสูญของพระพุทธศาสนาในอนาคต ก่อนที่จะมีพระศรีอาริยมุตไตรยเสด็จจุติลงมาในประกาศพระพุทธศาสนาขึ้นใหม่อีกครั้ง ความคำนึงถึงและห่วงใยในอนาคตของพระพุทธศาสนา และลูกหลานของตนในอนาคตที่จะต้องเกิดมาในช่วงกาลเวลาที่เป็นช่องว่างระหว่างการเสื่อมสูญกับการปรากฏขึ้นใหม่ของศาสนาพุทธว่า คนเหล่านี้จะไม่รู้จักพระพุทธศาสนาและจะจมอยู่ในความทุกข์ จึงได้สร้างพระพิมพ์

¹โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สถาพร ศรีสังข์ (บรรณาธิการ). ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ ณ สถาบันทักษิณศึกษา สงขลา 5 - 11 สิงหาคม 2526.

²อมรา ศรีสุชาติ, อ่างแล้ว, หน้า 175 - 176.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 179.

⁴พิริยะ ไกรฤกษ์, อ้างแล้ว, หน้า 85 – 89.

และพระสฤงษณ์จำลองเหล่านั้น แล้วฝังซ่อนเก็บไว้ในสถานที่ที่เห็นว่าน่าจะดำรงอยู่ได้ยาวนานเช่น ในสฤงษณ์ ใต้ดิน ในถ้ำ โดยหวังว่าวันหนึ่งข้างหน้าในช่วงเวลานั้นคนรุ่นหลังที่สืบต่อจากลูกหลานตนและถือกำเนิดขึ้นบนแผ่นดินเดียวกันนี้ ได้มาขุดพบและเมื่อเห็นรูปพระพุทธรเจ้า พระสฤงษณ์จำลอง และหลักธรรมโดยย่อแล้ว จะเป็นสื่อเตือนใจให้รำลึกถึงพระพุทธรศาสนา แสงหาสัจธรรม ประพฤติดี ประพฤติชอบ และสามารถเตรียมตัวหรือเตรียมลูกหลานของตนให้พร้อมเพื่อรอรับการกลับมาฟื้นฟูพระพุทธรศาสนาของพระศรีอาริยมตไตรยคนรุ่นหลังที่สืบต่อจากลูกหลานตนและถือกำเนิดขึ้นบนแผ่นดินเดียวกันนี้ ได้มาขุดค้นพบและเมื่อเห็นรูปพระพุทธรเจ้า พระสฤงษณ์จำลอง และหลักธรรมโดยย่อ จะเป็นสื่อเตือนใจให้รำลึกถึงพระพุทธรศาสนา แสงหาสัจธรรม ประพฤติดี ประพฤติชอบ และสามารถเตรียมตัวหรือเตรียมลูกหลานของตนให้พร้อมเพื่อรอรับการกลับมาฟื้นฟูพระพุทธรศาสนาของพระศรีอาริยมตไตรย

อย่างไรก็ดี แนวความคิดความเชื่อในการสร้างพระพิมพ์และพระสฤงษณ์จำลอง แล้วนำมาเก็บฝังไว้ นอกจากเป็นไปตามความเชื่อหลักที่กล่าวมานั้น อันแสดงถึงการมองไปข้างหน้าและตั้งความคาดหวังไว้แล้ว น่าจะสร้างขึ้นเพราะมีความเชื่อเรื่องบุญกุศลที่จะได้รับจากการสร้าง ตลอดจนอาจมีแนวคิดที่เห็นว่า พระพิมพ์ พระสฤงษณ์จำลอง เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามแบบวัตถุมงคลมีพลังอำนาจบางอย่าง เป็นต้นว่า มีความเชื่อว่าหากฝังสิ่งเหล่านี้ไว้ใต้พื้นดินหรือใต้สถานที่ศักดิ์สิทธิ์แล้ว ย่อมเพิ่มความร่มเย็นให้กับแผ่นดิน หรือเพิ่มความเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ให้กับที่แห่งนั้นอีกด้วย

ความเชื่อในพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพระพิมพ์ พระสฤงษณ์จำลอง ได้รับการสืบทอดและตอบสนองต่อมาในช่วงศตวรรษที่ 14 – 15 แต่แนวคิดความเชื่อน่าจะเปลี่ยนแปลงไปจากคตินิยมที่เป็นวิสัยทัศน์ในการอนุรักษ์พระพุทธรศาสนาในอนาคตในช่วงสมัยที่ผ่านมา โดยเบี่ยงเบนมาเป็นแนวคิดการสร้างพระพิมพ์ขึ้นเพื่อเป็นเครื่องรางของขลังที่มีพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งก็เป็นไปตามอิทธิพลของลัทธิตันตระพระนิภาวชิระที่ได้แทรกตัวเข้ามา และลัทธิตันตระนี้เองที่เป็นตัวเชื่อมความคิดความเชื่อของผู้นับถือพุทธรศาสนามหายานกับศาสนาฮินดูเข้าด้วยกัน⁽¹⁾ เนื่องจากผู้คนในบริเวณแถบนี้มีวิถีชีวิตผูกพันกับสังคมเมืองท่าค้าขาย และเฟื่องฟูสูงสุดในช่วงนี้ ก็ย่อมมีแนวความคิดเรื่อง“ประโยชน์นิยม”อยู่ไม่น้อยในการเลือกปฏิบัติหรือเลือกการสร้างสรรครูปเคารพในพระพุทธรศาสนามหายาน ซึ่งตามคัมภีร์ทางศาสนาและคตินิยมสามารถสร้างรูปเคารพได้มากมายหลายรูปแบบ แต่ก็ไม่นิยมสร้าง กลับมาเลือกสร้างเพียงบางองค์ที่เห็นว่าตรงตามประโยชน์ที่ต้องการในการเคารพบูชา กล่าวคือ นอกจากสร้างรูปพระพุทธรเจ้า พระโพธิสัตว์องค์สำคัญๆ แล้ว ก็จะมีสร้างรูปพระนางดาราร ซึ่งนับถือบูชาว่าเป็นพลังอำนาจดังที่กล่าวมาแล้ว จะนิยมสร้างรูปเคารพและนับถือบูชาพระนางจุณทา เพราะเกี่ยวข้องกับเรื่องมนตร์ โดยใช้บทมนตร์เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการตามวิธีไสยเวท และที่สำคัญจะนิยมสร้างรูปเคารพและบูชาหน้าถืออัมภล เพราะเป็นเทพที่ถือว่านำมาซึ่งความร่ำรวย

จากหลักฐานข้อมูลดังกล่าว นอกจากจะเห็นถึงพัฒนาการของเกาะเทนทาเลมและผืนแผ่นดินใหญ่ในทางการเมืองที่สืบเนื่องมาจากพระพุทธรศาสนาและศาสนาฮินดูที่ผนวกเข้ากับการค้าแล้ว ยังพอจะมองเห็นพัฒนาการของวิสัยทัศน์ในการเมืองของชนชั้นปกครองและผู้คนทั่วไปอีกส่วนหนึ่งด้วย ซึ่งต่างก็เกี่ยวพันกับศาสนาทั้งสองนั้นและการค้าขายฝัง

¹อมรา ศรีสุชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 177.

ยุคสมัยของผืนแผ่นดินใหญ่และเกาะเททาเลม : พุทธศตวรรษที่ 19 – พ.ศ.2439 ในสมัยประวัติศาสตร์ชาติไทยนี้มีเรื่องราวของผืนแผ่นดินใหญ่และเกาะเททาเลมเกี่ยวพันกับกลุ่มหรือชุมชนของนางเลิดขาว ชุมชนของสมเด็จพระราชินี ชุมชนของตะโตะโมกอลล์ – ตระกูล ณ พัทลุง และตระกูล ณ สงขลา แต่ก็ซ้อนทับอยู่กับกลุ่มของทางเมืองนครศรีธรรมราช – ตระกูล ณ นคร โดยในระยะแรกประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 – 23 เห็นถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรบุคคลผ่านทางประเพณีกัลปนา และระยะหลังช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 เห็นถึงการผลักดันกลุ่มคนจีนให้เข้าไปสอดแทรกกลุ่มดั้งเดิม ทั้งสองช่วงมีการนำกฎหมายของส่วนกลางเข้ามาปรับใช้อย่างน่าสนใจ

กล่าวกันว่า เอกสารประเภทตำนานประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราช⁽¹⁾ ซึ่งหมายถึงตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช เป็นการนำจารีตบอกเล่ามาบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในช่วงที่กรุงศรีอยุธยาแผ่อำนาจทางการเมืองเข้าไปควบคุมเมืองนครศรีธรรมราชประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งในช่วงเวลานี้ อำนาจทางการเมืองของคาบสมุทรมลายูตอนบนรวมศูนย์อยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช ส่วนคาบสมุทตอนล่างปัตตานีเป็นศูนย์อำนาจทั้งทางการเมืองและทางการค้าในลักษณะเป็นเมืองท่านานาชาติ ในเอกสารประเภทตำนานประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราชนั้น ทำให้มองเห็นได้ว่าในคาบสมุทรมลายูตอนบนตั้งแต่เมืองชุมพรถึงเมืองสงขลา มีสำนักร่วมกันทางวัฒนธรรม โดยมีศูนย์กลางสามระดับ กล่าวคือ **เมือง** มีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นองค์กรทางระเบียบแบบแผนที่เป็น “เจ้าตำรับ” เป็นตัวกลางบางอย่างที่จะเชื่อมประสานระหว่างชุมชนที่อยู่ในขอบเขตของตน ทั้งในระดับเมืองเล็กและบ้านที่อยู่ในแควดวงที่เรียกว่า “สำนักร่วมกันในทางวัฒนธรรม” ด้านหนึ่งอีกด้านหนึ่งตัวเมืองจะสัมพันธ์กันกับสังคมภายนอกในวงกว้าง หรือเชื่อมประสานระหว่างคนภายในกับคนภายนอก ระดับต่อมาคือ**พระบรมธาตุนครศรีธรรมราช**เป็นศูนย์กลางที่จะสร้างสิ่งที่เรียกว่า “สำนักร่วมทางวัฒนธรรม” ตั้งแต่เมืองชุมพรถึงสงขลา โดยมีเมืองนครศรีธรรมราชและพระบรมธาตุเป็นศูนย์กลาง และอีกระดับหนึ่งคือ**ผู้นำทางวัฒนธรรม** มีพระยาศรีธรรมมาโคกราชที่สามารถเชื่อมโยงในแง่ของอดีตมาจนถึงปัจจุบัน และอาจเป็นไปได้ในอนาคตด้วย ในขณะเดียวกันก็สามารถเข้ากับสังคมภายนอกได้ เช่น กับอยุธยา สุพรรณบุรี โยนก กัมพูชา

อย่างไรก็ดี การขยายอำนาจทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยาเข้าสู่ดินแดนคาบสมุทรมลายูนั้น คงได้มีความพยายามที่จะล้มล้างความเป็นศูนย์กลางทางการเมืองของนครศรีธรรมราช จึงปรากฏหลักฐานสนับสนุนการตั้งชุมชนใหม่ที่เมืองพัทลุง ทั้งที่เกาะเททาเลมและผืนแผ่นดินใหญ่ในรูปของการกัลปนา การทำป่าให้เป็นนา และการตั้งศูนย์กลางทางวัฒนธรรม เช่น สถาปนาพระบรมธาตุขึ้นคล้ายๆ กัน ดังปรากฏว่าใน พ.ศ.2057 พญาธรรมรังคัลกินเมืองสทิงพระ ก่อพระสถูปบรรจุพระศรีมหาธาตุจากลังกาขึ้นที่วัดพะโคะ ส่วนทางด้านศาสนาฝ่ายกรุงศรีอยุธยาก็ได้จัดระบบการควบคุมพระสงฆ์ ดังปรากฏอยู่ในตำแหน่งสูงสุดของฝ่ายสงฆ์ คือ สมเด็จพระสังฆราชที่กรุงศรีอยุธยา รองลงมาคือพระสังฆราชอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช และพระครูสังฆนายกเจ้าคณะเมืองพัทลุงเป็นลำดับ การจัดการเกี่ยวกับคณะสงฆ์จึงเป็นการถ่วงอำนาจของ

¹โปรดดูรายละเอียดใน “ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชจากพงศาวดารและตำนาน” รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 3 : ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชจากภาษาและวรรณกรรม ณ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช 14 – 18 สิงหาคม 2526, หน้า 514 – 531.

บรรดาเจ้าเมือง และกรมการที่อยู่ในท้องถิ่นโดยปริยาย โดยสามารถส่งคนจากกรุงศรีอยุธยาออกไปปฏิบัติกิจทางศาสนาได้ด้วย ขณะเดียวกันสถาบันสงฆ์ตามเมืองต่างๆ ก็ถ่วงอำนาจซึ่งกันและกัน

ความแพร่หลายของการแต่งตำนานประวัติศาสตร์ดังกล่าวสัมพันธ์กับการทำบุญด้วย ถือเป็นการสร้างหนังสือถวายตัว อาจเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นใหม่หรือคัดลอกสืบทอดมาก็ได้ ตำนานที่เกี่ยวกับเมืองเรียกว่า “เพรา” หรือ “เพลา”⁽¹⁾ หรือสมุดเพลาดำรา สำหรับของเมืองพัทลุงรู้จักกันในชื่อของ “เพลานางเลือดขาว” เช่น เพลานางเลือดขาว ฉบับวัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง เป็นการนำจารีตบอกเล่ามาบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร และเกิดขึ้นในช่วงที่กรุงศรีอยุธยาแผ่อำนาจทางการเมืองลงมาเช่นเดียวกับของทางเมืองนครศรีธรรมราช จัดได้ว่าเป็นเอกสารประเภทตำนานประวัติศาสตร์เมืองพัทลุง มีกลุ่มของนางเลือดขาวคู่ประหนึ่งเป็นการฟื้นฟูแนวคิดการเคารพสตรี ที่สืบทอดจากเรื่องราวของนางปรีดาและนางดาราดังที่กล่าวมาแล้วด้วย

การเขียนเอกสารประเภทตำนานประวัติศาสตร์ ทั้งของเมืองนครศรีธรรมราชและของเมืองพัทลุงนั้น เป็นเสมือนปฏิบัติการที่ท้องถิ่นมีต่อการลงมาของกรุงศรีอยุธยาในคาบสมุทรมลายูตอนบน หรือเท่ากับเป็นการทวงสิทธิที่ท้องถิ่นเคยมีมาก่อนหน้านี้ พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาจึงโปรดให้นำวัฒนธรรมการกลบนาของท้องถิ่นกลับมาใช้ใหม่หลายครั้งในพุทธศตวรรษที่ 21 – 23 โดยผ่านชุมชนสมเด็จพระราชมุนีกลุ่มผู้นำท้องถิ่น เพื่อกำหนดขอบเขตให้เป็นของวัด มีประชากรในเขตนี้ถือเป็นข้าพระ หรือผู้อยู่ใต้อาณัติระบียบปฏิบัติของวัดที่ตนสังกัด วัดที่ได้เข้ามาอยู่ในระบบกลบนาส่วนใหญ่เป็นวัดในเมืองพัทลุง เมืองสงขลา และมีบางส่วนอยู่ในแขวงของเมืองนครศรีธรรมราช เราจึงมองเห็นภาพการกระจุกตัวของวัด⁽²⁾ อยู่ในบริเวณเกาะเทเนทาเลมและผืนแผ่นดินใหญ่ฝั่งตรงข้ามเกาะ ส่งผลให้เกิดชุมชนกสิกรรม และเกษตรกรรมที่มีผลผลิตทางการเกษตรขนาดใหญ่ขยายตัวขึ้นในบริเวณนี้ พร้อมๆ กับการขยายตัวของชุมชนพุทธศาสนาและความมั่นคงของสถาบันสงฆ์ ผู้คนในแถบนี้จึงมีวิถีชีวิตในชุมชนสองแบบ⁽³⁾ ดังนี้

แบบแรก เป็นชุมชนเมืองหรือเมืองท่า เนื่องจากศูนย์กลางการปกครองกับเมืองท่าอยู่ที่เดียวกัน ผู้คนสามัญทั่วไปในชุมชนเมือง จะตั้งบ้านเรือนอยู่รอบๆ กำแพงเมืองและป้อมปราการที่สร้างไว้คุ้มครองที่พำนักของผู้ปกครอง ชนชั้นปกครองและศูนย์กลางการปกครองที่อยู่ภายใน ดังตัวอย่างป้อมปราการเมืองสงขลาหัวเขาแดง เมืองพัทลุงเชิงเขาชัยบุรี และเมืองนครศรีธรรมราช ตามแบบเมืองท่าที่ต้องการรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สามัญชนที่อยู่รายรอบเมืองจะเป็นกำลังสนับสนุนทั้งแรงงานและผลผลิตทางการเกษตรและอาหารที่มาจากปริมณฑล อีกทั้งเป็นผู้หาทรัพยากรที่เมืองท่าต้องการ คนสามัญที่อยู่กับชุมชนเมืองจะอยู่ในการปกครองบังคับบัญชาของชนชั้นการปกครองตามลำดับชั้น

¹ริดา สาระยา, “ประวัติศาสตร์ ‘เมืองนคร’ จาก ‘ตำนานประวัติศาสตร์’” รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 3 : ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชจากภาษาและวรรณกรรม. ณ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช 14 – 18 สิงหาคม 2526, หน้า 292.

²โปรดดูรายละเอียดใน สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, รายงานการวิจัย : พุทธศาสนาแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยกรุงศรีอยุธยา (สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2523) และชัยวุฒิ พิชะกุล, อ้างแล้ว, หน้า 172 – 196.

³อมรา ศรีสุชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 75 – 76.

แบบที่สอง เป็นชุมชนในระดับกัลปนาซึ่งเป็นชุมชนชนบท ได้รับการยกเว้นไม่ต้องขึ้นกับผู้ปกครองหรือชนชั้นปกครองในชุมชนเมือง ชุมชนกัลปนาเป็นชุมชนพุทธศาสนามีพระสงฆ์หรือวัดเป็นแกนกลางในการปกครองดูแล จึงมีวิถีชีวิตแบบพื้นบ้าน ทำนา ทำสวน ทำการประมง และนำตาลจากโหนด เพื่อเลี้ยงชุมชนแบบยังชีพ และส่งผลผลิตบางอย่างออกขายกับชุมชนเมืองด้วย ทำให้มีการชุดคล้องเพื่อเป็นทางคมนาคมที่สะดวกยิ่งขึ้น ขณะที่ชุมชนกับปนาบางแห่ง เช่น บนเกาะเทณฑาเลมจะชุดสระ (ตระพัง) สำหรับเก็บกักน้ำไว้ใช้ยามแล้ง และเพื่อการเกษตร

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในบรรดาชื่อเมืองหรือเมืองในเครือข่ายของเมืองพัทลุงดังที่กล่าวมาแล้วนั้น มีเมืองหนึ่งชื่อ คชราชาหรือคชา เดิมโตมาจากบริเวณที่เรียกว่า “ที่คช” โดยอยู่ในความควบคุมของขุนคชราชา⁽¹⁾ ชุมชนในอำนาจของนางเลียดขาวและพระยา कुमार และเป็นมรดกที่ทั้งสองได้รับจากตาสามโมและยายเพชร อีกทั้งเป็นที่มาของคำว่า “ตะลุง” คือ หลักไม้ หรือเสาไม้ล่ำมข้าง และเป็นที่มาของชื่อเมืองพัทลุง แสดงว่านางเลียดขาวและพระยา कुमार ผู้สร้างบ้านแปลงเมืองในระบบเมืองสิบสองนักษัตรของเมืองนครศรีธรรมราช มีฐานอำนาจมาจากทรัพยากรช้าง เมืองพัทลุงจึงได้ชื่อว่าเป็นเมืองช้าง โดยนางเลียดขาวและพระยา कुमारต้องส่งส่วยช้างให้แก่กรุงศรีอยุธยาตามสถานการณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป

ส่วนทางเมืองนครศรีธรรมราช ตระกูลหรือครอบครัวของผู้นำในการสร้างบ้านแปลงเมืองก็มาจากตระกูลที่มีความชำนาญในการจับช้างและฝึกเลี้ยงช้าง⁽²⁾ เนื่องจากในช่วงนี้ช้างเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญต่อการเป็นพาหนะทั้งในยามศึกและยามสงบ อีกทั้งใช้งานในการชักลากและบรรทุกสิ่งของในการเดินทางไกลทางบก จึงเป็นที่ต้องการของราชสำนักกรุงศรีอยุธยา ทำให้มีการพันธะสัญญาระหว่างราชสำนักนั้นกับผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชว่า ตระกูลผู้ปกครองเมืองจะต้องส่งคนในตระกูลที่มีความเชี่ยวชาญในการจับช้างเข้าไปถวายตัวดูแลช้างให้ราชสำนักและส่งส่วยช้างเข้าไปถวาย ควบคู่กับการส่งคนในตระกูลที่จะรับราชการเป็นเจ้าเมืองคนต่อไปเข้าไปรับใช้และรับ “วัฒนธรรม” ราชสำนักกรุงศรีอยุธยา ก่อนจะได้รับพิจารณาให้มาเป็นผู้ปกครองเมืองน้อยใหญ่ หรือมาเป็นฝ่ายบริหารบ้านเมืองในเครือข่ายของเมืองนครศรีธรรมราชต่อไป กลุ่มหนึ่ง อีกกลุ่มหนึ่งให้เข้าอยู่ในระบบกัลปนาดูแลวัดและพระศาสนา เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลในท้องถิ่นของตน

ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมาจนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 การตั้งถิ่นฐานในชุมชนเมืองสำคัญที่ปรากฏชื่อในเอกสารว่า เป็นชุมชนเมืองที่กรุงศรีอยุธยาเข้ามามีส่วนในการจัดตั้ง โดยการส่งข้าราชการระดับสูงจากกรุงศรีอยุธยา บ้างก็เป็นตระกูลผู้สร้างบ้านแปลงเมือง หรือผู้ปกครองท้องถิ่นที่ถูกส่งตัวไปอยู่ราชสำนักมาปกครอง ได้แก่ เมืองชุมพร เมืองไชยา เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง เมืองสงขลา บรรดาเมืองเหล่านี้นอกจากต้องส่งส่วยที่เป็นสินทรัพย์สำคัญของท้องถิ่นแล้ว ยังต้องส่งกองทัพช้าง กองทัพเรือไปช่วยรบอีกเสมอ

¹ ชาญวุฒิ พิชะกุล, “การศึกษา ‘เพลงนางเลียดขาว’ ฉบับวัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง”, หน้า 201.

² อมรา ศรีสุชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 74 – 75.

ดูจะเป็นไปได้ว่ากลุ่มบุคคลต่างๆ เหล่านี้ น่าจะมีส่วนในการรับกฎหมายของกรุงศรีอยุธยาออกมาบังคับใช้ในเมืองดังกล่าวด้วย เพราะปรากฏเอกสารกฎหมายอยุธยา หรือกฎหมายที่รู้จักกันในชื่อของ **กฎหมายตราสามดวง** อยู่ในดินแดนเหล่านี้จำนวนไม่น้อยทีเดียว⁽¹⁾ แต่ก็รับมาในลักษณะปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับท้องถิ่นตน เมื่อพิจารณาโดยละเอียดก็จะพบว่า กฎหมายเหล่านี้มีสาระโดยรวมคล้ายคลึงกับกฎหมายตราสามดวง แต่ก็พอจะจำแนกได้เป็นสามกลุ่มดังนี้

กลุ่มแรก เนื้อหาสาระเหมือนในกฎหมายตราสามดวง ได้แก่ ประกาศพระราชปรารภ กฎหมายลักษณะทาส กฎหมายลักษณะพยาน กฎหมายลักษณะผิดเมีย กฎหมายตำแหน่งนาทหารหัวเมือง กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ

กลุ่มสอง เนื้อหาสาระคล้ายคลึงในกฎหมายตราสามดวง ได้แก่ กฎหมายลักษณะทาส กฎหมายลักษณะผิดเมีย กฎหมายลักษณะโจร กฎหมายลักษณะวิวาท กฎหมายลักษณะรับฟ้อง กฎหมายลักษณะพยาน กฎหมายลักษณะอุทธรณ์ กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ

กลุ่มสาม เนื้อหาสาระต่างไปจากกฎหมายตราสามดวง ได้แก่ กฎหมายหลักไชย กฎหมายที่เป็นเหมือนบันทึกเหตุการณ์สำคัญๆ กฎหมายศักราชต่างๆ เช่น กฎหมายฉบับ จ.ศ. 1083 (พ.ศ.2264) กฎหมายฉบับ จ.ศ.1209 (พ.ศ.2390) กฎหมายศักราชต่างๆ นี้มีหลายฉบับที่ไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นศักราชประเภทใดเหมือนในกฎหมายตราสามดวง

กฎหมายจำนวนสามกลุ่มเหล่านี้ กลุ่มแรกที่มีเนื้อหาสาระในกฎหมายตราสามดวงนั้น จัดได้ว่าเป็นต้นฉบับที่คัดลอกมาจากส่วนกลาง (กรุงศรีอยุธยาหรือกรุงเทพฯ) กลุ่มสองที่คล้ายคลึงกฎหมายตราสามดวง เป็นกลุ่มที่คัดลอกมาจากกลุ่มแรก โดยคัดลอกมาบางส่วน แล้วปรับเปลี่ยนต่อเติมจนมีเนื้อหาสาระเฉพาะตัว กลุ่มนี้จัดได้ว่าแพร่กระจายที่สุด เพราะเป็นกลุ่มที่พบจำนวนมากที่สุด โดยเฉพาะลักษณะผิดเมีย กฎหมายลักษณะโจร และกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ กฎหมายสามลักษณะนี้เกี่ยวข้องกับ การดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เพราะบ่งการถึงความสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองด้วยกันเองมากกว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพลเมือง ส่วนกลุ่มสามแม้จะมีเนื้อหาสาระต่างไปจากกฎหมายตราสามดวง แต่ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับผิดเมีย ทรัพย์สินและโจร จนดูประหนึ่งว่าเป็นการรวมกฎหมายลักษณะผิดเมีย กฎหมายลักษณะโจร และกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จมาไว้ในกฎหมายในลักษณะเดียวกัน นอกจากนั้นยังพบว่า ทรัพย์สินที่ปรากฏจะเป็นของที่มีในพื้นที่บ้านหรือเป็นพืชเศรษฐกิจของคาบสมุทรมาลายูทั้งสิ้น และเป็นที่น่าสังเกตว่า ไม่ว่าจะเป็นกฎหมายกลุ่มใด มักจะมีกฎหมายหลักไชยเป็นความนำหรือต่อท้าย

¹โปรดดูรายละเอียดใน สารูป ฤทธิ์ชู, “ภูมิปัญญากฎหมายภาคใต้” **ทักษิณคดีปีที่ 4** ฉบับที่ 3 (กุมภาพันธ์ – กรกฎาคม 2540), หน้า 57 – 63, Sarup Ritchu, “New Light on Old Thai Law Texts : Local Laws of Southern Thailand” The 5th International Conference on Thai Studies held at School of Oriental and Africa Studies, London University, in July 1993 and “Legal Manuscripts from Southern Thailand” Andrew Huxley (Editor), **Thai Law : Buddhist Law (Essays on the Legal History, Laos and Burma)** (Bangkok : White Orchid Press), 1996.

กฎหมายต่างๆ ดังกล่าว ปรากฏอยู่ในหนังสือโบราณที่เรียกกันว่า สมุดไทย ที่คนภาคใต้ส่วนใหญ่เรียกว่า “หนังสือบูต” หรือเรียกตามชื่อวัสดุที่ผลิตขึ้นมาว่า “สมุดข่อย” เนื่องจากผลิตจากเปลือกของต้นข่อย บางท้องถิ่นผลิตจากเถาถั่วพู ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ย่านกริดหนา หรือย่านปริตหนา จึงเรียกว่าหนังสือกริดหนา หรือหนังสือปริตหนา หนังสือบูตเหล่านี้เขียนไม่ซ้ำกันเลย ปัจจุบันนี้กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปตามวัดวาอารามและหน่วยราชการที่ปฏิบัติงานด้านวัฒนธรรม บ้างก็เป็นเอกสารส่วนบุคคล ปรากฏอยู่ในหนังสือบูตขาวมากกว่าหนังสือบูตดำ ส่วนต้นและส่วนปลายของหนังสือมักชำรุด มักไม่ปรากฏชื่อผู้เขียน วันเดือนปีที่เขียน จุดประสงค์ที่เขียนและสถานที่เขียน ลักษณะการเขียนใช้อักษรไทยล้วน ไทยปนขอมและบาลี ส่วนวนการเขียนมีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ภาษาเขียนมีทั้งภาษากลางและภาษาถิ่นได้ เนื้อหาสาระมักจะเป็นกฎหมายลักษณะผัวเมีย กฎหมายลักษณะโจร และกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ ซึ่งคัดลอกมาจากกฎหมายตราสามดวง โดยดัดแปลงปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับปัจจัยที่แวดล้อมสังคมภาคใต้แต่ละบริเวณ มีกฎหมายหลักไชยเป็นตัวกำกับการใช้กฎหมาย

บริเวณรอบๆ อ่าวบ้านดอนหรือภาคใต้ตอนบนปัจจุบัน การปรับเปลี่ยนกฎหมายของส่วนกลางมีมาก เนื้อหาสาระของกฎหมายท้องถิ่นในบริเวณนี้จึงมีทั้งสามกลุ่ม คือ ส่วนที่เหมือนคล้ายคลึงและต่างไปจากกฎหมายตราสามดวง ส่วนที่เด่นที่สุดได้แก่ส่วนที่เนื้อหาสาระต่างไปจากกฎหมายตราสามดวง รายละเอียดของกฎหมายในท้องถิ่นนี้จะเป็นการดูแลผลประโยชน์ ทรัพย์สินและพืชเศรษฐกิจอย่างจริงจัง โดยระบุโทษชัดเจน และลงโทษรุนแรงกว่าที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง นั้นแสดงว่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมีความสำคัญหรืออาจจะเริ่มมีปัญหาในการบริหารจัดการ เราจึงเห็นการบริหารจัดการทรัพยากรมนุษย์เข้มข้นไปด้วย

ในส่วนของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เมื่อยังเป็นเกาะเทเนทาเลมและผืนแผ่นดินใหญ่ส่วนหนึ่งของคาบสมุทรมาลายู เป็นชายแดนด้านใต้ของทางส่วนกลาง ทั้งเป็นบริเวณรอยต่อของศาสนาพุทธกับศาสนาอิสลาม และมีเส้นทางเดินบกข้ามคาบสมุทรหลายทาง ส่วนกลางพยายามใช้นโยบายแบ่งแยกแล้วปกครอง แต่ก็อาศัยเมืองนครศรีธรรมราชดูแลหัวเมืองในคาบสมุทร และเป็นฐานขยายอำนาจลงไปทางปลายของคาบสมุทรดังที่กล่าวมาแล้ว ความเติบโตของท้องถิ่นมีผลมาจากการค้ากับภายนอกและความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาที่ผสมผสานกับศาสนาฮินดูและความเชื่อดั้งเดิม ท้องถิ่นจึงใช้ภูมิปัญญากฎหมายเพื่อการพิทักษ์รักษาชีวิตทรัพย์สิน และเกียรติภูมิ โดยเน้นการบริหารจัดการทรัพยากรมนุษย์อย่างเข้มข้น อันจะเห็นได้จากการปรับเปลี่ยนกฎหมาย ที่เน้นรายละเอียดในกฎหมายลักษณะโจรและกฎหมายลักษณะพยานในลักษณะที่สอดคล้องกัน โดยมีกฎหมายหลักไชยเป็นตัวกำกับ ซึ่งคิดการดำเนินชีวิตว่า ผู้ใดรู้จักหลักไชยย่อมมีความเจริญก้าวหน้า ตรงกันข้ามกับผู้ที่ไม่รู้จักหลักไชย หรือไม่เชื่อถือ จะเป็นคนด้อยปัญญา ส่งผลให้ยศถาบรรดาศักดิ์ถดถอย ดังข้อความตอนหนึ่งในหนังสือบูตที่พบในจังหวัดพัทลุง⁽¹⁾ ว่า

¹ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง, “หลักไช อูธร พญาณ รัปฟอง ทาษ กระลาการ” บุคชาวจาก นายสว่าง ชมภักดี วัดควนกรวด หมู่ที่ 5 ตำบลปรางหมู่ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง.

อักษรวิธีเดิม	อักษรวิธีปัจจุบัน
“...เนื้อความนามฮือหลักไช เพื่อจะสอนไว้ ถ้ากลบุตร ผู้ใดบุญน้อย พลายทาร์เมื่อภายหลัง ถ้าผู้ใดๆ ฟง ภพ(น) (ล)ไช เป็นที่โหวาสั่งสอนแก่ผู้นั้นๆ กัจ จำเรินสิสวัสดิ์พิภพมงคลสรรพ จะมีความสุข ช่ง ประกอบไปด้วยโกไคยไอยริยสมบัติแล...”	“...เนื้อความนามชื่อหลักไช เพื่อจะสอนไว้ ถ้ากลบุตรผู้ใดบุญน้อยพลายทาร์ เมื่อภายหลัง ถ้าผู้ใดฟังพบนามหลักไช เป็นที่โหวาสั่งสอน แก่ผู้นั้นๆ กัจจำเรินศรีสวัสดิ์พิภพมงคลสรรพ จะมี ความสุข ก็ประกอบไปด้วยโคไคยไอยริยสมบัติ แล...”

สำหรับกฎหมายลักษณะโจร และกฎหมายพยานดังกล่าวปรากฏในหนังสือbudขาวฉบับก่อนข้าง
สมบูรณ์ที่อำเภอสิงขร⁽¹⁾ (บ่อเกิดของเมืองสงขลาและเมืองพัทลุง) โดยกฎหมายลักษณะพยานเป็นส่วนต้น
ของหนังสือbud แล้วต่อยกกฎหมายลักษณะโจร ลักษณะอุรธน์ ลักษณะลักพา ลักษณะผัวเมีย ลักษณะทาส
และกฎหมายฉบับศักราช 1263 ตามลำดับ โดยแทรกย้าเป็นตอนๆ ด้วยกฎหมายหลักไช เขียนเป็นภาษา
ถิ่นใต้ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง แม้ว่าลักษณะโดยรวมคล้ายคลึงกับกฎหมายตราสามดวง คือ เป็นส่วนที่
ว่าด้วยการบริหารจัดการทรัพยากรมนุษย์ แต่ได้รับปรับเปลี่ยนและเพิ่มเติมให้สอดคล้องกับท้องถิ่น
โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของกฎหมายลักษณะพยานและกฎหมายลักษณะโจร ที่สะท้อนมุมมองเกี่ยวกับ
“โจร” ในท้องถิ่นและดูเหมือนเป็นมุมมองต่างไปจากส่วนกลางดังจะได้พิจารณาในบทต่อไป

¹สถาบันทักษิณคดีศึกษา. อ.130.001 “กฎหมายลักษณะพยานฉบับศักราช 1894 กฎหมายลักษณะ
อุรธน์และกฎหมายฉบับศักราช 1263” บุคคลจากอำเภอสิงขร จังหวัดสงขลา สถาบันฯ ได้รับเมื่อวันที่
22 สิงหาคม 2526 (ชำรุด) และโปรดดูรายละเอียดใน สารูป ฤทธิ์ชู, “กฎหมายในสังคมพัทลุงสมัยเก่า”
เอกสารหมายเลข 15 ในการสัมมนาทางวิชาการ ครั้งที่ 2 เรื่อง “พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและสังคม
วัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” ณ โรงแรมลำปารีสอร์ท และศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรี
พัทลุง อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง 23 – 25 สิงหาคม 2536.

กฎหมายลักษณะพยานนี้มีเนื้อหาสาระเป็นสองส่วน ส่วนแรกเหมือนๆในกฎหมายลักษณะพยานของกฎหมายตราสามดวง มี 67 มาตรา แต่เขียนเป็นภาษาถิ่นใต้ ส่วนที่สองเขียนต่อเนื่องมาเป็นมาตรา 68–71 น่าจะเป็นเรื่องราวของท้องถิ่นที่เน้นความซื่อสัตย์ เพราะสี่มาตรานี้ไม่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง ดังข้อความต่อไปนี้

อักษรวิธีเดิม	อักษรวิธีปัจจุบัน
๖๘ “๐ มาตราหนึ่งข้าสมคบกันเองเจ้าขามิรู้ แลเจ้าข้างหนึ่งรู้ว่ามีคนค้าทานไว้ จัว่าหมันสมคบขางเองไซยา ฟิงให้ฟิง เพราะเป็นชาฟิงกันให้เอาแต่ขาดันมา ถ้าเจ้าข้าไปภพขาดันเองเอาทาสทานมาไว้ให้บอกแก่เจ้าข้าผู้นั้น ให้รู้ให้ว่าแกข้าคนข้องตัวให้อาข้าของทานมาส่ง ถ้ามิได้เอามาส่งให้ปรับไหมเอาเจ้าข้าผู้สมคบเอาข้าทานไว้ถึงฆ่า เพราะหมันรู้กันด้วยผู้คนของหมันเองแล ๖๙ ๐ มาตราหนึ่งทาสฝากเจ้าเงิน ให้เลี้ยงขางม้าโคกระบือ สัตว์ตัวให้เลี้ยงนั้นตาย เจ้าเงินจะคิดค่าสัตว์หมิได้ ๗๐ ๐ มาตราหนึ่งชายพี่น้องผู้คนไว้แก่ท่านๆ ผู้ชายอยู่ถ้าในสามขอบลงมา แลหมันเป็นผู้รัยคุมภักพ้องปล้น สดมฆ่าพันทานตาย ให้เปญจุหล่าจันในแดนดินทานเอามา ภิจรหน้าเปญสูตรให้ผู้เปญเชิงเบียไซจึ่งเต็มฆ่า เพราะพลวงเอาผู้รัยให้ทานไซ ถ้าพันสามขอบขึ้นไปจะเอาคนคินหมิได้...(ชำระ) ๗๑ ๐ มาตราหนึ่งสารพทรัพย์สิ่งของ แลวัวควายเรือเกียนข้าคนหนีหาย ผู้รัยลักมิผู้บอกเล่าเจ้าของ ว่าภบจ่เอาให้จิงใดแลเอาสินจ้างเงินทองแก่ทานแล้ว แลรับหนังสือทำให้แก่กันก็ดี แลดันเอาของทานมาให้ทาร์มิได้ไซ้ ทานว่าให้ตันไซของทานอันหนีหายนั้น ถ้าได้ไซ้ให้เงาะของเสียบำเหน็จตามสันยาแก่กันนั้น ถ้าเจ้าทาร์ยังหมิได้ให้ บำเหน็จ แก่ผู้รับบำเหน็จนั้นหามาส่งหมิได้ไซ้ ให้เอา ทาร์ซึ่งหายนั้นมาทำเป็นสามส่วน ยกเสียสองส่วนให้ ผู้รับบำเหน็จนั้นไซ้ของทานส่วนหนึ่ง เพราะว่าหมันพลวงทานให้ย งบยงอยู่จิงหมิได้หาของอันหายนั้น จบแหล่หมหนึ่งแล้ว”	๖๘ “๐ มาตราหนึ่งข้าสมคบกันเองเจ้าขามิรู้ แลเจ้าข้างหนึ่งรู้ว่ามีคนค้าทานไว้ จัว่าหมันสมคบขางเองไซร่อยาฟิงฟิง เพราะเป็นข้าฟิงกันให้เอาแต่ขาดันเอง ถ้าเจ้าข้าไปพบขาดันเองเอาทาสทานมาไว้ ให้บอกแก่ข้าผู้นั้นให้รู้ให้ว่าแกข้าคนข้องตัวให้อาข้าของทานมาส่ง ถ้ามิได้เอามาส่งให้ปรับไหมเอาเจ้าข้าผู้สมคบเอาข้าทานไว้ถึงฆ่า เพราะหมันรู้กันด้วยผู้คนของหมันเองแล ๖๙ ๐ มาตราหนึ่งทาสฝากเจ้าเงิน ให้เลี้ยงขางม้าโคกระบือ สัตว์ตัวให้เลี้ยงนั้นตาย เจ้าเงินจะคิดค่าสัตว์แก่ทาสนั้นมิได้ ๗๐ ๐ มาตราหนึ่งชายพี่น้องผู้คนไว้แก่ท่านๆ ผู้ชายอยู่ถ้าในสามขอบลงมา แลหมันเป็นผู้รัยคุมพวักพ้องปล้น สดมฆ่าพันทานตาย ให้เป็นจลาจลในแผ่นดินท่านเอามาพิจารณาเป็นสัจ ให้ผู้เป็นเชิงเบียไซจึ่งเต็มค่า เพราะล่องเอาผู้รัยให้ทานไซ้ ถ้าพันสามขอบขึ้นไปจะเอาคนคินมิได้...(ชำระ) ๗๑ ๐ มาตราหนึ่ง สารพทรัพย์สิ่งของ แลวัวควายเรือเกียนข้าคนหนีหาย ผู้รัยลักมิผู้บอกเล่าเจ้าของ ว่าพบจะเอาให้จิงได้แลเอาสินจ้างเงินทองแก่ทานแล้ว แลรับหนังสือทำให้แก่กันก็ดี แลดันเอาของทานมาให้ท่านมิได้ไซ้รู้ ท่านว่าให้คนไซ้ของทานอันหนีหายนั้น ถ้าได้ไซ้ให้เจ้าของเสียบำเหน็จตามสัญญาแก่กันนั้น ถ้าเจ้าทาร์ยังมิได้ให้บำเหน็จ แก่ผู้รับบำเหน็จนั้นหามาส่งมิได้ไซ้ ให้เอาทรัพย์ซึ่งที่หายนั้นมาทำเป็นสามส่วน ยกเสียสองส่วนให้ผู้รับบำเหน็จนั้นไซ้ของทานส่วนหนึ่ง เพราะว่าหมันล่องลวงท่านให้ งบยงอยู่จิงมิได้หาของอันหายนั้น จบเล่หมหนึ่งแล้ว”

ในส่วนของกฎหมายลักษณะโจรฉบับนี้พอจะแบ่งเนื้อหาสาระได้เป็นสองส่วน ส่วนแรกเขียนเป็นร้อยแก้ว ใช้ภาษาถิ่นเลือกคัดลอกกฎหมายลักษณะโจรของกฎหมายตราสามดวงมาลิสี่มาตราจากมาตรา 1 – 39 โดยยกเว้นมาตรา 4 – 8, 14, 20 – 26, 28 – 30 และภาษาบาลีที่เป็นข้อความนำของกฎหมายนี้ด้วย ส่วนที่ละเว้นไปนั้นส่วนใหญ่เน้นย้ำในส่วนที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับทางเมืองหลวง ส่วนที่รับมาในส่วนแรกนี้ จึงน่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นโดยตรง ส่วนที่สองเขียนเป็นร้อยกรอง โดยอาศัยกรอบของกฎหมายตราสามดวงเข้าใจว่าน่าจะเป็นรายละเอียดของท้องถิ่น ดังข้อความเริ่มต้นของร้อยกรอง ซึ่งต่อท้ายมาตรา 39 ว่า

อักขรวิธีเดิม	อักขรวิธีปัจจุบัน
“พระผู้เปนเจาตงไว้ จะปรับไหมลงโทษทัณฑ์ต่าง ๆ กัน โดยนิยมของสัตมปลัดตัดพก ลอบลักฉกปลัดตีชิง พันแทงทั้งเจ้าทรัพย์ตาย ฆ่าคนร้ายตกตามกรร พวกเพื่อนมันไม่ลงมือ เหล่านีศรีโลบในยสิน ตัดมือตีนไว้... (ชำรุด) หมันต่อแทงเจ้าทรัพย์ ท่านให้ปรับตามแผลศอร ตัดนิ้วด้วนทั้งตีนมือ...” หรือข้อความตอนจบกล่าวไว้ว่า “..... ลักโคกระบือ อายุมีชื่อโทคประหาร สามประการจำให้คง ผู้จะส่งโจรมิได้ ให้จำไว้หน้าคุกก่อน ฐ...(ชำรุด)...หลอมละลาย โทษนี้ตายโดยเพลิงสุพ ภวกล่อมรูปสมชายชื่อ ตัดตีนอย่าให้มี ๕๐ ที่ทวนมันเล่า รับเอาเบี้ยคนละ ๗๐๐๐๐๐๐ ถาชุดแดนโดยวิหาร เจฏีสถานชุดลงพระ ทวนยกละ ๕๐ เอานิ้วมือเลา ๑”	“พระผู้เป็นเจ้าตั้งไว้ จะปรับไหมลงโทษทัณฑ์ต่าง ๆ กัน โดยนิยมของสัตมปลัดตัดพก ลอบลักฉกปลัดตีชิง พันแทงทั้งเจ้าทรัพย์ตาย ฆ่าคนร้ายตกตามกัน พวกเพื่อนมันไม่ลงมือ เหล่านีคือโลบในสิน ตัดมือตีนไว้ ... (ชำรุด) มันต่อแทงเจ้าทรัพย์ ท่านให้ปรับตามแผลก่อน ตัดนิ้วด้วนทั้งตีนมือ...” หรือข้อความตอนจบกล่าวไว้ว่า “..... ลักโคกระบือ อ้ายมีชื่อโทษประมาณ สามประการจำให้คง ผู้จะส่งโจรมิได้ ให้จำไว้หน้าคุกก่อน ฐู้ (ชำรุด)...หลอมละลาย โทษนี้ตายโดยเพลิงสุบ พวกหลอมรูปสวามชายชื่อ ตัดตีนอย่าให้มี ๕๐ ที่ทวนมันเล่า รับเอาเบี้ยคนละ ๗๐๐๐๐๐๐ ถาชุดแดนโดยวิหาร เจดีย์สถานชุดลงพระ ทวนยกละ ๕๐ เอานิ้วมืออีก ๑”

จากกฎหมายลักษณะโจรฉบับนี้ แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการรับ ปรับ และเปลี่ยน เพื่อการพิทักษ์ชีวิตทรัพย์สิน เกียรติภูมิและศักดิ์ศรีของท้องถิ่นอย่างชัดเจน นั่นคือรับพร้อมๆ กับปรับและเปลี่ยนจากกฎหมายตราสามดวง โดยรับแบบกำกับมาตรา ทั้งๆ ที่เลือกรับเพียงบางมาตรา แล้วก็นำมาปรับเขียนเป็นภาษาถิ่น และเปลี่ยนจากร้อยแก้วเป็นร้อยกรองอีกต่อหนึ่ง แต่ทั้งหมดยังคงยึดท้องถิ่นเป็นแกนกลางโดยนัย

เอกสารกฎหมายที่ปรากฏในหนังสือบุดที่พบในท้องถิ่นพัทลุงมีลักษณะสอดคล้องกับฉบับสทิงพระดังกล่าว กล่าวคือพบเอกสารในพื้นที่พุทธศาสนิกชน และสำรวจพบในปริมาณที่มากกว่า ส่วนใหญ่ไม่ปรากฏวันเดือนปีที่เขียนหรือคัดลอก⁽¹⁾ แต่ก็มีบ้างเหมือนกัน เช่น ฉบับหนึ่งระบุชัดเจนว่าเป็นกฎหมายไว้แก่เมืองพัทลุงใน พ.ศ.2327 เป็น “...ฉบับของท้าวในยววัง กตไผ่ไวกวาทสรุตวิดี ช้ายขวาในยนอกในกตหมายบอกแก่เจ้าพญา พระหล้างกรมราชนี้ขุนขุนหมื่น...แลกรมพระราชวังบ่อวอนสถานม่งคัล”⁽²⁾ มีลักษณะคล้ายๆ พระราชกำหนดใหม่ในกฎหมายตราสามดวง แต่ว่าด้วยลักษณะพยานๆกับฉบับสทิงพระ และอีกฉบับหนึ่งเขียนเป็นภาษาไทยกลาง สำนวนร้อยแก้ว ประกาศชัดเจนว่าเป็นประกาศเรื่องลักษณะพยาน พ.ศ.2413⁽³⁾ เมื่อครั้งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ยังเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในรัชสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงสรุปได้ว่ากฎหมายในท้องถิ่นพัทลุงก็มีลักษณะเด่นชัดในเรื่องของการจัดการทรัพยากรมนุษย์เช่นเดียวกับฉบับสทิงพระ และไม่ปรากฏกฎหมายลักษณะโจรฉบับใดที่เหมือนกับกฎหมายตราสามดวงทั้งฉบับ

กฎหมายฉบับต่างๆ ที่ปรากฏในท้องถิ่นพัทลุงและสงขลาเหล่านั้น พอจะชี้ให้เห็นว่า บริเวณนี้เมื่อยังมีสภาพเป็นเกาะเทือกเขาเลมอยู่หน้าอ่าวใหญ่ของผืนแผ่นดินใหญ่คาบสมุทรมลายู มีการจัดการทรัพยากรมนุษย์เข้มข้นกว่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและคำนึงถึงการใช้อย่างคุ้มค่า⁽⁴⁾ ในขณะที่สภาพแวดล้อมเป็นดินแดนรอยต่อของพุทธศาสนาและศาสนาอิสลาม มีทรัพยากรมนุษย์ที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ และส่งผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม โดยเฉพาะในยุคสมัยของ “ตระกูล ณ พัทลุง” ที่มีอำนาจปกครองเมืองสิงขระ หรือเมืองสงขลาหัวเขาแดง และสืบต่อไปในเมืองพัทลุง แม้จะไม่ต่อเนื่องกันแต่ก็มีอำนาจอยู่เป็นระยะยาวนานไม่น้อยกว่าสองร้อยปียุคหนึ่ง และอีกยุคหนึ่งคือยุคสมัยของ “ตระกูล ณ สงขลา” ที่มีอำนาจในเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนบนเกาะเทือกเขาเลม และเมืองสงขลาบ่อทรายในผืนแผ่นดินใหญ่อย่างต่อเนื่องระยะยาวนานร่วมร้อยสามสิบปี ตั้งแต่ พ.ศ.2318 – 2444 จำนวนถึงแปดคน เฉพาะคนสุดท้ายของระบบเก่าก่อนการจัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราช ในปี 2439 นั้นว่ากันว่า

¹โปรดดูรายละเอียดใน สารูป ฤทธิ์ชู “กฎหมายในสังคมพัทลุงสมัยเก่า”

²ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง, “พระราชกำหนดเกล้าฯลุลยเพลิง เบ็ดเสร็จ ลักภา กระลาการ พระราชกำหนดใหม่” สำเนาจากต้นฉบับบุดขาวของ นายประจวบ เพชรน้อย ศูนย์การศึกษา นอกโรงเรียน กิ่งอำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง เมื่อ พ.ศ.2534 (ชำระ).

³ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง, “ประกาศเรื่องลักษณะพยานปีมะเมียโทศก (พ.ศ.2413)” บุดขาวจากเจ้าอาวาสวัดปลักปลอม ตำบลแม่ขรี อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง มอบให้ศูนย์ฯ เมื่อ พ.ศ.2535 (ชำระ)

⁴อมรา ศรีสุชาติ, อ้างแล้ว, หน้า (2).

“มีอำนาจเหนือราษฎร สิทธิขาด ดูจะยิ่งกว่าผู้ว่าราชการ หรือผู้รักษาเมืองนคร ราษฎรมีความเกรงขาม สยดสยองมาก เรียกกันว่า **เจ้าจอมเมือง** คำที่สั่งไป คำใดจะผิดถูกต้องตามราษฎรต้องประพฤติตามดังเช่นว่า กฎหมาย”⁽¹⁾ ในขณะที่ทางเมืองพัทลุง “ผู้ว่าราชการเมือง กรมการ ไม่รู้ได้ว่าในเมืองของตนแบ่งเป็นกี่แขวง กี่อำเภอ อำนาจของผู้ว่าการเมือง ปลัด ยกกระบัตร จัดได้ว่ามีอย่างเดียวกับอำนาจของผู้รักษาเมืองนคร”⁽²⁾ ประกอบกับราษฎรโดยทั่วไปได้รับการบ่มเพาะจากวรรณกรรมประเภทพุทธบูชาหลากหลายเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องสุทธิธรรมชาดกฉบับของพระอุดมปิฎก⁽³⁾ เป็นวรรณกรรมที่ “ครูชาวบักขีได้ แต่งสอนชาว บักขีได้”⁽⁴⁾ แพร่กระจายมากในเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุงและเมืองสงขลา เนื้อเรื่องมุ่งเน้นเกี่ยวกับการ คบมิตรและการเลือกคู่ครอง

พอจะกล่าวได้ว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวแม้ว่าดินแดนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจะเข้ามาอยู่ใน ขอบขันหิมาของกรุงศรีอยุธยาและสืบต่อมาในกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา แต่ทาง ฝายนั้นก็ได้มีประสิทธิภาพในการควบคุมกำลังคนในบริเวณนี้ เจ้าเมืองกรมการยังคงมีสิทธิและอำนาจสูง ในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น ทั้งทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ แต่ระหว่างเจ้าเมืองกับ กรมการ มักขัดแย้งกันเรื่องผลประโยชน์ในพื้นที่บ้าน จริงอยู่ปรากฏหลักฐานกฎหมายของกรุงเทพฯ ที่แสดงถึง ความพยายามที่จะเข้ามาบริหารจัดการทรัพยากรมนุษย์ในบริเวณนี้และบริเวณอื่นๆ ในคาบสมุทรมลายู เหมือนกัน เช่น ในพระราชกำหนดใหม่ พ.ศ.2345⁽⁵⁾ แต่ก็มิได้ประสบผล สถานการณ์มิได้แตกต่างไปจาก บริเวณคาบสมุทรมลายูตอนล่างที่เรียกกันว่าบริเวณเจ็ดหัวเมือง ซึ่งเจ้าเมืองมีอิสระเต็มที่ในฐานะเป็นหัวเมือง ประเทศราช กรุงเทพฯ จึงจำเป็นต้องเข้ามาดำเนินการด้วยความระมัดระวังยิ่ง ทั้งส่วนที่อยู่ในขอบขันหิมา และส่วนที่เป็นหัวเมืองประเทศราช เพราะหากขึ้นปล่อยทิ้งไว้จะเป็นโอกาสให้มหาอำนาจภายนอกเข้ามา แทรกแซงได้ง่าย และจะเป็นอันตรายอย่างยิ่งในช่วงนั้น

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2. 14/22 รายงานพระยาสุรเสนาบดี เรื่องตรวจราชการมณฑล นครศรีธรรมราช ร.ศ.113, หน้า 213.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 178 – 179.

³ โปรดดูรายละเอียดใน สืบพงศ์ ธรรมชาติ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สุทธิธรรมชาดก ฉบับภาคใต้” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

⁴ พระมุนีสารโคภณ, “ประวัติหนังสือสุทธิธรรม” **สุทธิธรรม** พิมพ์สนองคุณแด่ในงานพระราชทาน เพลิงศพพระธรรมจักรการามมุนี (เปลี่ยน ปรีตกร ตาสยเถร) ณ วัดภูผาภิมุข อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง 21 เมษายน 2506, หน้า (ข).

⁵ พระราชกำหนดใหม่ “**เรื่องกฎหมายตราสามดวง**” (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2521), หน้า 77 – 773.

แนวความคิดในการตั้งอำนาจการปกครองของไทยเข้าสู่พระราชวงศ์จักรีมีขึ้นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ดำเนินการไม่ได้เนื่องจากมีข้อจำกัดในเรื่องเงิน¹⁾ มาในกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากมีการจัดตั้งรัฐบาลกลางเข้มแข็งขึ้นแล้วในปลายปี 2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเร่งรัดให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสนอบัติกระทรวงมหาดไทยรับจัดการปกครองหัวเมืองในแหลมมลายูใหม่ ในต้นปีต่อมากรมหมื่นดำรงราชานุภาพจึงทรงเสนอแบบแผนจัดการปกครองหัวเมืองเหล่านี้ต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสองแบบ²⁾ ดังนี้

แบบที่หนึ่ง เป็นแบบที่ดีที่สุด จะต้องมีข้าหลวงใหญ่ซึ่งมีบรรดาศักดิ์สูง มีความสามารถในการปกครอง และเป็นแบบที่ไว้วางพระราชหฤทัยให้อำนาจ โดยเป็นผู้อำนวยการอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช มีข้าหลวงรองลงมาอีกสองคน อยู่ที่เมืองสงขลาคนหนึ่ง และในเมืองใดเมืองหนึ่งตั้งแต่เมืองกำเนิดนพคุณลงไปจนถึงกาญจนดิษฐ์อีกคนหนึ่ง

แบบที่สอง เป็นแบบรอง มีข้าหลวงรองสามคน คนแรกประจำอยู่ที่เมืองภูเก็ต บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกหรือเมืองหน้านอก คนต่อมาประจำอยู่ที่เมืองสงขลา บังคับบัญชาเมืองตั้งแต่ นครศรีธรรมราช ตลอดลงไปถึงเมืองประเทศราชมลายู ส่วนคนสุดท้ายประจำอยู่ที่เมืองชุมพรหรือหลังสวน บังคับบัญชาเมืองตั้งแต่กำเนิดนพคุณตลอดไปถึงกาญจนดิษฐ์ ทั้งสามคนฟังคำสั่งของเสนอบัติกระทรวงมหาดไทยเสมือนเป็นผู้อำนวยการแทนข้าหลวงใหญ่ตามแบบที่หนึ่ง โดยให้พระยาทิพโกษา (โต โชติกเสถียร/ผู้กำกับข้าหลวงรักษาราชการหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก) อยู่ที่เมืองภูเก็ตเช่นเดิม และพระวิจิตรวราสารักษ์ (ปั้น สุขุม/เลขานุการประจำตัวเสนอบัติกระทรวงมหาดไทย) อยู่ที่เมืองสงขลา แต่ผู้ที่จะประจำอยู่ที่เมืองชุมพรหรือหลังสวนยังไม่มี

ในที่สุดกรุงเทพฯ เลือกใช้แบบที่สอง เพราะไม่สามารถหาตัวข้าหลวงใหญ่ในแบบที่หนึ่งได้ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นบริเวณหนึ่งของมณฑลนครศรีธรรมราชในปี 2439 มีเมืองสงขลาเป็นที่ว่าการหรือศูนย์การปกครองของมณฑล มีพระยาสุขุมนัยวินิตเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ซึ่งเติบโตมาจากพระวิจิตรวราสารักษ์เลขานุการประจำตัวเสนอบัติกระทรวงมหาดไทย ลักษณะเช่นนี้แสดงถึงความสำคัญของบริเวณลุ่มทะเลสาบที่เป็นศูนย์อำนาจทางการเมืองของท้องถิ่นภาคใต้ เมื่อปี 2439 ได้เป็นอย่างดีทีเดียว

¹ สารูป ฤทธิ์ชู, “การเมืองการปกครองของมณฑลชุมพร พ.ศ. 2439 – 2468” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526, หน้า 48.

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.47/14 (ไปรเวต) กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ – พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 27/228 25 เมษายน ร.ศ. 115.

บทที่ 2

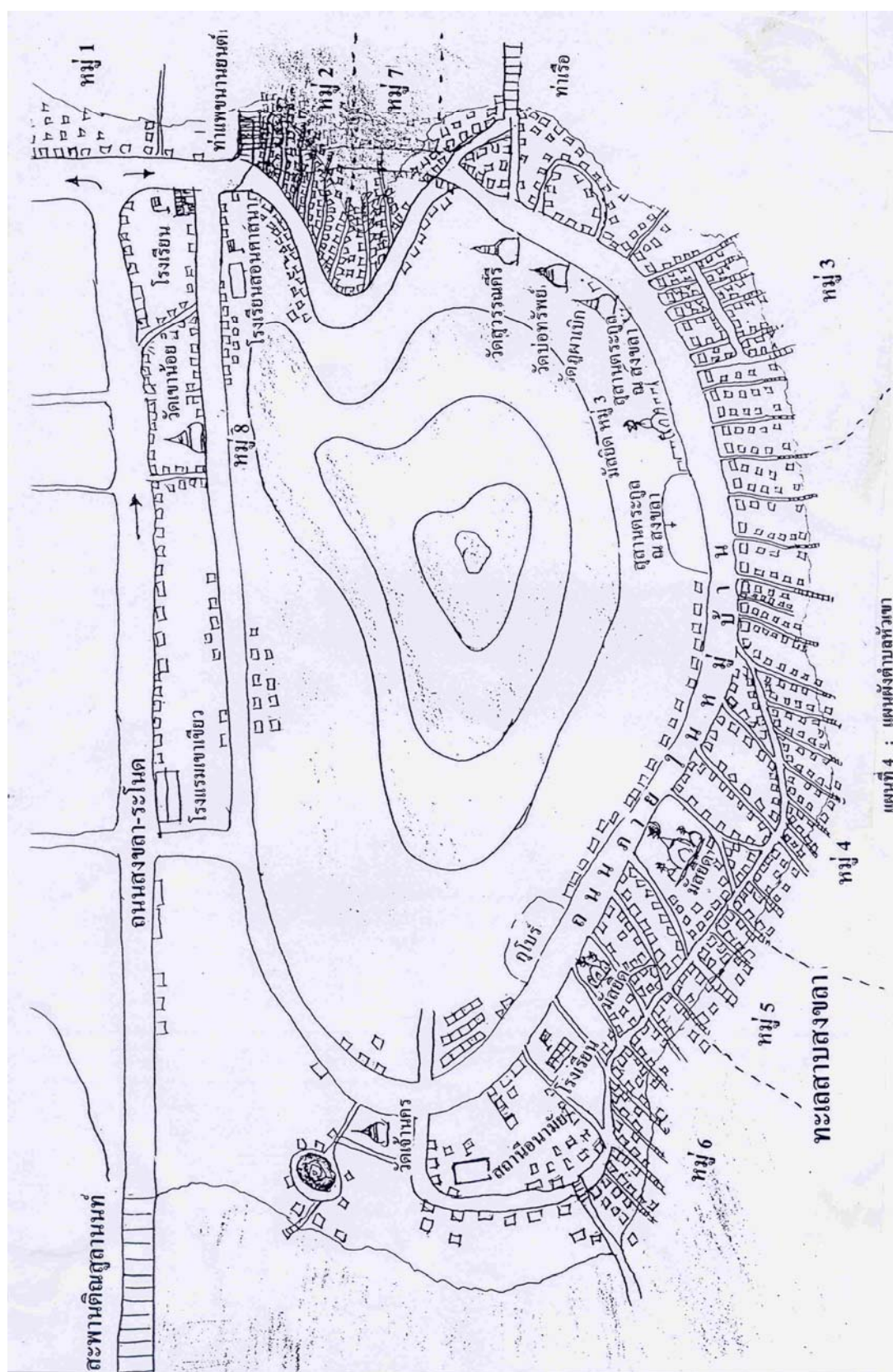
การเมืองของชุมชนเขตริมทะเลในบริบทกลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ.2439 – 2534

กรณีศึกษา : ชุมชนบ้านโนบ้าน จังหวัดสงขลา

บ้านโนบ้านเป็นชุมชนดั้งเดิมของบ้านหัวเขาในบริเวณปากทะเลสาบสงขลา มีวิถีชีวิตที่เกี่ยวพันกับทะเลสาบสงขลาทั้งระบบ สภาพทำเลที่ตั้งของชุมชนบีบบังคับให้ผู้คนเลือกโพงพางเป็นเครื่องมือหลักทั้งทางด้านเศรษฐกิจ ทางสังคมวัฒนธรรมและการเมือง ส่วนรัฐส่วนกลางก็พยายามเข้ามาด้วยความระมัดระวัง เพื่อบริหารจัดการทรัพยากรในบริเวณนี้เหมือนกัน โดยอ้างว่าสามารถตัดสินใจและบริหารการใช้ทรัพยากรดังกล่าวได้ดีกว่า ทำให้ชุมชนต้องปรับตัวในการจัดการทรัพยากรภายในด้วยระบบเครือญาติและความเป็นมุสลิมเป็นระยะๆ จนก่อให้เกิดรอยปริร้าวขึ้นในกลุ่มผู้นำชุมชน และรอยปริร้าวนั้นถูกตอกย้ำด้วยความยากลำบากในการประกอบอาชีพ อันสืบเนื่องมาจากความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลา และปัญหาเสียดิน ที่สืบเนื่องมาจากการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้องค์กรอิสลามระหว่างประเทศพยายามเข้ามามีบทบาทชี้นำกลุ่มผู้นำ จนอิสลามกลับกลายเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน และถูกนำมาใช้อย่างได้ผล ทั้งเพื่อการเมืองภายในชุมชนเอง ระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาคและระดับชาติ ตลอดจนระดับสากล ความเป็นมุสลิมสุไลมานจึงเป็นพลังทางประวัติศาสตร์ในบริบทการเมืองปัจจุบัน

รูปธรรมอย่างหนึ่ง คือ สมาชิกวุฒิสภาของจังหวัดสงขลาคนหนึ่งเป็นคนของชุมชนนี้

แผนที่ 4 : แผนผังตำบลหัวเขา

ทำเลที่ตั้ง

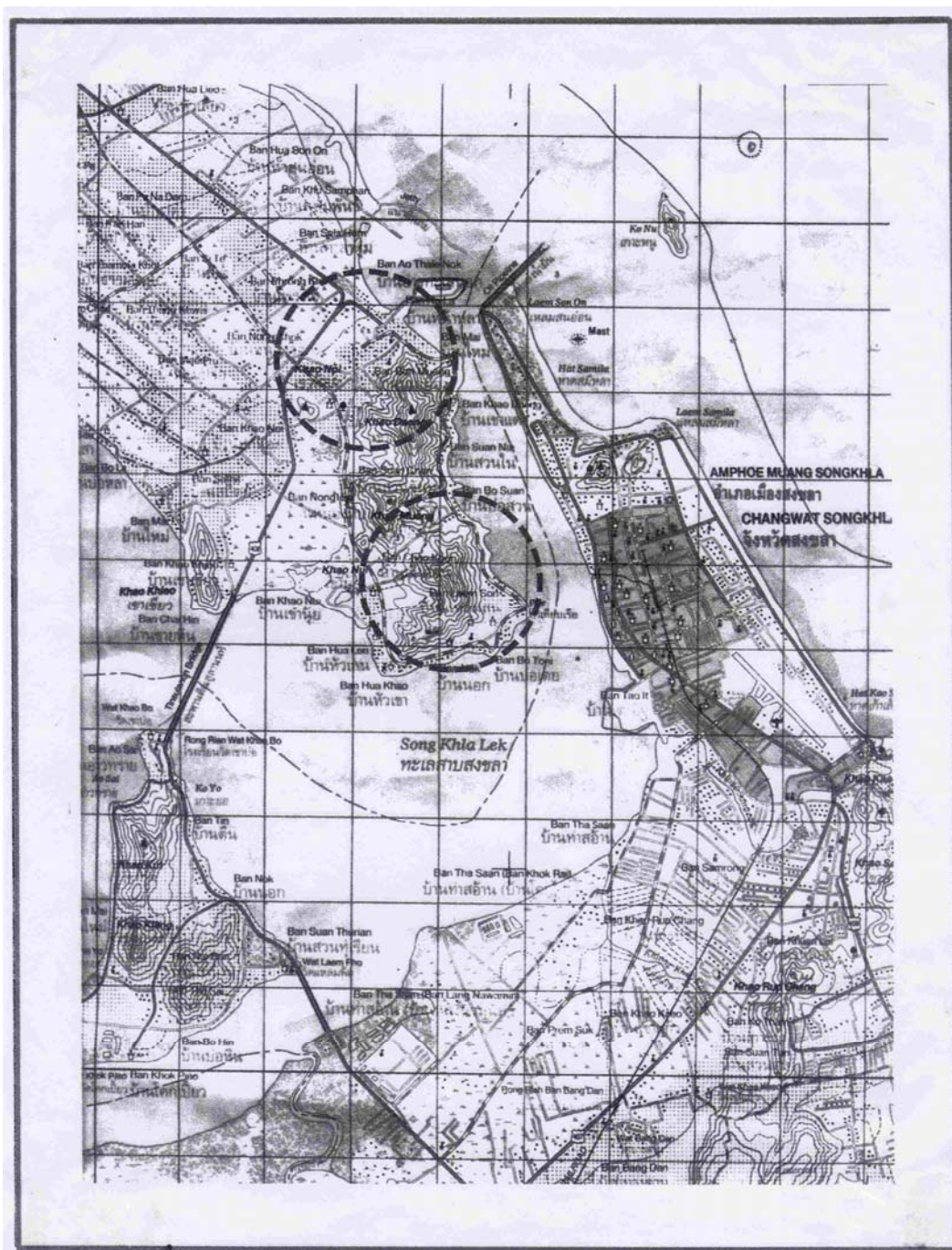
บ้านโนบ้าน คือ ชุมชนหมู่ที่ 4 ของตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	จดหมู่ที่ 5 บ้านท่าเขา ตำบลหัวเขา
ทิศใต้	จดหมู่ที่ 3 บ้านนอก ตำบลหัวเขา
ทิศตะวันออก	จดภูเขาใหญ่หรือเขาแหลมสน ตำบลหัวเขา
ทิศตะวันตก	จดทะเลสาบสงขลาตอนล่าง บริเวณปากทะเลสาบเชื่อมกับทะเลอ่าวไทย

พื้นที่ทางด้านตะวันออกของชุมชนบ้านโนบ้านที่จดภูเขาใหญ่หรือเขาแหลมสนนั้น จะค่อยๆลาดเอียงลงด้านตะวันตกจนจดทะเลสาบสงขลา เช่นเดียวกับพื้นที่ส่วนใหญ่ทางตำบลหัวเขา จนเรียกได้ว่าบ้านโนบ้านเป็นชุมชนเขตเชิงเขาและที่ราบริมทะเลสาบสงขลาตอนล่าง โดยตั้งอยู่บริเวณปากทะเลสาบเชื่อมกับทะเลอ่าวไทย เป็น 1 ใน 8 หมู่บ้านของตำบลหัวเขา ในตำบลนี้มีเขาใหญ่สองแนวมองเห็นต่อเนื่องกันในตอนกลาง⁽¹⁾ คือ เขาแดง หรือเขาค่ายม่วงหรือเขานกกรา อยู่ทางตอนเหนือ มีแหล่งเมืองสงขลาเก่าเรียกกันว่าเมืองสงขลาเก่าฝั่งหัวเขาแดง และเขาใหญ่หรือเขาแหลมสนอยู่ทางใต้ มีแหล่งเมืองสงขลาเก่าอีกเมืองหนึ่งเรียกกันว่าเมืองสงขลาเก่าฝั่งแหลมสน ด้านตะวันออกสุดของตำบลหัวเขานี้ เป็นหาดทรายขาวสะอาดทอดยาวไปตามฝั่งทะเลอ่าวไทย จากทางเหนือลงไปทางใต้กระทั่งถึงปากน้ำทะเลสาบสงขลา มีหาดแก้วซึ่งปัจจุบันดินเลนจนมาจดแผ่นดินใหญ่ กับเกาะหนูและเกาะแมว สามภูมิทัศน์นี้ก่อให้เกิดนิทานพื้นบ้านอันลือเลื่องของจังหวัดสงขลา เรื่อง “เกาะหนู เกาะแมว หาดแก้วและเขาดังกวัน” มีทะเลสาบสงขลาตอนล่างอยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่ปากทะเลสาบเข้ามาจนถึงทางใต้ของท่าเรือแหลมสน มองเห็นเกาะยอเขตอำเภอเมืองสงขลาอยู่ไม่ไกลนัก โดยมีสะพานติณสูลานนท์ช่วงเหนือเชื่อมเกาะยอกับแผ่นดินใหญ่ฝั่งสิงหนคร ส่วนด้านตะวันตกเป็นทุ่งนา ดงตาล และภูเขาเตี้ยๆ ตั้งอยู่ริมทางหลวงหมายเลข 408 สงขลา – นครศรีธรรมราช ในช่วงสิงหนคร – เกาะยอ ตำบลหัวเขาจึงเป็นต้นทางของดินแดนสองทะเลเช่นเดียวกับเมืองสงขลาเก่า ทั้งฝั่งเขาแดงและฝั่งแหลมสน ตรงข้ามเมืองสงขลาเก่าฝั่งแหลมสนอีกฟากหนึ่งของทะเลสาบสงขลา นั้น เป็นที่ตั้งของเมืองสงขลาใหม่ในปัจจุบัน เรียกกันว่าเมืองสงขลาฝั่งบ่อยาง

กล่าวได้ว่า บ้านโนบ้านเป็นชุมชนเขตเชิงเขาและที่ราบริมทะเลสาบสงขลาตอนล่าง บริเวณปากทะเลสาบเชื่อมกับทะเลอ่าวไทย เป็นส่วนหนึ่งของแหล่งเมืองสงขลาเก่าฝั่งแหลมสน และอยู่ระหว่างเมืองสงขลาเก่าฝั่งหัวเขาแดงกับเมืองสงขลาปัจจุบันฝั่งบ่อยาง ผู้คนในแถบนี้จึงนิยมเดินทางไปมาหาสู่กันด้วยทางเรือ โดยฝั่งหัวเขาแดงมีแพขนานยนต์เชื่อมกับแพท่าเขตเทศบาลนครสงขลา อีกทั้งมีท่าเรือรับจ้างสองสายเชื่อมกับท่าเรือคลองขวางหรือท่าเรือทรัพย์สินในเขตเทศบาลนครสงขลา สายหนึ่งแล่นจากฝั่งท่าแหลมสน

¹ สนิท บุญฤทธิ์, **สงขลาเมืองเก่า : จากหัวเขาแดงถึงท่าแหลมสน**. (สงขลา : หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดสงขลา สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏสงขลา, 2545), หน้า 6 – 9 และสัมภาษณ์ นายร่อนเณก บุลันวิจิตร โต๊ะอิหม่าม, 55 ปี 62 หมู่ที่ 5 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา 8 เมษายน 2544.

แผนที่ 5: แผนที่ที่ตั้งเมืองสงขลาหัวเขาแดงและแหลมสน

ที่มา : สนิท บุญฤทธิ์, สงขลาเมืองเก่า: จากหัวเขาแดงถึงท่าแหลมสน . (สงขลา: หน่วยอนุรักษ์

สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดสงขลา สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏสงขลา, 2545) หน้า 4.

ผู้ฟังทำเรือคลองขวางใช้เวลาเพียง 5 นาที อีกสายหนึ่งจากท่าหน้าศพหรือท่าบ้านหัวเลน บ้านใหญ่ หมู่ที่ 6 ตำบลหัวเขา แล่นรับส่งทุกท่าในตำบลนี้ ยกเว้นท่าแหลมสน สายนี้ยังรับเช่าเหมาลำทั้งในยามปกติและยามวิกาล⁽¹⁾ นอกจากนั้นยังมีทางหลวงเชื่อมระหว่างตำบลหัวเขาทุกหมู่บ้านถึงตัวเมืองสงขลา ทั้งเมืองเก่าและเมืองใหม่ รวมทั้งตัวอำเภอสิงหนครด้วย โดยมีถนนลาดยางเพียงสายเดียว และภายในชุมชนเองก็มีทางคอนกรีตที่การเคหะแห่งชาติมาสร้างให้

อย่างไรก็ดี เมื่อมองย้อนหลังไปในช่วงทศวรรษ 2460 – 2500 ขณะที่การคมนาคมในภาคใต้จัดได้ว่าเป็นยุคสมัยของเส้นทางรถไฟหลวงสายใต้ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เป็นยุคสมัยแห่งเรือเมล์ด้วย⁽²⁾ ทะเลสาบสงขลาเป็นทางคมนาคมติดต่อของชาวบ้านรอบทะเลสาบ มีเรือโดยสารหรือเรือเมล์เดินทางระหว่างอำเภอเมือง จังหวัดสงขลา จากทะเลสาบตอนล่างไปยังอำเภอระโนดบนทะเลสาบตอนบน ผ่านอำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง บนทะเลสาบตอนบน มีเรือโดยสารวิ่งจากอำเภอระโนด ไปยังอำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง ที่บ้านลำปำ สำหรับชาวชุมชนบ้านในและบ้านหัวเขาสมัยเป็นส่วนหนึ่งของอำเภอเมือง จังหวัดสงขลา เรียกได้ว่าเป็นยุคทองของชีวิตเหมือนกัน ต่อมาในทศวรรษที่ 2490 รัฐโดยกรมชลประทานได้เริ่มโครงการโรงสูบน้ำสำหรับการชลประทานในบริเวณทุ่งระโนด ตำบลตะเครียะ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา พร้อมทั้งปิดปากกระวะ คือ ปิดทางติดต่อตามธรรมชาติระหว่างทะเลสาบตอนบนกับอ่าวไทยห้าแห่ง

แห่งที่ 1 เชื้อนบ้านแพรกเมือง (คลองปากพนัง – ระโนด)

แห่งที่ 2 เชื้อนปากกระวะ (คลองระวะ – ระโนด)

แห่งที่ 3 ฝ่ายรับแพรก (คลองรับแพรก – ระโนด)

แห่งที่ 4 ฝ่ายปากแตระ (คลองปากแตระ – ระโนด)

แห่งที่ 5 ฝ่ายน้ำล้นบ้านระวะ (คลองระวะ – พังยาง)

ผลการดำเนินการดังกล่าว ทำให้ทำลายระบบนิเวศวิทยาของทะเลสาบ ผลผลิตของสัตว์น้ำในทะเลสาบลดน้อยอย่างรวดเร็ว

¹สัมภาษณ์ นายประมาณ สวัสดิ์โพชา อดีตตำรวจและครูเชื้อสายจีน, อายุ 70 ปี 152 หมู่ที่ 2 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา 9 เมษายน 2544, นายเส้น คงคาลิหมิน เชื้อสายกลุ่มผู้นำ, 55 ปี 140/1 หมู่ที่ 4 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา 7 เมษายน 2544, นายอดุลย์ คงคาลิหมิน เชื้อสายกลุ่มผู้นำ, 55 ปี 155/1 หมู่ที่ 4 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา 7 เมษายน 2544 และนายสมปอง ยอดมณี อดีตครูโรงเรียนบ้านบ่อทรัพย์, 43 ปี 6 ซอย 4 ถนนสระเกษ อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา 25 เมษายน 2545.

²ปก แก้วกาญจน์, “การค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” งานวิจัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และทบวงมหาวิทยาลัย, 2539 – 2540. และเจริญชัย ดันสกุล, “ผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากการสร้างเขื่อนกั้นน้ำเค็มทะเลสาบสงขลา” เอกสารสรุปการสัมมนาเขื่อนกั้นน้ำเค็มทะเลสาบสงขลา. กองทัพบกที่ 4 ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ 20 – 21 มกราคม 2535 ณ โรงแรมบีพีแกรนด์ทาวเวอร์ หาดใหญ่ สงขลา, หน้า 93.

นักวิชาการ⁽¹⁾ ได้วิเคราะห์ข้อมูลสาเหตุที่ทำให้สัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลาลดลงไว้อย่างน่าสนใจว่า

ประการแรก ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ก่อนปิดปากกระวะมีจำนวนมากทุกปี แต่แต่ละปีมีการลดการเพิ่มไม่แน่นอน โดยเฉพาะช่วงหลังมหาสงครามเอเชียบูรพา (สงครามโลกครั้งที่สอง) จับสัตว์น้ำได้มากเป็นพิเศษ แต่หลังปิดปากกระวะแล้วจำนวนสัตว์ลดลงอย่างรวดเร็ว

ประการต่อมา ในทะเลสาบตอนใน สัตว์น้ำเริ่มลดลงก่อน แล้วต่อมาเป็นสัตว์น้ำกร่อยก็ค่อยๆ ลดลง ปัจจุบันหาสัตว์น้ำเค็มในทะเลสาบตอนในได้ยากมาก

ประการที่สาม ในช่วงระยะเวลา 5 ปีหลังจากปิดปากกระวะ การจับสัตว์น้ำของชาวประมงเป็นแบบเดียวกัน ทั้งจำนวนก็ไม่แตกต่างกันมากนัก แต่เมื่อผลผลิตลดลงชาวประมงก็ลดการจับสัตว์น้ำลดลงด้วย โดยเฉพาะชาวประมงที่มีเครื่องมือมาก เช่น อวน 4 – 5 วง ก็ออกจับเพียง 1 – 2 วง บางรายก็เลิกลาไปเมื่อการจับสัตว์น้ำลดลง แต่สัตว์น้ำที่จับได้ในแต่ละรายของชาวประมงนั้นก็ไม่มีจำนวนสัตว์น้ำเพิ่มขึ้น

ประการที่สี่ ความเอาใจใส่ในการควบคุมดูแลในการจับสัตว์น้ำของเจ้าหน้าที่ประมงเพิ่มขึ้นตลอดรวมถึงข้ออนุรักษในการควบคุมมากขึ้นและได้รับผลในบางเขต เช่น ทะเลน้อยมีปลาน้ำจืดเพิ่มมากขึ้น แต่สำหรับทะเลสาบนั้นผลผลิตของปลาน้ำจืดไม่ปรากฏชัดว่าเพิ่มมากหรือลดลง แต่สัตว์น้ำเค็มและน้ำกร่อยลดจำนวนลงเรื่อยๆ อีกทั้งกำลังจะสูญพันธุ์

ประการสุดท้าย ถ้ามองถึงความสัมพันธ์ระหว่างทะเลสาบกับอ่าวไทย จะเห็นชัดขึ้นว่าเมื่อปากกระวะเปิดอย่างที่ชาวบ้านเรียกว่า “วะแตก” ในช่วงมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ พัดผ่านอย่างหนัก ระดับน้ำในอ่าวไทยจะสูงกว่าระดับน้ำในทะเลสาบ คลื่นลมจัด ทำให้น้ำเค็มในอ่าวไทยถูกอัดแน่นหนุนเข้าสู่ทะเลสาบทางปากกระวะทุกแห่ง พร้อมกับพัดพาสัตว์น้ำเข้าสู่ทะเลสาบอย่างมากมาย โดยเฉพาะในช่วงนี้การแพร่กระจายของสัตว์น้ำเค็มอยู่ในระยะการแพร่กระจายสูงสุดในรอบปี สืบเนื่อง⁽²⁾มาจากสัตว์น้ำในทะเลสาบนั้น ร้อยละ 80 วัฏจักรการวางไข่ไม่ได้อยู่ในน้ำจืดหรือน้ำกร่อย แต่ไปวางไข่ในน้ำเค็มบริเวณฝั่งอ่าวไทย พอถึงฤดูมรสุมสัตว์วัยอ่อนเหล่านี้ก็จะเข้ามาสู่ทะเลสาบและเจริญต่อไป โดยอาศัยกระแสน้ำและลมพัดพามา สภาพเช่นนี้จะดำเนินไปไม่ต่ำกว่าสามเดือนของทุกปี และจะสิ้นสุดลงเมื่อหมดหน้ามรสุมจึงมีสัตว์น้ำเค็ม น้ำกร่อย เข้ามาอาศัยอยู่ในทะเลสาบเป็นจำนวนมากมหาศาล

¹วีระศักดิ์ ชันแก้ว, (2532) อ้างถึงใน เริงชัย ต้นสกุล “ผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากการสร้างเขื่อนน้ำเค็มทะเลสาบสงขลา” เอกสารสรุปการสัมมนาเขื่อนกันน้ำเค็มทะเลสาบสงขลา, หน้า 108 – 109.

²นายชาญชัย สันสาคร (ชาวประมงอำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง), “การชักถามและการแสดงความคิดเห็นโดยผู้เข้าร่วมประชุมและผู้สังเกตการณ์” เรื่องเดียวกัน, หน้า 69.

ข้อเท็จจริงดังกล่าวพอจะประเมินได้ว่า⁽¹⁾ ความซุกซุ่มอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำที่ลดลงไป สาเหตุที่แท้จริงจากการปิดกั้นน้ำเค็มเป็นสำคัญ เพราะเป็นการปิดกั้นทางเดินของสัตว์น้ำที่เพิ่มเข้ามาสู่ทะเลสาบในทุกๆ ปี อีกทั้งยังเป็นการทำลายระบบนิเวศวิทยาของทะเลสาบซึ่งเป็นทะเลสาบเปิดชั่วคราวของทะเลสาบตอนในให้เป็นทะเลเปิดได้อย่างถาวร และจากทะเลสาบน้ำกร่อยให้เป็นทะเลสาบน้ำจืดได้ จนทำให้ห่วงโซ่อาหารของสัตว์น้ำเค็มหมดสิ้นไป และจากการปิดปากกระวะยังทำให้สภาวะสมดุลของทะเลสาบสูญเสียไป รูปธรรมที่เห็นได้ชัดในประเด็นนี้ คือ การตื้นเขินของทะเลสาบและวัชพืชน้ำจืด จึงเห็นได้ว่า การปิดปากกระวะเพียงผลกั้นน้ำเค็มไม่ให้กระทบกระเทือนต่อพื้นที่เพาะปลูก แต่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ทรัพยากรอันล้ำค่า

ในสมัยเมื่อปี 2467 ดร.ฮิว เอ็ม สมิท ที่ปรึกษาแผนกสัตว์น้ำของกระทรวงเกษตรธิการ ซึ่งมีเจ้าพระยาพลเทพเป็นเสนาบดีกระทรวง ได้รายงานว่า กุ้งชนิดดีเยี่ยม มีพันธุ์ต่าง ๆ เกิดซุกซุ่มอยู่ในชายทะเลแถบนี้ แต่กุ้งในทะเลสาบเป็นมีมากที่สุด ไม่มีน้ำจืดใด ๆ ในโลกที่มีจำนวนกุ้งและพันธุ์กุ้งหลายอย่างหลากหลายชนิดเหมือนในน้ำจืดแถบนี้ ดร.สมิทนั้นได้รับการยกย่องจากคนในกรมประมงว่าเป็นอธิบดีกรมประมงคนแรกของเมืองไทย และยังดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสถาบัน Woods Hole Institute of Oceanography อันมีชื่อเสียงอันดับหนึ่งของอเมริกาและของโลกด้วย ได้เคยเห็นสภาพต่างๆ มาทั่วโลก ก็น่าเชื่อได้ว่าทะเลสาบสงขลานั้นเป็นเขตที่อุดมด้วยสัตว์น้ำที่สุดติดอันดับโลกจริง ๆ

ปัจจุบันการประมงในทะเลสาบสงขลาลดลงมากจนไม่เหลือสภาพของอดีตอีกแล้ว ทะเลสาบสงขลาไม่สามารถเป็นอู่ข้าว อู่น้ำ อู่ปลา อู่กุ้ง สำหรับคนสงขลา พัทลุง อีกแล้ว และยังอดโรยพ่อย กับแม่น้ำเจ้าพระยาในภาคกลาง เปรียบเทียบกับนกกมวญ ทะเลสาบสงขลาเหมือนนกกมวญแก่ๆ ที่ประคองตัวแทบไม่รอด เราใช้ทะเลสาบสงขลาจนมากเกินไป จะใช้กันจนวินาทีสุดท้ายกันหรือ ถึงเวลาหรือยังที่เราจะบำรุงรักษา ก่อนจะไม่มีทะเลสาบให้เห็นกันอีกแล้ว

โครงสร้างทางเศรษฐกิจ

เห็นได้ชัดว่า ท่าเลที่ตั้งของชุมชนบ้านโนบ้านและหัวเขามีความเกี่ยวพันกับทะเลสาบสงขลา ทั้งระบบอย่างใกล้ชิด ทำให้ผลผลิตของชุมชนนี้ต้องยึดการประมงเป็นหลัก จึงเป็นประเด็นน่าศึกษาว่า การประมงกับทะเลสาบสงขลาต้องพึ่งพากันอย่างไรบ้าง และเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น

โดยทั่วไปแล้วห่วงโซ่อาหารในทะเลสาบสงขลา มีทั้งพืชและสัตว์น้ำนานาพันธุ์⁽²⁾ สำหรับพันธุ์พืช โดยเฉพาะแพลงก์ตอนพืช มีความซุกซุ่มมากทั้งชนิดและปริมาณในเดือนมกราคมถึงกุมภาพันธ์ชนิดที่พบมากที่สุดได้แก่ Chaetoceros และ Nitzschia ทั้งในบริเวณทะเลสาบตอนล่าง และทะเลหลวงหรือทะเลสาบตอนบน ระยะเดือนมีนาคมถึงมิถุนายน พบ Chaetoceros และ Rhizosolenia ในทะเลสาบตอนล่าง พบ

¹ เรืองชัย ดันสกุล, “ผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากการสร้างเขื่อนน้ำเค็มทะเลสาบสงขลา” เรื่องเดียวกัน, หน้า 109.

² ไพโรจน์ สิริมนตาภรณ์ และอังสุณี ชุนพรภณ, “ทะเลสาบสงขลา” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 7. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), หน้า 3066 – 3074.

Pediastrum Spirulina และ *Surirella* ในทะเลหลวง รูปแบบการเปลี่ยนแปลงทดแทนที่ของแพลงก์ตอนในทะเลสาบสงขลาสามารถอธิบายได้เป็นสามคาบในหนึ่งปี คือ คาบที่แพลงก์ตอนน้ำจืดเด่นประมาณเดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคม ความหลากหลายของชนิดลดลงเหลือเพียง 28 สกุล โดยมีสาหร่ายสีเขียวและสาหร่ายสีน้ำเงินแกมเขียวเป็นกลุ่มที่มีมากที่สุดชนิดและปริมาณ ความเค็มของน้ำลดลงเหลือเพียง 0 – 4 ส่วนใน 1,000 ส่วน ทั้งทะเลสาบคาบที่มีความหลากหลายสูง เป็นช่วงเปลี่ยนฤดูกาลจากปลายฤดูฝนเป็นฤดูร้อนประมาณช่วงเดือนมกราคมถึงกุมภาพันธ์ ความเค็มของน้ำสูงขึ้นเป็น 2–20 ส่วนใน 1,000 ส่วน แพลงก์ตอนน้ำจืดลดจำนวนลง ขณะเดียวกันไดอะตอม ไดโนแฟกเจลเลต และแพลงก์ตอนน้ำเค็มอื่นๆ จะค่อยๆ เพิ่มขึ้นทั้งจำนวนชนิดและปริมาณ คาบนี้มีความหลากหลายของชนิดสูงถึง 62 สกุล คาบที่ไดอะตอมทะเลเป็นกลุ่มเด่น ในช่วงฤดูแล้งระยะเวลา 7 – 8 เดือน ความเค็มของน้ำสูงขึ้นมากกว่า 25 ส่วนใน 1,000 ส่วน ไดอะตอมมีมากที่สุดชนิดและปริมาณ ส่วนกลุ่มอื่นๆ มีน้อยกว่าความหลากหลายของชนิด 33 – 35 สกุล

นอกจากนี้ยังมีพืชน้ำจืดและหญ้าทะเล พื้นที่ผิวหน้าของทะเลสาบมีพืชน้ำหลายประเภทขึ้นปกคลุมอยู่ประกอบด้วย พืชลอยน้ำ พืชพืชน้ำและพืชใต้น้ำ พืชน้ำเหล่านี้มีผลต่อความสมดุลของระบบนิเวศวิทยาของทะเลสาบสงขลา ในทะเลน้อยพบพืชน้ำ 47 ชนิด พวกลอยน้ำ 6 ชนิด พวกมีรากและใบลอยน้ำ 3 ชนิด พวกจมอยู่ในน้ำ 11 ชนิด และพวกลำต้นโผล่พ้นน้ำอีก 27 ชนิด ที่พบทั่วไป คือ ผักตบชวา บัวสาย บัวหลวง สาหร่ายหางกระรอก จอก จอกหูหนู บริเวณทะเลหลวงพบพืชที่มีรากยึดดินและใบลอยปริ่มน้ำที่ชุกชุม เช่น ตีปี่น้ำ สาหร่ายหนาม สาหร่ายหางกระรอก ส่วนบริเวณทะเลสาบตอนล่าง ซึ่งมีน้ำค่อนข้างเค็ม พบสาหร่ายผมนาง หญ้าทะเลสกุล *Halodule* และ *Halophila* การเปลี่ยนแปลงชนิดและปริมาณของพืชน้ำอันแต่ละพื้นที่ได้รับอิทธิพลจากความเค็มของน้ำ ความเป็นกรดต่างของน้ำ

ส่วนแพลงก์ตอนสัตว์ พบ 12 ไฟลัม ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ได้แก่ โปรโตซัวมี 21 สกุล โรติเฟอร์ 18 สกุล Arthropod หลายชนิด รวมทั้งกุ้ง ปู หอย แพลงก์ตอนสัตว์น้ำมีกระจายอย่างสม่ำเสมอ ยกเว้น *Lucifer* และ *Acetes* พบบริเวณปากทะเลสาบและมีปริมาณมากกว่าบริเวณอื่นๆ มวลชีวภาพของแพลงก์ตอนสัตว์ผืนแปรตามฤดูกาล สูงสุดในฤดูฝน โดยปริมาณฝนและน้ำทะเลเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งชนิดและปริมาณ

องค์ประกอบชนิดของสัตว์น้ำเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล โดยทั่วไปเป็นกลุ่มปลาเป็นปลาไส้ตัน ปลาน้ำ และจำพวกกุ้ง ปู กุ้ง ทะเลหลวงตอนล่างพบกลุ่มปลาหลังเขียว ปลาน้ำ ปลาเป็นปลาตะเพียน ปลาดุก และจำพวกกุ้ง ปู กุ้ง ในขณะที่ทะเลหลวงตอนบนพบกลุ่มปลาหลังเขียว ปลากระดี่ ปลาตะเพียน ปลาดุกและกุ้งก้ามกราม ส่วนทะเลน้อยพบกลุ่มปลาสำคัญได้แก่ ปลาสลาด ปลาหมอช้างเหยียบ ปลาเนื้ออ่อน ปลาแขยง และปลาไหล โดยปลาตะเพียนและปลาชิว มีความชุกชุมรองลงมา สำหรับบริเวณเกาะหนู เกาะแมว ซึ่งมีระบบนิเวศวิทยาที่แตกต่างออกไป ส่วนใหญ่พบปลาในกลุ่มสลิดหิน ปลานกขุนทอง ปลากระพงแดง ปลากระรัง

สภาพของพันธุ์พืชและสัตว์น้ำดังกล่าว ส่งผลให้การทำประมงในทะเลสาบสงขลาดำเนินการแบบเพื่อยังชีพ โดยมีชนิดของเครื่องมือที่พบได้โดยทั่วไปประมาณ 18 ชนิด ที่สำคัญคือ ข่าย อวนล้อม ลอบยื่น เบ็ดราว แห ไซ และเน็ต ประสิทธิภาพของเครื่องมือโดยเฉลี่ยสามารถจำแนกชนิดได้ กล่าวคือ ข่ายมีประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำได้ 1.5 กิโลเมตรต่อชั่วโมง ขนาดของข่ายกว้าง 2.5 เมตร ยาว 100 เมตร ขนาดช่องตา 4.5 เซนติเมตร อวนล้อม กว้าง 2.5 เมตร ยาว 100 เมตร ขนาดช่องตา 1.0 เซนติเมตร

มีประสิทธิภาพ 1.4 กิโลกรัมต่อชั่วโมง ลอยขึ้นขนาด $50 \times 100 \times 180$ เซนติเมตร สามารถจับสัตว์น้ำได้ 0.2 กิโลกรัมต่อชั่วโมง เบ็ดราว ยาว 100 เมตร มีประสิทธิภาพ 0.3 กิโลกรัมต่อชั่วโมง แหขนาด 4.7 เมตร ขนาดตา 3.5 เซนติเมตร จับได้ 0.3 กิโลกรัมต่อชั่วโมง ไซ 0.3 กิโลกรัมต่อชั่วโมง และเน็ต 1.2 กิโลกรัม ต่อ ชั่วโมง

นักวิชาการในท้องถิ่น⁽¹⁾ ได้แบ่งพื้นที่ของทะเลสาบสงขลาออกเป็น 10 เขตพื้นที่ย่อยตามลักษณะทางกายภาพจากปากทะเลสาบเข้ามาข้างในขึ้นไปทางเหนือจนถึงทะเลน้อย ดังนี้

เขตที่ 1 บริเวณปากทะเลสาบจากเกาะหนูและเกาะแมว ซึ่งเป็นโขดหินใต้น้ำจืดหาดทราย ห้วยเขาแดง มีความลึก 5 – 6 เมตร บริเวณเกาะหนูจนถึงระดับลึก 1 เมตร บริเวณหาดทราย ความเค็มของน้ำไม่เปลี่ยนแปลงตลอดปี มีค่า 30 – 35 ส่วนใน 1,000 ส่วน

เขตที่ 2 บริเวณตั้งแต่ห้วยเขาแดงถึงเกาะยอ ความเค็มของน้ำอยู่ในช่วง 25 – 28 ใน 1,000 ส่วน โดยจะมีสภาพเป็นน้ำจืดในฤดูฝน แต่จะคงอยู่ไม่นาน โดยจะผันแปรไปตามการเปลี่ยนแปลงของน้ำขึ้นน้ำลง ลักษณะพื้นเป็นทรายปนโคลนเล็กน้อยจนถึงลักษณะโคลนปนทรายในบริเวณที่ถัดจากปากทะเลสาบเข้าไป ความลึกโดยเฉลี่ย 1.2 เมตร ยกเว้นช่วงร่องปากทะเลสาบมีความลึกประมาณ 12 เมตร

เขตที่ 3 และ 4 ครอบคลุมบริเวณทะเลสาบสงขลาตอนนอกจากเกาะยอถึงปากอ่าว ความเค็มของน้ำอยู่ในช่วง 20 – 25 ใน 1,000 ส่วน และจะลดลงจนกลายเป็นน้ำจืดในฤดูฝน พื้นทะเลสาบเป็นโคลนเหลว ความลึกโดยเฉลี่ยประมาณ 1.9 เมตร

เขตที่ 5, 6 และ 7 จากคลองหลวงบริเวณปากอ่าวขึ้นไปจดเส้นติดต่อระหว่างเกาะใหญ่และปลายแหลมจองถนน เป็นน้ำกร่อย ความเค็ม 10 – 20 ส่วนใน 1,000 ส่วน และจะกลายเป็นน้ำจืดในช่วงฤดูฝน โดยขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำจืดที่ไหลลงสู่ทะเลสาบ สภาพพื้นดินเป็นโคลนปนดินเหนียว ความลึกของน้ำประมาณ 1.0 – 1.5 เมตร ในบริเวณคลองหลวงมีความลึกประมาณ 6 เมตร

เขตที่ 8 และ 9 บริเวณตั้งแต่แหลมจองถนนและเกาะใหญ่จดปลายสุดทิศเหนือของทะเลหลวง โดยปกติเป็นเขตน้ำจืด นอกจากในปีที่แล้งจัด น้ำเค็มจะรุกตัวเข้าสู่ตอนล่างของบริเวณนี้ ทำให้ความเค็มของน้ำสูงถึง 2 – 6 ส่วนใน 1,000 ส่วน แต่จะไม่คงสภาพนี้อยู่นาน พื้นเป็นดินแข็ง ความลึกของน้ำโดยเฉลี่ย 2 เมตร

¹⁾ไพโรจน์ สิริมนตาภรณ์และคณะ, “ทะเลสาบสงขลา : พันธุ์สัตว์น้ำ” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 7, หน้า 3074 – 3079.

เขตที่ 10 ทะเลน้อย เป็นแอ่งน้ำที่ติดต่อกับทะเลหลวงโดยคลองนางเรียบแคบๆ ความยาวประมาณ 2 กิโลเมตร ทะเลน้อยแตกต่างจากทะเลสาบ โดยมีค่าความเป็นกรดต่างของน้ำต่ำมาก อยู่ในช่วง 2 – 5 เมื่อเปรียบเทียบกับทะเลสาบซึ่งพบในระดับ 7.0 – 8.2 พื้นที่ส่วนใหญ่ปกคลุมด้วยพืชพีชีน้ำ พื้นดินเป็นโคลนสีดำปนซากพืช ความลึกโดยเฉลี่ยประมาณ 1 เมตร

จะเห็นว่า เขตที่ 2 บริเวณตั้งแต่หัวเขาแดงถึงเกาะยอเป็นบริเวณทำเลที่ตั้งในเขตชุมชนบ้านในบ้านและชุมชนอื่นๆ ในตำบลหัวเขา โดยชาวบ้านแถบนี้ถือว่า *‘ทะเลเป็นของเรา มิใช่เป็นของคนกรุงเทพฯ หรือคนอื่น’*⁽¹⁾

ตัวอย่างรายละเอียดของการจับสัตว์น้ำ จำแนกตามพื้นที่ทำการประมง ชนิดของเครื่องมือ และชนิดสัตว์น้ำที่จับได้ในปี 2527 ดังนี้

ตารางที่ 1 ตารางการจับสัตว์น้ำ พ.ศ.2527

พื้นที่ทำการประมง	ชนิดเครื่องมือ	ชนิดสัตว์น้ำที่จับได้
ปากทะเลสาบสงขลา	บาม	ปลากระบอก
ปากทะเลสาบสงขลา	อวนกะพง	ปลากะพงขาวขนาดใหญ่
ทะเลสาบตอนล่าง	โพงพาง	กุ้งทะเล ปลาขนาดเล็ก
ทะเลสาบตอนล่าง	กั๊ดสามชั้น	กุ้งทะเล
ทะเลสาบตอนล่าง	อวนรุน	กุ้งทะเล ปลาขนาดเล็ก
ทะเลสาบตอนล่าง	อวนสามคน	กุ้งทะเล ปลาทะเล
ทะเลสาบตอนล่าง	ลอบ โป๊ะน้ำตื้น ไซนั่ง	กุ้งทะเล ปลาทะเล
ทะเลสาบตอนล่าง	ไซ	กุ้งก้ามกราม ปลาน้ำจืด
ทะเลสาบตอนบน/ทะเลหลวง	อวนล้อมใหญ่ 1,500 – 300 เมตร	กุ้งก้ามกราม ปลาน้ำจืด ปลาน้ำกร่อย
ทะเลสาบตอนบนบริเวณปากพะยูน	อวนกะพง	ปลากะพงขาวขนาดใหญ่
ทะเลน้อย	ลัน	ปลาไหลน้ำจืด
ทั้งทะเลสาบสงขลา	กั๊ด อวนดักปลา	ปลากระบอก ปลาอื่นๆ
ทั้งทะเลสาบสงขลา	เบ็ด	ปลากะพง ปลาอื่นๆ
ทั้งทะเลสาบสงขลา	แห	กุ้งก้ามกราม ปลาอื่นๆ
คลองต่างๆ	ยอ	ปลาน้ำจืด

ที่มา : ปรับปรุงจาก ไพโรจน์ สิริมนตาภรณ์ และ อังสุณี ชุนหปราน, “ทะเลสาบสงขลา”

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 7. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย
ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), หน้า 3073.

¹ เวทีเสวนาชาวบ้าน “ชุมชนบ้านในบ้านและชุมชนหัวเขา”, โครงการวิจัย เรื่อง “การเมืองท้องถิ่น
บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ.2439 – 2534” ณ โรงเรียนบ้านหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา 20 เมษายน 2545.

จากตารางชี้ให้เห็นว่า เมื่อปี 2527 บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลายังทำการประมงในทุกพื้นที่ แม้แต่ในคลอง พื้นที่ปากทะเลสาบสงขลาและทะเลสาบตอนล่างบริเวณใกล้ท่าเลที่ตั้งของชุมชนบ้านโนบ้าน และชุมชนอื่นๆ ในตำบลหัวเขานั้น จัดได้ว่ามีความหลากหลายที่สุด ทั้งชนิดเครื่องมือและชนิดสัตว์น้ำที่จับได้ แสดงว่าการผลิตเป็นผลสืบเนื่องมาจากท่าเลที่ตั้ง ชุมชนบ้านโนบ้านจึงต้องทำการประมงมากกว่าการผลิตอื่นๆ ข้อสรุปนี้ก็สอดคล้องกับข้อมูลสำรวจศึกษาภาคสนาม ทั้งการสังเกต สัมภาษณ์พูดคุย เสนวนากลุ่ม ตลอดจนการจัดเวทีเสวนาชุมชนบ้านโนบ้านและชุมชนหัวเขา ส่วนผลผลิตนั้นมียารละเอียดยกก่อนนี้แล้ว

หากมองย้อนหลังจากปี 2527 ไปประมาณร้อยปี ก็พบว่าสภาพการทำประมงในบริเวณดังกล่าว มีลักษณะโดดเด่นเช่นกัน ดังในปี 2427 เมื่อคราวสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช เสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ และเมืองสงขลา ทรงเรียกบริเวณดังกล่าวว่าบ้านแหลมสน ความตอนหนึ่งว่า

“อนึ่งลำน้ำเมืองสงขลาขึ้น ตั้งแต่ปากอ่าวเข้ามาจนตลอดทะเลสาบเป็นน้ำเค็ม ทั้งสิ้น ราษฎรปักไม้สำหรับชิงอวน**ทำปลา** เรียกว่า ไม้กล่ำพวง และสองฟากมีหอดคอย ปลุกด้วยไม้ไผ่สำหรับ**ทำปลา** เรียกว่า คอยยกยอ ที่หน้าเมืองลำน้ำกว้างประมาณ ๓๕ เส้น น้ำที่ร่องลึก ๔ วา มีโขดโคลนที่หน้า**บ้านแหลมสน**ทางจะไปเกาะยอ ตัวร่องที่จะไปทะเลสาบมีอยู่ ๒ ร่อง ร่องหนึ่งตัดไปชิดหัวเกาะยอ ที่แหลมเขาเขียว ร่องหนึ่งตัดไปท้ายเกาะยอ ที่แหลมหัวการังไปเข้าคลองอยู่ตะเภาก็ได้ แล้วอ้อมมาริม เกาะยอทิศตะวันตกมาบรรจบร่องทางนี้ที่แหลมเขาเขียวก็ได้...”⁽¹⁾

(เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)

ต่อมาซื้อบ้านแหลมสนได้เปลี่ยนเป็นบ้านหัวเขา ในปี 2437 มีบ้านเรือนประมาณ 500 ครัวเรือน⁽²⁾

อย่างไรก็ดี จากการสำรวจศึกษาภาคสนามพบว่า⁽³⁾ นอกจาก “การทำปลา” หรือการประมงแล้ว ยังมีการผลิตอื่นๆ ด้วย กล่าวคือ เมื่อประมาณ 60 – 70 ปีที่แล้ว บ้านโนบ้านเป็นบ้านใหญ่หรือศูนย์กลางของชุมชนหัวเขา มีการทำทองขาย และอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของป่าเขาบริเวณชุมชนและทะเลสาบสงขลา มาใช้ประโยชน์เป็นปัจจัยหลัก ได้แก่ ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่มและยารักษาโรค แม้ว่าพื้นที่จะคับแคบ แต่ยังสามารถทำไร่และสวนยางได้บ้าง โดยเฉพาะบริเวณในปัจจุบันเป็นหมู่ที่ 6 บ้านหัวเลน นั้น ยังเป็นป่าสาบเสือ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเลนตม คำว่าหัวเลนก็คือตม ก่อให้เกิดวัฒนธรรมต่อเนื่องจากวัฒนธรรมการจับสัตว์น้ำเป็นวัฒนธรรมการถนอมอาหาร เช่น การทำสารกุ่ม (กุ่มแห้ง) การทำเคย (กะปิ) การทำปลาเค็ม (ปลาแห้ง) และนำไปสู่วัฒนธรรมการพึ่งพาแลกเปลี่ยนเพื่อความอยู่รอด ที่สำคัญคือนำผลผลิตจากวัฒนธรรมการถนอมอาหารไปแลกข้าวเปลือก ข้าวสาร

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช, **ชีวิวัฒน์**. (พระนคร : ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, 2504), หน้า 68.

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2.14/22 รายงานพระยาสุรสีห์ เรื่อง ตรวจราชการมณฑล นครศรีธรรมราช ร.ศ.113.

³ เวทีเสวนาชาวบ้าน “ชุมชนบ้านโนบ้านและชุมชนหัวเขา”, **อ้างแล้ว**. และสัมภาษณ์ นางโสม สัมพันธ์ เชื้อสายผู้ทำทอง, 84 ปี 83 หมู่ที่ 4 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา 26 เมษายน 2545.

มณูญ เอนกชัย⁽¹⁾ อดีตผู้อำนวยการศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง ให้ข้อมูลเสริมว่า สมัยดั้งเดิมมีการปลูกข้าวรอบๆ ริมทะเลสาบอยู่หลายพันไร่ ที่มีชื่อเสียงมากพันธุ์หนึ่งคือ “บิณฑพันธุ์” เป็นพันธุ์ทนน้ำกร่อยปลูกในทะเลได้ในสมัยที่ดินฟ้าอากาศยังสมดุล พอถึงหน้าแล้งน้ำเค็มเข้าสาหร่ายตาย ถึงหน้าฝนสาหร่ายขึ้นน้ำจืดปลูกข้าวได้ เมื่อระบบน้ำเปลี่ยน น้ำเค็มเข้าทะเลมาก ทำให้ข้าวพันธุ์นี้มีผลผลิตต่ำลงเรื่อยๆ จึงค่อยๆ เลิกปลูกไป ทั้งๆที่ข้าวพันธุ์นี้เป็นข้าวพันธุ์พื้นเมือง เมล็ดบ่มคุณภาพการหุงต้มไม่ติดันก แต่ผู้คนแถวย่านทะเลสาบสงขลาเคยได้อาศัยแก้ปัญหาการขาดแคลนข้าวในยามทุ่งข้าวบนบกไม่ได้ผล ข้อมูลเหล่านี้จะสอดคล้องกับข้อมูลครึ่งเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน ดังปรากฏหลักฐานในพงศาวดารท้องถิ่นเมืองสงขลา⁽²⁾ เล่าถึงปัญหาการทำไร่นาด้วยน้ำฝน เช่น ในปี 2371 ฝนตกน้อยมากจนต้นข้าวไม่สามารถออกรวงได้ แต่ภายในสองปีต่อมากลับมีฝนตกหนักจนน้ำท่วมไร่นาทำให้ข้าวเปียกเสียหายหมดอีก ส่งผลให้ราคาข้าวสารพุ่งพรวดจากเดิมเกวียนละ 50 เหรียญ ขึ้นเป็นเกวียนละ 300 เหรียญ ในเวลาเพียงสามปี เมื่อพระยาสุรศักดิ์พจนกรณ์ มาตรวจราชการเมืองสงขลาในปี 2437 ก็พบว่า “นาไม่สู้ดี ทำได้ผลน้อย ราษฎรมักจะทิ้งให้ว่างเปล่า”⁽³⁾

นอกจากนั้นในช่วงปี 2364 – 2382 หัวเมืองภาคใต้ระส่ำระสายจากการแข็งข้อของแขกเมือง ไทรบุรี และบริเวณเจ็ดหัวเมือง ตะกูล ณ สงขลา⁽⁴⁾ ตะกูลเจ้าเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน ได้ฉวยโอกาสขยายฐานเศรษฐกิจของตนออกไป โดยส่งเสริมชาวจีนอพยพให้ตั้งหลักแหล่งในเมืองสงขลา และส่งเสริมอุตสาหกรรมครัวเรือนที่ได้เรียนรู้มาที่บ้านเกิด เช่น กระเบียดดินเผา ช่างทอง ช่างถม ช่างโลหะ ต่อเรือ ทำกังหัน ปลายแห้ง กะปิ คำปลีก คำส่ง ทำให้การทำมาค้าขายในเมืองสงขลาขยายตัวออกไปมากชนิดจำนวนเงินสูงขึ้นตั้งแต่อากรรังนก สุรา บ่อนเบี้ย ภาษีฝิ่น กุ้งแห้ง สุก รเขาสัตว์ หนังสัตว์ ข้าวเหนียว อากติบูก และอากรค่าน้ำ ขณะเดียวกันก็เริ่มส่งคนเข้าไปทำส่วยภาษีบางอย่าง และทำเหมืองแร่ในบริเวณเจ็ดหัวเมือง จนในที่สุดเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนเจริญก้าวหน้ามาก⁽⁵⁾ พื้นที่ตั้งตัวเมืองคับแคบ เพราะเป็นที่ราบแคบๆ ระหว่างเชิงเขาบ่อทรัพย์กับปากทะเลสาบสงขลา ทำให้ต้องย้ายตัวเมืองออกไปตั้งบนสันทรายฝั่งตรงกันข้ามกับเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนที่ตำบลบ่อทราย ต้องใช้เวลาถึงสิบปีตั้งแต่ พ.ศ.2375 – 2385 สำหรับการสร้างเมืองใหม่และเมืองสงขลาฝั่งบ่อทรายนี้เองที่ทำให้ตระกูลนี้รุ่งเรืองที่สุดก่อนการปฏิรูปอำนาจ ในปี 2439

¹อ้างถึงใน เขมานันท์ (บรรณาธิการ) ทะเลสาบสงขลา : มรดกธรรมชาติและวัฒนธรรม. (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2540), หน้า 261.

²โปรดดูรายละเอียดในพงศาวดารเมืองสงขลา เขียนโดยเจ้าพระยาวิเชียรคีรีบุญสังข์ ในปี 2388 อ้างถึงใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 30. (พระนคร : ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, 2511) หน้า 214 – 218.

³หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2.14/22 รายงานพระยาสุรศักดิ์ เรื่อง ตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ.113.

⁴โปรดดูรายละเอียดใน สงบ ส่งเมือง, “ตะกูล ณ สงขลา” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 5. หน้า 2320 – 2331.

⁵สกรรจ์ จันทรัตน์ และ สงบ ส่งเมือง, เมืองสงขลาเก่า : การเริ่มต้นและการพัฒนาการทางประวัติศาสตร์โบราณคดี. (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2532), หน้า 54.

โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม

ดั้งเดิมบ้านในบ้านเป็นชุมชนเมืองท่าค้าขายในเมืองสงขลาฝั่งหัวเขาแดงและฝั่งแหลมสน แต่ปัจจุบันนี้หดลงเป็นชุมชนมุสลิมโพรงทางริมเขตทะเลสาบสงขลาตอนล่าง จึงเป็นประเด็นน่าสนใจว่า เพราะเหตุใดชุมชนบ้านในบ้านจึงเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะนั้น

บ้านในบ้านเป็นชุมชนมุสลิมดั้งเดิมของโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมเมืองท่าค้าขาย ในช่วงปี 2174 – 2385 โดยเป็นโครงสร้างของเกาะเทนทาเลมดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 1 กล่าวสรุปได้ว่า ในช่วงแรก ตั้งแต่ พ.ศ.2174 – 2223 เป็นกลุ่มใหญ่ของโครงสร้าง จนแทบจะเรียกได้ว่าเป็นเจ้าของพื้นที่เมืองสงขลา ฝั่งหัวเขาแดง แต่เมื่อเมืองนั้นถูกทำลายลงใน พ.ศ.2223 แล้ว ช่วงหลังนับตั้งแต่ พ.ศ.2223 – 2385 กลับกลายเป็นคนกลุ่มน้อยและอยู่ในโครงสร้างส่วนล่างของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน ในขณะที่โครงสร้างส่วนบนใน พ.ศ.2223 – 2318 เป็นกลุ่มคนพื้นบ้าน และ พ.ศ.2318 – 2385 เป็นกลุ่มคนจีนตระกูล ณ สงขลา เนื่องจากในปี 2223 มีการรวบรวมผู้คนโยกย้ายไปตั้งชุมชนใหม่ที่ฝั่งหัวเขาแหลมสน ซึ่งอยู่เกือบตรงกันข้าม ในทางใต้ของเมืองฝั่งหัวเขาแดง⁽¹⁾ นิยมเรียกเมืองใหม่นี้ว่า เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน มีเจ้าเมืองเป็นคนพื้นบ้านตั้งแต่ พ.ศ.2223 – 2318 เช่นในปี 2311⁽²⁾ เจ้าตากทรงแต่งตั้งให้นายวิเชียรกรมการเมือง นครศรีธรรมราชมาเป็นเจ้าเมือง ราษฎรเรียกกันว่า หลวงสงขลาวิเชียร ปีต่อมาหลังจากทรงตีเมือง นครศรีธรรมราชได้แล้ว ได้ทรงยกกองทัพเลยมาตั้ง ณ เมืองสงขลา หลวงสงขลาวิเชียรหนีไปกับเจ้าเมือง นครศรีธรรมราช จึงทรงตั้งให้นายโถมชาวสงขลาเป็นพระสงขลา แต่ก็เปิดโอกาสให้จีนเหยียง แซ่เฮา ตันตระกูล ณ สงขลา อดีตผู้ค้าสำเภและเงินสลัดจากเมืองแอมุย เมืองท่าสำคัญทางตอนใต้ของจีนคู่กับ เมืองกวางตุ้ง เป็นนายอากรรังนกเกาะสี่เกาะห้าบริเวณทะเลสาบสงขลาตอนบน พระสงขลาโถมตั้งบ้านเรือน⁽³⁾ ทั้งที่เมืองเก่าฝั่งหัวเขาแดงและเมืองใหม่ฝั่งแหลมสน แต่ไม่เป็นที่โปรดปรานเนื่องจากเป็นคนไม่ได้รับราชการ ใน พ.ศ.2318 ได้โปรดเกล้าฯให้นายอากรรังนกคนดังกล่าวได้เป็นเจ้าเมืองสงขลาแทน และนับจาก พ.ศ.2318 – 2385 กลุ่มคนจีนตระกูล ณ สงขลา ได้เข้ามามีอำนาจแทนกลุ่มคนพื้นบ้าน ดังนั้นโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมจึงเปลี่ยนแปลงไป จากช่วงแรก พ.ศ.2174 – 2223 เมืองท่าค้าขายนานาชาติ กลับกลายเป็นเมืองท่าค้าขายระยะต้นในช่วงหลัง พ.ศ.2223 – 2385 โดยบ้านในบ้านเป็นชุมชนใหญ่ในเมืองท่าค้าขาย นานาชาติ และอยู่ในโครงสร้างส่วนบน แต่ในเมืองท่าค้าขายระยะต้นกลับกลายเป็นชุมชนส่วนน้อย และอยู่ในโครงสร้างส่วนล่างด้วย ส่งผลให้มีแหล่งโบราณคดีในชุมชนบ้านในบ้านและหัวเขามากมาย และหลากหลายในปัจจุบัน

¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

²พระยาวิเชียรคีรี (ชม), พงศาวดารเมืองสงขลา. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณหญิงแซ่ เพ็ชรภิบาล (แซ่ ณ สงขลา) ณ วัดเทพศิรินทราวาส พระนคร 22 ธันวาคม 2505, หน้า 2 และโปรดดูรายละเอียดใน สงบ สงเมือง, “ตระกูล ณ สงขลา” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 5, 2320 – 2331.

³เจ้าพระยาวิเชียรคีรีบุญสังข์, อ้างแล้ว, หน้า 188.

ต่อมาใน พ.ศ.2385 กลุ่มคนจีนส่วนใหญ่โยกย้าย⁽¹⁾ ไปอยู่ที่เมืองสงขลาใหม่ ณ ตำบลบ่อยาง เมื่อมาถึงปี 2427 เมืองสงขลาเก่าฝั่งแหลมสนถูกเรียกว่า “บ้านแหลมสน เป็นบ้านแขก”⁽²⁾ มีครัวเรือนประมาณ 500 หลัง จำนวน 2,000 คน คนส่วนใหญ่เป็นมุสลิมดั้งเดิม อดีตเจ้าของพื้นที่เมืองสงขลาฝั่งหัวเขาแดง มาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่กลุ่มคนจีน ตระกูล ณ สงขลา มีอำนาจครอบครองอยู่ ดังปรากฏหลักฐานที่เป็นสุสานของตระกูล ณ สงขลา อยู่ในตำบลหัวเขาปัจจุบัน จำนวนพื้นที่ประมาณ 59 ไร่ 47 ตารางวา โดยแปลงที่ 1 ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 3 แปลงที่ 2 ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 4 และแปลงที่ 3 อยู่ในหมู่ที่ 6 รวมทั้งสิ้น 17 สุสาน บริเวณสุสานทั้งสามแปลงมีรั้วล้อมรอบ กรมศิลปากรขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติเมื่อปี 2478⁽³⁾ แต่กลุ่มคนจีนและกลุ่มคนพื้นบ้านบางส่วนก็ยังมิได้อยู่ คนสามกลุ่มนี้มักถูกตามชาติพันธุ์ว่า “แขก จีน ไทย” ตามลำดับ

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า บ้านโนบ้านเป็นชุมชนแรกเริ่มของมุสลิมดั้งเดิมฝั่งแหลมสน ผู้นำชุมชน⁽⁴⁾ บ้านโนบ้านปัจจุบันได้พยายามเชื่อมโยงตำนานของตระกูลเข้ากับตำนานสุไลมาน ต้นตระกูล ณ พัทลุง โดยชี้ให้เห็นว่า บรรพบุรุษทางสายบิดา “มาจากเมืองเก่าสายสุไลมาน เพราะโดยบุคลิกเหมือนมิใช่คนไทย สูงใหญ่ ขนมาก จมูกโด่ง หนวดเคราดก ผิวขาวต่างจากคนไทย แต่ในทางประวัติศาสตร์ไม่มีรอยต่อ” สายมารดามาจากอลอสตาร์ เมืองไทรบุรี หากพิจารณาจากมัสยิดกลางสถาปัตยกรรมชั้นเอกปัจจุบันที่ตั้งอยู่ในชุมชนบ้านโนบ้านและเป็นชุมชนของมุสลิมหัวเขาทั้งปวงก็มีความสอดคล้องกัน นั่นคือ มีลักษณะเป็น “โดมเหลี่ยม ข้างโดมบัวตูม ส่ออิทธิพลแบบอย่างชาว คือ ข้อค้นหาแหล่งที่มาของชุมชน”⁽⁵⁾ บนพื้นผิวของฐานในระดับสายตา หันหน้าสู่ถนนราดยางสายเดียวของชุมชน มีจารึกเป็นภาษาไทยข้อความว่า “ทำ พ.ศ.๒๔๙๐” และว่ากันว่าเป็นมัสยิดกลางที่พัฒนาซ้อนทับบริเวณสุเหร่าดั้งเดิมของชุมชนในระยะแรกๆ ชุมชนนี้ “ทำปลา” ด้วยยวนสามคน ทอดแห และวางกัณฑ์ด้วยคอก ด้วยโป๊ะ ที่ทำด้วยไม้ไผ่มัดหวายในพื้นที่บ้าน ต่อมาได้นำโพรงพางเข้ามาใช้ตามแบบอย่างของคนจีน⁽⁶⁾ เพราะเห็นว่าจับสัตว์น้ำได้มากได้หลากหลายพันธุ์ จนในที่สุดโพรงพางก็สามารถยึดครองพื้นที่ “ทำปลา” ในแถบทะเลสาบสงขลาตอนล่างได้ เนื่องจากสอดคล้องกับทำเลที่ตั้งและสังคมของบ้านโนบ้าน รวมทั้งชุมชนอื่นในตำบลหัวเขา ซึ่งต้องใช้องค์ความรู้หรือภูมิปัญญา มากมายทีเดียว

¹สัมภาษณ์ นายประมาณ สวัสดิ์โพชา, อ้างแล้ว.

²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, อ้างแล้ว, หน้า 54.

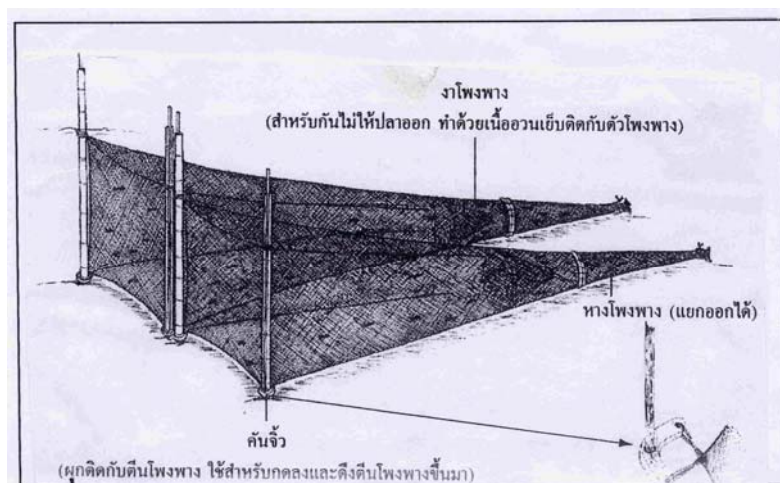
³สนิท บุญฤทธิ์, อ้างแล้ว, หน้า 25.

⁴สัมภาษณ์ นายอาคิส พิทักษ์คุมพล ประธานคณะกรรมการอิสลามจังหวัดสงขลา, 54 ปี 658/25 ซอย 41 ถนนเพชรเกษม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา 24 เมษายน 2544 และ นางสุพิยะ ภาณุภูมิเกียรติยศ, 63 ปี 15/3 หมู่ที่ 4 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา 8, 9, 26 เมษายน 2544.

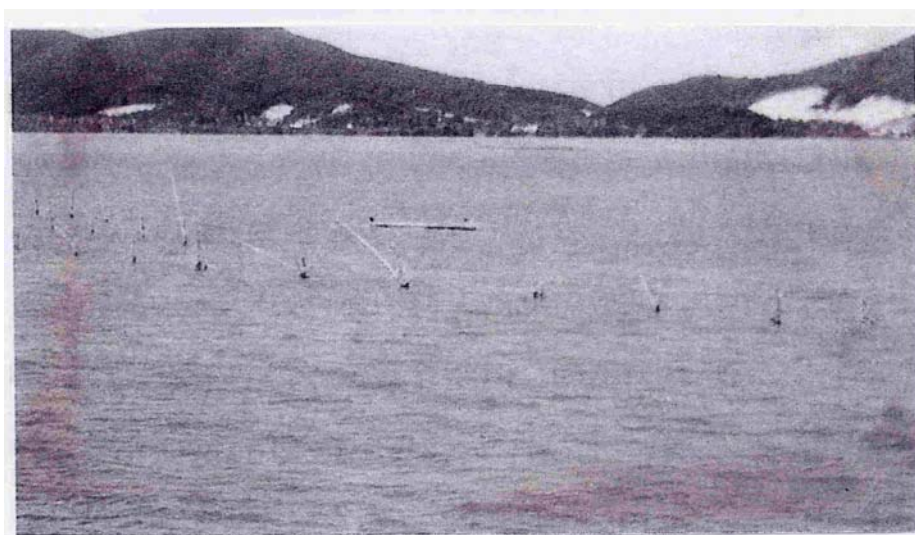
⁵เขมานันท์ (บรรณาธิการ), อ้างแล้ว, หน้า 81.

⁶เวทีเสวนาชาวบ้าน “ชุมชนบ้านโนบ้านและชุมชนหัวเขา”, อ้างแล้ว และ พระยาวิเชียรคีรี (ชม), อ้างแล้ว, หน้า 2.

ภาพที่ 1 : โพงพาง

ภาพที่ 2 : สถานที่ปักโพงพาง

ที่มา: เฉลียว เรืองเดช “โพงพาง: เครื่องมือจับสัตว์น้ำ” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 11. (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), หน้า 5563 และ สัมภาษณ์นางสุพิยะ ภาคภูมิเกียรติยศ, 63 ปี 15/3 หมู่ที่ 4 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา 8,9,26 เมษายน 2544.

โพงพาง⁽¹⁾ เป็นเครื่องมือดักกุ้งในท้องน้ำ มีน้ำลึกในทะเลสาบ ในอ่าว ในแม่น้ำลำคลอง โพงพางดั้งเดิมถักด้วยด้ายขาวเส้นโตขนาดก้านจาก แล้วย้อมด้วยน้ำเปลือกโกกทางหรือเปลือกคลักหรือเปลือกเสม็ดชุนเพื่อให้มีความเหนียวและคงทนยิ่งขึ้น แต่โพงพางปัจจุบันได้เปลี่ยนจากถักด้วยมือมาทอด้วยเครื่องจักรโดยใช้ในลอน ตาข่ายที่ตัวโพงพางมีขนาดกว้างตาละประมาณนิ้วหัวแม่มือเท่าที่ปากโพงพาง ขนาดของตาจะเล็กลงเรื่อยๆ จนถึงหางโพงพางจะมีขนาดพอแห่กันไม่ซีดไพลงได้ การถักด้วยมือหรือทอด้วยเครื่องจักรจะทำให้เป็นถุงรูปกรวย ปากกว้างประมาณ 5 – 6 เมตร ร้อยด้วยเชือกคามมะพร้าวหรือเชือกมะนิขนาดเท่า

นิ้วชี้ไว้รอบปากถุง ปัจจุบันใช้เชือกในลอนโตขนาดเท่ากันร้อยแทน จากปากถุงจะเรียวยาวจนถึงหางถุง ปลายปากหางถุงกว้างประมาณ 6 นิ้ว มีเชือกผูกเพื่อแก้ให้หลุดได้เมื่อเทถุงออก โพงพางมีสามขนาด ขนาดใหญ่ใช้ปักในแม่น้ำที่มีกระแสน้ำไหลเชี่ยว ยาวประมาณ 20 – 30 เมตร ขนาดกลางใช้ปักในอ่าวหรือในทะเลสาบที่มีกระแสน้ำไม่เชี่ยวนัก และมีความลึกไม่เกิน 6 – 8 เมตร ยาวประมาณ 18 – 24 เมตร ขนาดเล็กใช้ปักในบางหรือในลำคลองที่ไม่กว้างและมีกระแสน้ำไม่เชี่ยวจนเกินไป ยาวไม่เกิน 17 เมตร

สถานที่ปักโพงพางต้องเลือกทำเลที่มีกระแสน้ำพุ่งได้ตรงทั้งเวลาน้ำขึ้นหรือน้ำลง เพื่อให้กระแส น้ำพัดพุ่งกึ่งให้รวมตัวไปด้วยกัน หากเลือกสถานที่ที่มีกระแสน้ำไหลไม่ตรงกัน เช่น ตามคูกคลอง คูกแม่น้ำ หรือจุดน้ำวนในอ่าวหรือในทะเล จะทำให้ฝูงกุ้งกระจายปักโพงพางไม่ได้ผล หลังจากเลือกทำเลที่เหมาะสมได้แล้ว จึงใช้ไม้ปักเป็นเสาสองเสาให้ห่างพอๆ กับปากโพงพาง คือ ประมาณ 5 – 6 เมตร ถ้าปักในคลอง ในบาง ในทะเล ในอ่าว เรียกว่า **หลักซั้ง** ถ้าปักในแม่น้ำเรียกว่า **หลักโพงพาง** ไม้ที่ใช้ทำหลักนั้นนิยมใช้ไม้หลา โอนหรือเหลาชะโอน ไม้โกงกาง ไม้คลัก ที่มีลำต้นตรง เพราะง่ายต่อการวางและกู้โพงพาง หากลำต้นคดแม้แต่นิดเดียวจะยุ่งยากในการวางและการกู้อย่างมาก จนเกือบจะทำได้ไม่เลย เสาหรือหลักนี้มีความใหญ่ขนาด ขาเป็นอย่างน้อย ถ้าเล็กกว่านั้นจะสู้แรงน้ำไม่ได้ ความยาวของเสาหรือหลักเมื่อฝังดินแล้ว ส่วนปลายต้องพูน น้ำขึ้นมาอย่างน้อย 1.5 – 2.0 เมตร เพื่อผูกเชือกระหว่างปลายเสาให้เป็นที่สังเกตของเรือที่ผ่านไป หากเรือไม่ทันสังเกตเข้าไปในระหว่างหลัก เมื่อมีกระแสน้ำไหลเชี่ยว จะทำให้เป็นอันตรายต่อเรือ อาจพลิกคว่ำ ได้ ง่าย หรือเป็นอันตรายต่อโพงพางที่กำลังปักอยู่ได้น้ำด้วย ซึ่งจะทำให้ใบพัดเรือยนต์พันจนโพงพางขาด หรือถ้า เป็นเรือพายเรือแจว ใบพายหรือใบแจวก็มีส่วนทำให้ขาดได้เหมือนกัน ในขณะที่ปักโพงพางอยู่ในเวลากลาง ค่ำ จะต้องจุดตะเกียงรั้วไว้ที่ปลายเสานั้นด้วย เพื่อให้เรืออื่นสังเกตเห็น จะได้ระวังอันตรายดังกล่าว จาก หลักโพงพางออกไปทั้งสองข้าง เอาไม้เท่าที่หาได้ เช่น ลำไผ่ ไม้ลำพู ไม้ผาด ไม้คลัก ไม้ผวน ที่มีขนาดโตเท่า ข้อมือปักฝังลงดินใต้พื้นน้ำให้ชิดติดกัน และไผ่พูนน้ำเกือบเท่ากับเสาหรือหลักทั้งสองที่ปักไว้แล้ว ให้ มีแนวเฉียงออกไปเท่ากันทั้งสองข้าง ถ้าเป็นในคลอง ในบาง จะปักเป็นแนวไปถึงริมตลิ่ง เรียกว่า **ปัก โพงพาง** ถ้าในอ่าวในทะเลให้แนวยาวออกไปประมาณข้างละ 40 – 50 เมตร เรียกว่า **ซั้งหรือรั้วไซมาน** บน สุดของแนวไม้ที่ปักค้ำไว้ด้วยไม้ไผ่หรือไม้อื่นๆ แล้วผูกด้วยหวายมัดไว้ให้แน่น ป้องกันไม่ให้ปักโพงพาง หรือซั้งแยกออกจากกัน เมื่อถูกกระแสน้ำพัดแรงปักโพงพางหรือซั้งมีประโยชน์เพื่อช่วยกันกระแสน้ำให้ไหล รวมตัวเข้ามาในช่องหลักทั้งสอง เป็นการช่วยให้ฝูงกุ้งตามกระแสน้ำเข้ามาติดโพงพางได้มาก แต่ถ้าเป็นหลัก

¹เจลีเยว เรืองเดช, “โพงพาง : เครื่องมือจับสัตว์น้ำ” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 11, 5562 – 5564, สัมภาษณ์ นางกายะ พิทักษ์คัตนาคันต์ ผู้ทำโพงพาง, 71 ปี 120 หมู่ที่ 4 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา 25 เมษายน 2544 และ นางสุพิยะ ภาคภูมิเกียรติยศ, อ้างแล้ว.

โพงพางที่ปักในแม่น้ำ จะมีเพียงเสาหลักปักไว้เป็นช่องๆ เท่ากัน ไม่มีปักปักโพงพางหรือปักซั้งเหมือนกับใน ทะเลในอ่าวหรือในลำคลอง เพราะกฎหมายไม่อนุญาตให้ทำ ถ้าทำจะกีดขวางทางจราจรของเรืออื่นๆ อุปกรณ์ ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ **ไม้ตีนโพงพาง** หรือเรียกสั้นๆ ว่า **ไม้ตีน** ทำด้วยลวดไม้ตรงๆ ยาวเท่ากับความลึก ของน้ำตื้นขึ้นสูงสุด ณ ที่ปักโพงพางแห่งนั้นๆ ส่วนโคนของไม้ตีนโดยขนาดข้อมือ ปลายเล็กกว่า นิ้วหัว แม่เท้าเล็กน้อย ส่วนโคนมีไม้งอรูปพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว ซึ่งมักใช้ไม้โกงกาง เอาส่วนกลางของโคนนอกผูกติดไว้ กับโคนไม้ตีนโพงพางทำไว้หนึ่งคู่

การดักโพงพาง ดักได้ทั้งน้ำขึ้นและน้ำลง แต่ส่วนมากนิยมดักเฉพาะตอนน้ำขึ้น เพราะถือว่ากุ้งที่มากับกระแสน้ำขึ้น แต่บางรายนิยมดักเวลาน้ำลง เพราะถือว่ากุ้งที่มากับกระแสน้ำลงก็มีอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน มีอยู่มารายที่นิยมดักทั้งน้ำขึ้นและน้ำลง ถ้าดักเฉพาะน้ำขึ้นหรือน้ำลงเพียงน้ำเดียวก็ใช้โพงพางเพียงหัวเดียว ถ้าดักทั้งสองน้ำก็ใช้โพงพางสองหัว น้ำละหัว ระยะที่ดักกุ้งได้มากที่สุดเรียกว่า **ขอบน้ำ** ต้องเป็นช่วงที่น้ำขึ้นเต็มที่หรือ **น้ำปะ** เดือนละสองช่วง แต่ละช่วงตั้งแต่ข้างขึ้น 8 ค่ำ ถึงข้างแรม 4 ค่ำ เพราะช่วงนี้กระแสน้ำไหลเชี่ยวและมีระดับขึ้นสูงมาก โดยเฉพาะขึ้นหรือแรม 15 ค่ำ จะขึ้นสูงสุดและไหลเชี่ยวที่สุด ก่อนถึง 8 ค่ำ และจาก 4 ค่ำไปแล้ว กระแสน้ำไหลเอื่อยๆ จนน้ำไม่ขึ้นไม่ลง เรียกว่า**น้ำตาย** จึงหยุดดัก แล้วค่อยเริ่มกันใหม่เมื่อ **ขอบน้ำ** หรือ **น้ำปะ**

วิธีดักโพงพางหรือดักซั้ง ใช้เรือซั้งถ้าไปดักซั้งหรือใช้เรือโพงพาง ถ้าไปดักโพงพางเป็นเรือแจวสองดอก แจวหัวท้ายหรือแจวท้ายดอกเดียว นายหัวอีกนายหนึ่ง รวมกำลังคนเพียงสองคน หรือเป็นเรือหลุมโปง⁽¹⁾ เรือมาดชนิดหนึ่งที่นิยมใช้นายหัวท้าย กลางลำใช้กระดานทั้งแผ่นปูตามยาว หรือมีฉะนั้นก็เป็นเรือท้องเปล่าไว้ ขนาดจุ 1-2 เกวียนข้าวเปลือก มีกระดานเรียบปากแฉกเกือบตลอดลำ บรรทุกโพงพาง 1-2 หัว ตามความประสงค์ของผู้ดักว่า จะดักเพียงน้ำเดียวหรือสองน้ำ พร้อมกับไม้ตีนคุ้หนึ่ง นอกจากนั้นต้องมีตะเกียงรั้ว อาหาร น้ำดื่ม กระแซง แมงดา เติร์มไม้ไผ่ผืนตอก ออกเรือให้ไปถึงที่ดักก่อนที่กระแสน้ำจะไหลเชี่ยว ส่วนวิธีดัก จะต้องขวางลำเรือเข้ากับกระแสน้ำ ให้หัวและท้ายเรือเทียบเข้ากับหลักทั้งสอง โดยให้ลำเรืออยู่เหนือกระแสน้ำ และหลักทั้งสองอยู่ใต้กระแสน้ำ เอาโพงพางซึ่งมีปากบนและปากล่างริมสุดของปากทั้งสอง มีปลายเชือกที่ร้อยขอบเหลือไว้ประมาณศอกเศษ เรียกว่า **หูโพงพาง** เอาหูโพงพางแต่ละหูของปากบนผูกเข้ากับเสาหลักด้วยเงื่อนพิรอด สามารถเลื่อนขึ้นลงได้ ส่วนหูทั้งสองของปากล่างผูกเข้ากับด้านหลังของโคนไม้ตีนเสา หันส่วนโค้งภายในของไม้พระจันทร์ครึ่งเสี้ยว เข้าประกอบเสาหลักพร้อมกับเอาส่วนเหลือของหูโพงพางผูกเข้ากับเสาอย่างแน่นหนา แต่สามารถขึ้นลงได้เช่นเดียวกับปากบน แล้วจับปลายไม้ทั้งสองคนคนละตีน ต่างคนต่างกดลงไปให้ต่ำกว่าผิวน้ำประมาณศอกเศษ เพื่อป้องกันไม่ให้ราพา หรือกิ่งไม้หรือใบไม้ที่ลอยมากับกระแสน้ำเป็นกลุ่มใหญ่เข้าไปติดในโพงพาง ซึ่งผู้ดักโพงพางหรือดักซั้งกลัวกันมาก เพราะทำให้โพงพางขาดมีลักษณะที่เรียกกันว่า**ตุงแตก** ต้องเสียเวลาซ่อมและเสียค่าใช้จ่ายขึ้นโดยไม่จำเป็น ส่วนปลายสุดของโพงพางเรียกว่า**ตุง** ใช้เชือกผูกอย่างแน่นหนาแต่กระตุกออกได้ง่ายเมื่อต้องเปิดปากตุงเทกึ่งใส่เรือ ที่ปากตุงนี้ยังมีเชือกผูกติดอยู่อีกเส้นหนึ่งยาวกว่าความยาวของโพงพางทั้งหัว เอาปลายของเชือกเส้นดังกล่าวผูกไว้

⁽¹⁾โปรดดูรายละเอียดใน เฉลียว เรืองเดช, “เรือหลุมโปง” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 17, หน้า 8489.

กับไม้หลัก หรือผูกไว้กับทงเรือหรือหลักแจว เมื่อทุกอย่างพร้อมก็ค่อยๆ คลี่โพงพางที่กองอยู่ให้ลงไปตามกระแสน้ำจนโพงพางทั้งหัวแผ่ลงเต็มที่และทุกส่วนจมน้ำไป แกะเชือกลำนเรือออกจากที่ผูกลำขวางกระแสน้ำเพียงเส้นเดียว ให้เหลือไว้อีกเส้นหนึ่ง ลำเรือจะลอยลำไปตามกระแสน้ำ ผู้ดักจึงถือโอกาสพักผ่อน จากนั้นอาจทิ้งระยะไว้ประมาณครึ่งชั่วโมง ดึงสายผูกปากตุงโพงพางขึ้นมาดู ถ้าติดกุ้งมายกหางตุงใส่ในวางเรือ หรือท้องเรือ กระตุกเชือกผูกออก เทกึ่งที่ได้ใส่ลงในวางเรื่อนั้น เอาเชือกเส้นเดิมผูกไว้ตามเดิมแล้วหย่อนลงไปใ้แม่น้ำ กระแสน้ำจะช่วยพัดพาตุงให้เข้าแนวเดิมเอง การดักโพงพางจะทำอยู่เช่นนี้จนเห็นว่า**น้ำเหนียว** คือ น้ำไหลเอื่อยๆ ก็หยุดพัก แล้วกู้โพงพางขึ้นกองไว้บนปากเรือ กุ้งที่ดักได้มีทุกชนิด อาจติดปลาด้วย บนกองกุ้ง

ในวงเรือกักใช้จากทั้งทางหรือกิ่งไม้ติดใบเอามาโละ คือ ปิดทับบนไว้ เพื่อป้องกันกุงหรือปลากะโตะออกจากเรือ

รายละเอียดต่างๆ ของโพงพางดังกล่าว นอกจากจะสอดคล้องกับทำเลที่ตั้งและสังคมของชุมชนบ้านโนนบ้านและชุมชนหัวเขา ซึ่งแสดงถึงองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาพื้นบ้านแถบนี้แล้ว ยังส่งผลให้ภาพลักษณ์ของชุมชนเป็นมุสลิมโพงพางชัดเจนขึ้น ดังคำคล้องจองว่า “**สั้งทำหม้อ เกะยอทำอ่าง หัวเขาค้าโพงพาง บ่อยางขายเคย**”⁽¹⁾ บ้างก็ว่า “**ทั้งทำหม้อ เกะยอทำอ่าง หัวเขาดักโพงพาง บ่อยางค้าขาย**”⁽²⁾ และ คำคล้องจองนี้ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ในลักษณะพึ่งพากันระหว่างสั้งหม้อ เกะยอ หัวเขา และบ่อยาง ซึ่งอยู่ในบริเวณเดียวกันคือ ทะเลสาบสงขลาตอนล่าง โดยมีบ่อยางเป็นศูนย์รวมค้าขายผลผลิตจากสั้งหม้อ เกะยอ และหัวเขาในสมัยแห่งการติดต่อกันด้วยเรือพาย⁽³⁾ แต่สำหรับชุมชนบ้านโนนบ้านและหัวเขานั้นยังมีนัดหรือตลาดนัดอีกแห่ง คือ นัดทำนบในสั้งหม้อด้วย ได้นำปลาไปแลกข้าวแกงลำแดง ปะโอ หรือไม้ก่เอาผลผลิตจากทะเลทำเป็นเคยหรือกะปิไปแลกกับผลผลิตทางข้างเหนือ คือ ต้นน้ำ สังคมเหล่านี้คือสังคมมุสลิมสังคมจีน และสังคมคนพื้นบ้านอย่างที่เรียกกันว่า แวก จีน ไทย นั่นเอง ดังนั้นจึงมีผู้ คงคาลิหมิน ผู้เฒ่าวัย 79 ปี จากตระกูลผู้นำของชุมชนบ้านโนนบ้านเล่าว่า

“ไทยพุทธกับมุสลิมที่ได้อยู่กันได้ เข้ากันได้ดี ช่วยเหลือกันดี เวลาถึงงานบวชงานแต่งงานเขาก็มาบอก เราไปช่วยแล้วแต่เขาขอ ถ้าเขาบอกเฉยๆ แสดงว่าเขาต้องการให้เราเอาเงินไปให้ ถ้าเขาบอกกับข้าว ขอลา ขอกุ้ง เขาจะบอก เราก็เอาของสดไปให้เขาทำเอง เวลามุสลิมมีงานเราก็ไปบอกไทยพุทธ เขาจะเอาเงินมาช่วย ถ้าเราขอข้าวสารก็บอกเขาตรงๆ เช่นว่า เราแลฐานะ คนที่รวยเขาก็บอก ภูเขาข้าวสารสักเท่านั้นเท่านี้คนที่คุ้นกันดี เวลาถึงงานเดือนสิบ เราก็พากันกับข้าว กุ้ง ปลาไปให้ พอเขาทำบุญก็พาต้มพาทนมาให้เรา คนดีๆ กันก็เอาต้มเอากุ้งปลามาให้กัน พุทธ-มุสลิมอยู่ดี ๆ กัน ต่างกันที่นับถือศาสนา อย่างอื่นเหมือนกัน อัลเลาะห์รักทุกคนที่อยู่ในโลกนี้เหมือนกัน”⁽⁴⁾

¹ เขมานันท์ (บรรณธิการ), อ้างแล้ว, หน้า 239.

² เสวนากลุ่มผู้วิจัย กับ นายหะยี ยีหมาน อดีตผู้ดักโพงพาง, 68 ปี 13/2 หมู่ที่ 6 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา กับ นายหวังหมัด หวันปรีดิ์ แก่แก่ประมง, 69 ปี 78 หมู่ที่ 5 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา 6 – 7 เมษายน 2544.

³ เวทีเสวนาชาวบ้าน “ชุมชนบ้านโนนบ้านและชุมชนหัวเขา”, อ้างแล้ว.

⁴ อ้างถึงใน เขมานันท์ (บรรณธิการ), อ้างแล้ว, หน้า 88.

เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ.2543 ฝ่ายทะเบียนและบัตรอำเภอสิงหนคร⁽¹⁾ ได้สรุปข้อมูลว่า ตำบลหัวเขา มีจำนวน 8 หมู่บ้าน 2,909 ครัวเรือน 14,120 คน แยกเป็นประชากรชาย 6,953 คน หญิง 7,167 คน มีความหนาแน่น 231 ครัวเรือนต่อตารางกิโลเมตร ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินขาดแหล่งน้ำจัดจัดเป็นชุมชนแออัด นักวิชาการของชุมชน⁽²⁾ ได้สรุปถึงลักษณะเด่นของชุมชนไว้ดังนี้

หมู่ที่ 1 บ้านเล มุสลิมร้อยละ 60

หมู่ที่ 2 บ้านเขาแดง มุสลิมร้อยละ 70

หมู่ที่ 3 บ้านนอก มุสลิมร้อยละ 80

หมู่ที่ 4 บ้านในบ้าน มุสลิมร้อยละ 100

หมู่ที่ 5 บ้านท่าเขา มุสลิมร้อยละ 90

หมู่ที่ 6 บ้านหัวเลน มุสลิมร้อยละ 90

หมู่ที่ 7 บ้านใหม่ มุสลิมร้อยละ 90

การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง พ.ศ.2439 - ปัจจุบัน

การเมืองของชุมชนบ้านในบ้านเปลี่ยนแปลงตามการประกาศใช้พระราชบัญญัติเกี่ยวกับการประมงสองฉบับ⁽³⁾ คือ อากรำน้ำ ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) และพระราชกฤษฎีกาการประมง พ.ศ.2490 มองเห็นได้เป็นสามยุคสามสมัย คือ ยุคโพงพางเพื่อยังชีพ ยุคทองของโพงพาง และสมัยโพงพางไต่ดิน โดยสองยุคแรก ต้องผูกติดกับการคมนาคมทางเรือเพียงอย่างเดียว ส่วนยุคหลังสุดมีการคมนาคมหลากหลายที่สุด สามารถติดต่อสื่อสาร เดินทางได้สะดวกทั้งภายในและไปต่างประเทศ

พ.ศ.2439 – 2490 : โพงพางเพื่อยังชีพ : ชุมชนร่มเย็น ก่อนการปฏิรูปอำนาจในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ.2439 รัฐบาลมีความพยายามจะจัดเก็บรายได้จากการ “ทำปลา” เอง เนื่องจากใน พ.ศ.2437⁽⁴⁾ พบว่า ต่างเมืองใช้เครื่องมือต่างกัน ทำให้นายอกรำน้ำจัดเก็บภาษีรวมเป็นครัวเรือนทุกครัวเรือนในอัตราครัวละ 26 อัฐต่อปี รัฐบาลจึงพยายามจะให้จัดเก็บตามเครื่องมือตามพระราชบัญญัติอกรำน้ำที่ใช้อยู่ โดยให้เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง และเมืองสงขลา เมืองในบริเวณนี้และเมืองอื่นๆ ทั้งพระราชอาณาเขตจัดทำบัญชีส่งรายชื่อเครื่องมือทำปลาพร้อมภาพวาดประกอบ และผลประโยชน์ที่ได้รับจากเครื่องมืออื่นๆ เมื่อมีการปฏิรูปอำนาจโดยจัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชในปี 2439 แล้วยังไม่สามารถดำเนินการได้ ดังปรากฏหลักฐานในรายงานเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ข้อความตอนหนึ่งว่า

อกรำน้ำในหัวเมืองเหล่านี้ไปนการเก็บยาก แลเปนความเดือดร้อนอยู่แก่ราษฎร ยิ่งกว่าหัวเมืองข้างฝ่ายเหนือ เก็บยากนั้น ด้วยเครื่องมือทำปลาชนิดบาตทางนี้ ลักษณะแลชื่อ ซึ่งเรียกต่างก้นกับเครื่องมือทำปลาชนิดบาตข้างหัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งตั้งเปนพิภพใน

¹ สุพร รัตโนภาสสุนทร, “เอกสารบรรยายสรุปของเทศบาลตำบลสิงหนคร ประจำปี 2544” (เอกสารอัดสำเนา), หน้า 6.

² สัมภาษณ์ นายสุรศักดิ์ พิทักษ์คณานต์ ข้าราชการครูโรงเรียนบ้านหัวเขา และผู้ช่วยวิจัย, 45 ปี 119/1 หมู่ที่ 5 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา 6 เมษายน 2545.

³ โปรดดูรายละเอียดใน อำนวย แท่นทอง, พระราชบัญญัติว่าด้วยสิทธิการประมงในเขตการประมงไทย พ.ศ.2482. (กรุงเทพฯ : กรมประมง, 2540).

⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2.14/22 รายงานพระยาสุฤกษ์ดี เรื่อง ตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ.113.

พระราชบัญญัติ ถ้าเกิดเกี่ยงแย้งกันขึ้นในระหว่างนายอกรำกับราษฎรไม่มีอันใดเป็นหลักที่จะตัดสิน แต่ข้างนายอกรำเป็นผู้มีอำนาจ ราษฎรก็ยอมเสียเปรียบอยู่เป็นธรรมดา ใช้แต่เท่านั้น ในหัวเมืองปักษ์ใต้การทำปลาเป็นสินค้ามีแต่กุ้งปลาทะเลเป็นพื้น ด้วยไม่มีลำน้ำหรือห้วยหนองคลองบึงบาง ซึ่งมีปลาชุกชุมอย่างหัวเมืองข้างเหนือ ราษฎรตั้งบ้านเรือนอยู่ลึกเข้าไปในลำน้ำ หรือเป็นชาวดอนอาไศรย์เสาะหาปลาน้ำจืดได้พอเป็นอาหารบริโภค แต่กระนั้นยังต้องใช้เครื่องมือเช่นเบ็ดแลลุ่มเป็นต้น เปนอันมาก เพราะเหตุที่ปลาน้อยแลจับยาก ข้างฝ่ายนายอกรำเอาพิภพค่าเครื่องมืออย่างหัวเมืองข้างเหนือ ซึ่งเป็นที่ปลาชุม

ออกไปเก็บ ราษฎรต้องเสียค่าเครื่องมือมากกว่า และได้ปลาเป็นประโยชน์น้อยกว่าชาวหัวเมือง จึงเป็นความเดือดร้อน.....การเก็บอากรค่าน้ำทางหัวเมืองบักซ์ได้ ควรตั้งพิกัด แลจัดวิธีเก็บให้สมควรแก่ภูมิประเทศ อย่าเอาพระราชบัญญัติซึ่งตั้งขึ้นด้วยความรู้เห็น แต่ตามหัวเมืองซึ่งใกล้กรุงเทพไปใช้ การจึงจะเรียบร้อย⁽¹⁾

จากข้อความดังกล่าวเห็นได้ชัดเจนว่า เดิมรัฐสนใจการจับสัตว์น้ำเพียงการเก็บภาษี และสืบต่อ มาในปี 2444 รัฐประกาศใช้พระราชบัญญัติอากรค่าน้ำฉบับใหม่ โดยกำหนดให้ผู้ทำปลาจะต้องเสียภาษี ให้แก่รัฐในหกลักษณะ คือ เก็บจากจำนวนปลาสดที่ขายในท้องตลาด เก็บจากเครื่องมือที่ใช้ในการจับปลา เก็บค่าอนุญาตให้จับปลาในใดที่หนึ่งได้แต่เพียงผู้เดียว เก็บค่าอนุญาตให้จับปลาในที่ซึ่งรัฐหวงห้ามไว้ เก็บ ค่าอาชญาบัตรคุมเครื่องมือต้องพิกัดภาษี เก็บค่าอนุญาตตามตัวคนที่ใช้เครื่องมือต่างๆ ไม่ต้องพิกัดภาษี ความตามพระราชบัญญัติฉบับใหม่นี้ ดูจะมีรายละเอียดมากขึ้นในการจัดเก็บภาษี เพราะรัฐยึดเอาทะเลไปเป็น ของรัฐส่วนกลาง

ชุมชนบ้านในบ้นและหัวเขาเล่าว่า⁽²⁾ ผู้ตกโปงพางต้องจ่ายภาษีค่าใช้เครื่องมืออย่างที่เรียกกัน ว่า “เสียหางงู” 5 บาทต่อปี มีนายบ้านหรือผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้มาเก็บ ขณะเดียวกันยังต้องจ่ายเงินรัชชูปการ เรียกว่า “เสียสีบาท” ต่อปีด้วย หากไม่ปฏิบัติตามจะต้องถูกนำตัวไปใช้งานหลวงที่บริเวณเขาน้อย แต่ก็ขึ้นอยู่กับนายบ้านและกำหนดว่าจะดำเนินการอย่างไร แสดงว่าชาวบ้านต้องจ่ายภาษีสองอย่างในเวลาเดียวกันคือ ค่าเครื่องมือจับสัตว์น้ำและภาษีแทนการเกณฑ์แรงงาน ที่รู้จักกันในชื่อของเงินสีบาทหรือเงินรัชชูปการ โดยมีได้ มีฝ่ายใด ให้ความสนใจในระบบการจัดการทรัพยากรทะเลสาบสงขลาทั้งระบบ ฝ่ายรัฐโดยกรมอากรที่ดิน⁽³⁾ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ พยายามปรับปรุงการจัดเก็บภาษีด้วยอากรค่าน้ำจากการจับสัตว์น้ำให้ได้ ผลประโยชน์มากขึ้น พร้อมทั้งรัฐในท้องถิ่นบริเวณนี้ในกำกับของกระทรวงมหาดไทยได้ให้ความสนใจใน ภาษีผูกขาดทำเรือจ้าง⁽⁴⁾ ที่ริเริ่มด้วยคนจีนฟากบ่ออย่าง บริเวณศูนย์อำนาจของมณฑลนครศรีธรรมราชกับ

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2.14/74 เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เสด็จตรวจราชการ หัวเมืองบักซ์ได้ 7 ธันวาคม ร.ศ.115.

² เวทีเสวนาชาวบ้าน “ชุมชนบ้านในบ้นและชุมชนหัวเขา”, อ้างแล้ว.

³ ชัย เรื่องศิลป, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2325 – 2453 ด้านเศรษฐกิจ.

(กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522), หน้า 232.

⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.47/19 รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช 10 มิถุนายน ร.ศ.113 – 5 ตุลาคม ร.ศ.129, ร.5 ม.2.14/74 เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมืองบักซ์ได้ 7 ธันวาคม ร.ศ.115 และ ร.7 รล. 20/148 ฎีกา นายเฒ่า ตันจัน เรื่อง ขอลดหย่อนเงินค่าผูกขาดทำเรือจ้างใน จังหวัดสงขลา 27 มีนาคม 2473 – 26 กุมภาพันธ์ 2474.

ฟากแหลมสนและฟากเขาแดง ส่วนชาวบ้านฝั่งหัวเขาแดง และฟากแหลมสน รวมทั้งชุมชนบ้านในบ้นก็มุ่งไป ในกิจกรรมที่เกี่ยวกับโปงพางแทบทั้งสิ้น

หากพิจารณาถึงที่มา⁽¹⁾ ของผู้คนในชุมชนบ้านในบ้นที่มาจากชุมชนมุสลิมดั้งเดิมในเมืองสงขลา ฝั่งหัวเขาแดง เป็นชุมชนดั้งเดิมของตำบลหัวเขาในปัจจุบัน มีความเป็นเครือญาติเครือขายของสายสุไลมาน ตันตระกูล ณ พัทลุง และเป็นเชื้อสายของทางเมืองไทรบุรีด้วย ทำให้เห็นความเชื่อมโยงของบริเวณนี้กับ รัฐเคดาห์มาเลเซียปัจจุบัน ต่อมาบางส่วนได้สมรสกับเชื้อสายผู้นำพื้นบ้านแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาและบริเวณ อื่นๆ ในภาคใต้ตั้งแต่ยะลา ปัตตานี สตูล ตรัง ตลอดขึ้นไปถึงไชยา สุราษฎร์ธานี บางส่วนได้เข้าไปอยู่ใน

กรุงเทพฯ อีกส่วนหนึ่งไปเป็นนักการศาสนา ฟานักอยู่ในประเทศซาอุดีอาระเบีย สำหรับกลุ่มที่ยังอยู่ในชุมชนเป็นเครือญาติกันหมด เป็นครอบครัวขยายในกอกในกอ ครวเรือนจึงเพิ่มเร็ว ในส่วนของกลุ่มผู้นำทั้งฝ่ายปกครองและฝ่ายศาสนาเป็นกลุ่มเดียวกันและสืบทอดกันมาตลอด ยังเชื่อถือในวิญญานบรรพบุรุษอย่างโต๊ะหุมหรือทวดหุมด้วย กลางบ้านมีบ่อน้ำจืดใช้ร่วมกัน บ้านเรือนนอกจากเป็นที่อยู่อาศัยแล้ว ยังเป็นที่บ่มเพาะกิจกรรมด้านศาสนา บางคราวยังนำเพลงมลายูมาดัดแปลงเป็นเพลงเพื่อฉลองการอ่านกุรอานที่เป็นภาษาอาหรับ ในขณะที่ฝ่ายชายออกไปจับสัตว์น้ำด้วยโพงพาง ฝ่ายหญิงทำทองรูปพรรณ คำทอง คำเพชร คำของเก่าประเภทถ้วยชาม ชั่งลงหิน โดยเอาไปขายทางฝั่งเมืองตรัง ในขณะเดียวกันฝ่ายชายนิยมเลี้ยงนกเขาไว้ดูเล่นบ้าง จำหน่ายบ้าง สนามเลี้ยงนกเขาภายในบ้านก็จะค่อยๆ ขยายกลับกลายเป็นที่พบปะของ ข้าราชการตั้งแต่ระดับอำเภอถึงระดับจังหวัด ตลอดไปถึงระดับชาติในสายของพรรคชาติพัฒนาในปัจจุบัน

เล่ากันว่า⁽²⁾ **การทำปลาด้วยโพงพาง**ได้ก่อให้เกิดงานที่ต่อเนื่องในลักษณะการแบ่งงานกันทำ โดยเฉพาะในเดือนสี่ เดือนห้า วันขึ้น 13 - 14 ค่ำ ต้นประตูจะออกดอกบานสะพรั่งรับกึ่งหัวมัน ฝ่ายหญิงจะต้องเตรียมกะทะไว้ต้มกุ้งมากกว่ายามปกติ ปลาที่จับได้มีทุกพันธุ์ที่รู้จักที่มากเป็นพิเศษ ได้แก่ ปลาโคมมัน ปลาหลุมพุก ปลาแมว ปลาคันหลาว ปลาอีครุฑ ปลาหมก ปลาซีโล่ (กุลเลา) บางคราวก็มี “หญาญน” ที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของทะเลติดเข้าไปในโพงพางด้วย บ้างก็มีสาหร่ายอย่างที่เราเรียกกันว่า “สายหางหมา” เกาะติดกันเป็นกลุ่มมากับโพงพาง ทำให้ในโพงพางมีสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ โดยปกติยามกลางคืนฝ่ายชายจะออกไป**ทำปลาด้วยโพงพาง** และกลับมาได้พักผ่อนในยามกลางวัน ผลผลิตที่ได้มาจะเป็นภาระของฝ่ายหญิงนำมาทำเป็นเคย (กะปิ) ทำเป็นกุ้งแห้ง นอกนั้นฝ่ายหญิงจะต้องเป็นผู้จัดทำอุปกรณ์โพงพางเอง มีโรงตีด้ายทำโพงพาง โดยใช้ภูมิปัญญาจากฐานทรัพยากรภายใน เริ่มด้วยรีดด้ายดิบที่ทำจากฝ้าย ระยะเวลาซึ่งด้ายมาจากบ่ออย่าง มีขั้นตอนดำเนินการเหมือนๆการทอผ้า กล่าวคือ นำด้ายมาถักทอด้วยมือให้เป็นถุงรูปกรวย แล้วนำไปแช่ข้อมในน้ำเปลือกเสม็ดชุนประมาณ 3 - 7 วัน ตากแดด 1 - 2 วัน ก็จะได้ถุงที่มีความเหนียวและคงทนมากขึ้น ส่วนเชือกร้อยปากถุงใช้หวาย หรือหลิมที่ทำด้วยเส้นใยจากเปลือกมะพร้าว ด้วยการทุบส่วนที่ห่อหุ้มเส้นใย แล้วนำไปแช่น้ำทะเลให้ขุยเปื่อย นำมาตีขุยออก ก็จะได้

¹บันทึกส่วนตัวของ นายอารี พิทักษ์คุมพล เรื่อง **ตระกูลพิทักษ์คุมพล**, ไม่ปรากฏสถานที่ และวันเดือนปีที่บันทึก และสัมภาษณ์ นายเส้น คงคาลิหมิน, **อ้างแล้ว**, นายอดุลย์ คงคาลิหมิน, **อ้างแล้ว**, นางสุพิยะ ภาควงภูมิเกียรติยศ, **อ้างแล้ว**, นายหะยี ยีหมาน, **อ้างแล้ว** และพระอธิการมงคล ปญญ์ ญาณุโธ เจ้าอาวาสวัดสุวรรณคีรี, 46 ปี วัดสุวรรณคีรี หมู่ที่ 2 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา 27 เมษายน 2544.

²เวทีเสวนาชาวบ้าน **“ชุมชนบ้านในบ้านและชุมชนหัวเขา”** **อ้างแล้ว** และสัมภาษณ์ นายหะยี ยีหมาน **อ้างแล้ว**, นางสุพิยะ ภาควงภูมิเกียรติยศ, **อ้างแล้ว** และ นางกายะ พิทักษ์คัตนาค **อ้างแล้ว**.

เส้นใยมาควั่นเป็นเชือกได้เป็นอย่างดี สำหรับเรือที่ใช้พายนั้น ฝ่ายชายเป็นผู้จัดทำด้วยภูมิปัญญาจากฐานทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นเช่นกัน กำลังคนที่ไปกับเรือและโพงพางนั้นเพียง 1 - 2 คน เพราะดักโพงพางในทะเลที่ไม่ไกลจากชุมชน และผู้คนชาวโพงพางในทะเลก็เป็นเครือญาติกันทั้งนั้น ออกทะเลไปพร้อมๆกัน ก็แบ่งที่แบ่งทางกันโดยปริยาย ก่อให้เกิดเป็นล่องๆในบริเวณปากทะเลสาบสงขลาตอนล่างเรียกกัน **“ล่องโพงพาง”** เนื่องจากบริเวณนี้มีกุ้งปลาชุกชุม โดยเฉพาะกุ้งตัวเล็กตัวใหญ่ขึ้นมาถึงบริเวณน้ำตื้นที่เป็นดินทรายใต้ถุนบ้านเรือน เด็กๆ ถึงกับเล่นคล้องกุ้งขาว⁽¹⁾ โดยเอาใยกล้วยรูดทำเป็นบ่วงคล้องเหมือนที่เห็น

ผู้ใหญ่ทำ ได้กั้วมาเก็บใส่พกผ้าถุง บางคราวก็เล่นปรุงอาหาร ก็เอากั้วสดมาต้มด้วยกระป๋องนมข้น ใช้ก้อนหินสามก้อนเป็นเตา ใช้ไม้พินจากบนเขาข้างบ้าน บ้างก็ใช้ผ้าถุงซ้อนเอากั้วที่มาเกาะวนเวียนรอบเสาเรือน หรือแม้แต่ในเศษวัสดุเหลือใช้ก็มีกั้วเข้าไปเกาะอยู่เต็ม จนเป็นที่รู้กันว่า “เลใน” จะมีกั้ว ปูม้า ปูดำ ชุกชุม ส่วน “เลนอก” มักได้ปลาเป็นส่วนใหญ่ ปูตัวใหญ่ ผู้หญิงบางส่วนจึงอดไม่ได้ที่จะออกเรือแจวไปตกเบ็ด มักออกไปเป็นกลุ่มประมาณ 9 – 10 คน มักได้ปลากด ปลาแขยง มากมาย

ผลผลิตจากการดักโพงพาง ส่วนหนึ่งเก็บไว้ในชุมชน เพื่อบริโภคในครอบครัวและแบ่งปันกัน ในชุมชน เนื่องจากบางคนไม่มีปัจจัยที่จะทำได้เอง บางคราว “พวกเหนื่อ” คือ เกะเยอ สกั้งหม้อ เอาข้าวสาร หรืออื่นๆ มาแลก อีกส่วนหนึ่งทำเป็นกะปิ กั้วแห้ง บรรทุกเรือไปแลกข้าวเลี้ยง (รวงข้าวที่เก็บด้วยกะเต็มกำมือ แล้วมัดด้วย “ซัง” หรือต้นข้าว) ของชาวลำแดง ปะโอ หรือไม่ก็เอาไปแลกขายกับได้ของชาวปากพ่องที่ตลาดนัดท่านบ สกั้งหม้อ หรือไม่ก็นำไปเยี่ยมเกลอเยี่ยมญาติทางไกลถึงป็นัง ฤดูกาลที่จับปลาได้มาก มาแบ่งขายบ้าง ได้คืนละ 30 บาท ขณะที่มีรายจ่ายเพียง 3 บาท ประมาณ พ.ศ.2478 – 2479 มีโรงเรียนในชุมชน ชื่อโรงเรียนประชาบาลตำบลหัวเขา (อิสลามมิกอุทิศ)⁽²⁾ ใช้สุหร่าหรือโรงสวดบนเนินเขาเตี้ยๆ เป็นห้องเรียน มีนายห้วนเจียง ตั้งฉุน เป็นครูใหญ่ ผู้คนในชุมชนให้ความสนใจน้อยมาก แม้แต่นายบ้าน กำนัน ก็ยังนำบุตรหลานไปสอนไว้ไม่ให้เรียน ทำให้โรงเรียนถูกยุบรวมกับโรงเรียนวัดบ่อทรัพย์ในเวลาต่อมา และเปิดอีกครั้งโดยกลไกของรัฐ

กล่าวได้ว่าในช่วง พ.ศ.2439 – 2490 นี้ เป็นยุคสมัยที่รัฐยึดเอาทะเลสาบสงขลาไปเป็นของรัฐบาลกลาง แต่เนื่องจากรัฐยังรู้จักทะเลสาบสงขลาไม่มากนัก⁽³⁾ ทำให้ต้องใช้มาตรการทางภาษีอากรด้วยความระมัดระวัง ในส่วนของชุมชนบ้านโนบ้าน แม้ว่าจะต้องจ่ายภาษีให้รัฐ แต่ก็มิได้แตกต่างไปจากระบบเก่ามากนัก การจัดการทรัพยากรจึงเป็นไปเพื่อการยังชีพ เป็นโพงพางเพื่อการยังชีพด้วยระบบครอบครัว ระบบเครือญาติในชุมชน ฟังพาทรัพยากรธรรมชาติและสังคมรอบด้าน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นที่พักพิงของชุมชนอีกด้วย โดยเฉพาะในช่วงปลายของยุคนี้ เมื่อญี่ปุ่นยึดเมืองสงขลาคราวมหาสงครามเอเชียบูรพา

¹สัมภาษณ์ นางสุพิยะ ภาคภูมิเกียรติยศ, อ่างแล้ว และ นางส๊ะ เดชา คำขายของสดจากทะเล, 53 ปี 123 หมู่ที่ 4 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา, 25 เมษายน 2544.

²โรงเรียนบ้านหัวเขา, แผนปฏิบัติการประจำปีการศึกษา 2544 โรงเรียนบ้านหัวเขา สปอ.สิงหนคร สปจ.สงขลา, หน้า 1.

³หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.2.14/22 รายงานพระยาสุทนต์ เรื่อง ตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ.113, ร.5 ม.2.14/74 เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ 7 ธันวาคม ร.ศ.115 และ ร.5 ม.47/19 รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช 10 มิถุนายน 113 – 5 ตุลาคม 129.

ในปี 2484 – 2488⁽¹⁾ เป็นที่หลบภัยของชาวบ่ออย่างร่วมร้อยคน ยามปกติผู้คนยังมีเวลาไปดูหนังตะลุงแข่งในช่วงกลางคืน มโนราห์ในช่วงกลางวันที่ยังมีสกั้งหม้อ ถือโอกาสได้เยี่ยมเยียนเพื่อน – เกลอด้วย⁽²⁾ ชุมชนบ้านโนบ้านในยุคสมัยนี้จัดได้ว่าเป็นชุมชนร่มเย็น “คนจนเพ”⁽³⁾ ชุมชนดำรงอยู่ด้วยฐานทรัพยากรภายในที่ยังหลากหลาย และความเอื้ออาทรต่อกันทั้งภายในและนอกชุมชน

ทศวรรษ 2490 – 2510 : ยุคทองของโง่งพาง : ชุมชนตื่นตัว เป็นช่วงสามสิบปีที่ยังใช้การคมนาคมทางเรือเชื่อมต่อกับศูนย์อำนาจที่ปอยาง มีปัจจัยหลายประการที่ทำให้การเมืองของชุมชนบ้านในบ่านมีลักษณะดังกล่าว

ประการแรก การปรับสร้างมัสยิดกลางพร้อมรอยปริ๊วของกลุ่มผู้นำใน พ.ศ.2490 เล่ากันว่า⁽⁴⁾ ตั้งเดิมสุเหร่าหรือมัสยิดกลางของชุมชนบ้านในบ่านอยู่บนเนินเขาเตี้ยๆ บริเวณแหลมสนตำบลหัวเขา มีกลุ่มบ้านใหญ่ เฉพาะชุมชนบ้านในบ่าน นอกนั้นมีบ้านเรือนตั้งห่างๆ กันในบริเวณป่าเขาริมทะเลสาบ ต่อมามีการเคลื่อนย้ายพิธีกรรมทางศาสนาลงมาทำด้านล่าง ประกอบกับนโยบายปฏิวัติทางวัฒนธรรม ตามแผนการสร้างชาติ แบบชาตินิยมของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงปี 2485 – 2488⁽⁵⁾ มีส่วนผลักดันให้มีการสร้างมัสยิดใหม่ในบริเวณนี้ มีข้อความว่า “ทำ พ.ศ. ๒๔๙๐” ดังที่กล่าวมาแล้ว การก่อสร้างและปรับปรุงมัสยิดกลางครั้งนี้ถือได้ว่าเป็นจุดหักเหสำคัญของกลุ่มผู้นำ เพราะการสร้างมัสยิดถือเป็นเรื่องใหญ่ของมุสลิม ดังที่ประธานกรรมการอิสลามจังหวัดสงขลาปัจจุบันและเชื้อสายผู้นำบ้านในบ่าน กล่าวถึงปัจจุบันแต่เหมือนมีนัยถึงอดีตนั้นด้วย ความตอนหนึ่งว่า

“.....เรื่องของความหนักใจ.....จะขอกว่าเฉพาะที่กวนใจเอามากๆ ก่อนนั้นคือการสร้างมัสยิด.....มัสยิดเป็นบ้านของอัลเลาะห์ เป็นสถานที่สำคัญอันเรียกว่าปูชนียสถาน

ความจริงการสร้างมัสยิดมีเป้าหมายสำคัญเพื่อให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนทั้งในเรื่องการปฏิบัติ ศาสนา เรื่องสังคมและอื่นๆ ดังกล่าวนั้น กล่าวได้ว่ามัสยิดถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของสมาชิกในชุมชน อันเป็นนิมิตหมายแห่งความร่วมมือ และความปรองดองสามัคคี นี่คือเป้าหมายหลัก ด้วยเหตุนี้ท่านรอซูลุลลอฮ์จึงให้ความสำคัญกับการสร้างมัสยิด โดยได้กล่าวถึงผลบุญอันยิ่งใหญ่ที่จะถูกประทานแก่ผู้สละทรัพย์ในการสร้างมัสยิด แต่ที่หนักใจก็เพราะการสร้างมัสยิดในปัจจุบันนั้น มีไม่น้อยที่เป้าหมายเดิมได้ถูกเปลี่ยนไป แทนที่จะสร้างกันบนพื้นฐานของความเป็นศูนย์รวม

¹โปรดดูรายละเอียดใน ศรีสมร ศรีเบญจกลางกูร, ประวัติศาสตร์เมืองสงขลา. (สงขลา : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสงขลา, 2539), หน้า 255 – 269.

²สัมภาษณ์ นายหะยี ยีหมาน, นายเส้น คงคาลิหมิน และ นายอดุลย์ คงคาลิหมิน, อ้างแล้ว.

³นายหมาด หรีมโตะสัน ชาวประมง, 85 ปี 140 หมู่ที่ 1 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ในเวทีเสวนาชาวบ้าน “ชุมชนบ้านในบ่านและชุมชนหัวเขา” อ้างแล้ว.

⁴เรื่องเดียวกัน.

⁵โปรดดูรายละเอียดใน แถมสุข นุ่มนนท์, เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ : สายธาร, 2544), หน้า 57 – 105 และเสวนากลุ่มผู้วิจัยกับ นายหะยี ยีหมาน และ นายหวังหมัด หวันปรัดน์, อ้างแล้ว.

ทางจิตใจของคนในชุมชน กลับกลายเป็นเงื่อนไขแห่งความแตกแยก มีไม่น้อยที่สร้างขึ้นเพียงเพราะความขัดแย้ง หรือความไม่พอใจด้วยเรื่องส่วนตัว.....”⁽¹⁾

ประการที่สอง พระราชบัญญัติการประมง พุทธศักราช 2490 รัฐยึดเอาทะเลไปเป็นของรัฐส่วนกลางมากขึ้น โดยใช้มาตรการทางภาษีอากรอย่างเข้มข้น เนื่องจากให้ความหมายของทะเลรวมทั้ง

ทะเลสาบสงขลาว่า เป็นที่สาธารณประโยชน์ เป็นที่จับสัตว์น้ำที่ทุกคนมีสิทธิทำการประมงและเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำได้ จึงเปิดประมุล่องโพงพางซ้อนทับบนล่องโพงพางที่ชุมชนบ้านในบ้นทำมาแต่เดิม ชาวโพงพางบ้านในบ้นได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนั้นว่า รัฐทำผิดพลาด เพราะ “เลเป็นของเรา มิใช่เป็นของคนกรุงเทพฯ หรือคนอื่น”(2) อันที่จริงฝ่ายรัฐเองก็จ้องมองทะเล เรือ และการประมงมาก่อนการใช้พระราชบัญญัติการประมง พ.ศ.2490 ด้วยปรากฏหลักฐานในพระราชบัญญัติเรือไทย พุทธศักราช 2481(3) ได้นิยามไว้ว่า “น่านน้ำไทย” หมายความว่าบรรดาน่านน้ำที่อยู่ภายใต้อธิปไตยของประเทศไทย “เรือ” หมายความว่ายานพาหนะทางน้ำทุกชนิด และ “การประมง” หมายความว่า การจับสัตว์น้ำทุกชนิด รวมทั้งที่ใช้เรือไปทำการจับสัตว์น้ำหรือเป็นพาหนะไปทำการจับสัตว์น้ำด้วย มุมมองที่ต่างกันนี้ ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา อีกทั้งเป็นมูลเหตุของความขัดแย้งและนำไปสู่การแย่งชิงทรัพยากร

ประการที่สาม ผลสืบเนื่องจากมุมมองที่ต่างกันดังกล่าว ทำให้รัฐโดยกรมชลประทานในทศวรรษ 2490 ถือสิทธิ์เข้ามาบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในทะเลสาบสงขลา ด้วยโครงการสร้างโรงสูบน้ำสำหรับการชลประทานในบริเวณทุ่งระโนด ตำบลตะเคียน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา พร้อมๆ กับการปิดปากกระวะ คือ ปิดทางติดต่อระหว่างทะเลสาบสงขลาตอนบนกับอ่าวไทยถึงห้าแห่งดังที่กล่าวมาแล้ว

ประการที่สี่ การใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ทำให้มีการเร่งรัดพัฒนาปัจจัยพื้นฐานที่จะช่วยให้ฐานทางเศรษฐกิจเติบโต โดยเน้นในส่วนของมหัพภาคเพื่อดึงเงินตราต่างประเทศเข้าประเทศ มีการพัฒนาการคมนาคม อุตสาหกรรม การท่องเที่ยว การขยายแรงงานในต่างประเทศ การขยายฐานการผลิตภาคเกษตร การขยายการศึกษาในส่วนภูมิภาค โดยเฉพาะใน พ.ศ.2516 มีถนนหลวงสายสงขลา – ระโนด และเชื่อมต่อไปยังนครศรีธรรมราช(4) ทำให้ผู้คนบ้านในบ้นและบ้านหัวเขา

¹ อาคิส พิทักษ์คุมพล, “คุยกับประธานกรรมการอิสลามจังหวัดสงขลา” วารสารอัน – นูร. ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (ตุลาคม – ธันวาคม 2543), หน้า 3.

² เวทีเสวนาชาวบ้าน “ชุมชนบ้านในบ้นและชุมชนหัวเขา”, อ้างแล้ว.

³ ร้อยตำรวจโทเสถียร วิชัยลักษณ์ และ พันตำรวจเอกสืวงศ์ วิชัยลักษณ์ (รวบรวม), **พระราชบัญญัติเรือไทย พุทธศักราช 2481** (กรุงเทพฯ : นิติเวช, 2536), หน้า 2 โดยมีคำนำในการพิมพ์ครั้งนี้ว่า ได้เปลี่ยนคำว่า “สยาม” เป็น “ไทย” ทั้งหมด เป็นการแก้ไขตามบทบัญญัติในมาตรา 3 แห่งรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมว่าด้วยนามประเทศ พุทธศักราช 2482.

⁴ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, “ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา” วารสารทักษิณคดี ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (ตุลาคม – มีนาคม 2535 – 2536), หน้า 59.

มีโอกาสรอดย่นจากชุมชนไปถึงศูนย์อำนาจที่บ้อย่างด้วยแพขนานยนต์ แต่ส่วนใหญ่ยังใช้ทางเรือวัฒนธรรมการบริโภคของผู้คนก็เริ่มแปรเปลี่ยนไปตามคนในเมือง ประกอบกับฐานเดิมของชุมชนเคยเป็นเมืองท่าค้าขายมาแล้วด้วย ชุมชนจึงตื่นตัวเร็วในด้านการผลิตเพื่อขาย แต่กลับไม่ตื่นตัวทางการศึกษาแบบตะวันตก

เล่ากันว่า⁽¹⁾ ฝ่ายรัฐเปิดประมูลล่องโพงพางที่ศาลากลางจังหวัดสงขลา พื้นที่เปิดประมูลตั้งแต่หัวเขาถึงป่าชายเลน และทำเรื่อน้ำลึกในปัจจุบันตลอดไปถึงท่าสะพาน จุดที่แพงสุดเรียกว่า บริเวณวิกบ้านบนหรือทางฝั่งหัวเขาแดง เพราะน้ำลึก ปลายาก มีประมาณ 20 – 30 ล่อง ถัดลงมาเรียกว่า ชังกั้ง บริเวณเกาะยอ และอีกล่อง คือ แถวโต๊ะยา เป็นที่รู้จักทั่วไปในกลุ่มชาวประมงแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาว่า บางคราวราคาประมูลล่องแถบหัวเขาสูงมาก ตั้งแต่ 10,000 – 100,000 บาท แต่ชาวหัวเขาและบ้านในบ้านไม่เคยถอยในการประมูล คู่แข่งสำคัญเรียกกันว่า พวกบ้านบน ซึ่งก็คือคนจีนสงขลาแถวถนนนางงาม เมื่อประมูลได้แล้วก็นำมาแบ่งกัน ไม่มีใครขาดทุน สมัยโพงพางนี้สามารถจำแนกผู้คนในชุมชนได้เป็นสามกลุ่ม กล่าวคือกลุ่มแรก ประมาณร้อยละ 50 มีเรือขนาดห้าวา ไม่มีรอยซ่อม บุตรหลานจะได้ดิบได้ดีมีฐานะ กลุ่มต่อมาประมาณร้อยละ 20 เรือห้าวา มีรอยซ่อม บุตรหลานต้องลงมา ส่วนกลุ่มสุดท้ายประมาณร้อยละ 30 ไม่มีเรือเป็นของตนเอง ไม่มีทุน อาศัยเรือผู้อื่นไปดักโพงพางครั้งละ 2 – 3 คีน เจ้าของเรือจะแบ่งให้ร้อยละ 20 – 25 หรือไม่ก็วางอวน

ไพจิตร ศรีคงคา สมาชิกวุฒิสภาจังหวัดสงขลา เชื้อสายกลุ่มผู้นำและกลุ่มโพงพางในชุมชนบ้านในบ้านเล่าว่า⁽²⁾ เมื่อปี 2490 ในฐานะข้าราชการตำรวจมีเงินเดือน 900 บาท แต่ชาวโพงพางจับปลาขายได้วันละ 200 – 300 บาท พอถึงช่วง “น้ำพะ” จับได้วันหนึ่งๆ 2,000 – 3,000 บาท ส่วนกึ่งจับได้เป็นสิบๆ ข่งผู้ชายเป็นฝ่ายออกไปดักโพงพางเช่นสมัยแรก ผู้หญิงเป็นผู้นำของสตาไปขายที่ตลาดบ่อทราย ราคาตกลงกันเองระหว่างผู้ชายกับผู้ซื้อ ผู้หญิงบางคนผันตัวเองเป็นแม่ค้าคนกลางของโพงพาง

นอกจากนั้น ผู้หญิงยังต้องมีบทบาทผลิตโพงพางเหมือนอย่างสมัยแรก แต่เพิ่มความเข้มข้นมากขึ้น⁽³⁾ กล่าวคือ ผู้สูงอายุที่ทำหน้าที่เฝ้าบ้านก็ยกโพงพางด้วยในลอนขายเป็นตอนๆ เพื่อให้ผู้ที่ผลิตไม่ทันได้ซื้อไปทำต่อไม่นานนัก เนื่องจากไม่มีเครื่องมือใดจับกุ้งปลาได้มากเท่าโพงพาง เมื่อนำไปใช้จำเป็นต้องใช้โพงพางขนาดเดียวกัน มาตรฐานเดียวกัน ดักล่องเท่ากันหรือดักล่องเดียวกันจะได้ปลาเท่ากัน เครื่องมือจึงต้องได้มาตรฐานเดียวกัน หากต่ำกว่ามาตรฐานโพงพางจะขาด เพราะน้ำไหลเชี่ยว หากของใคร

¹สัมภาษณ์ นายหะยี ยีหมาน, นายห้วงหมัด หวันปรัดน์, นางสุพิยะ ภาควิชาการศึกษาศาสตร์, อ้างแล้ว. และ นายหะยีจี เหมนั๊บ อดีตชาวโพงพางปากอ, 66 ปี 41 ถนนมุสลิม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา 24 เมษายน 2544.

²พินิจเอกไพจิตร ศรีคงคา, ในการประชุมศิษย์เก่าโรงเรียนบ้านหัวเขา และชาวบ้านตำบลหัวเขา ณ โรงเรียนบ้านหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา 9 มิถุนายน 2544.

³สัมภาษณ์ นางกายะ พิทักษ์คัคณานต์, อ้างแล้ว. และ นางสาว เตชะ ผู้ค้าปลา, 53 ปี 123 หมู่ที่ 4 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา 25 เมษายน 2544.

ชำรุดก็ต้องกลับมาบ้านมาขอช่วยคนในชุมชนช่วยซ่อม เพื่อจะได้กลับไปหาปลาในคืนนั้นอย่างต่อเนื่อง ทุกคนจำเป็นต้องมีโพงพางหนึ่งหาง ผู้มีฐานะมักจะสำรองโพงพางไปด้วย ใครมีโพงพางราคาพันบาทถือว่าเป็นคนรวย ผู้ใดวางอวนสามคนคนนั้นว่าเป็นคนจน และมักไม่มีเครื่องมือเป็นของตนเอง กรณีเช่นนี้จะแบ่งเป็นส่วน ผู้วางอวนสามคนคนละส่วน เจ้าของอวนได้หนึ่งในกรณีไม่ไปรวมวางด้วย หากไปจะได้เพิ่มเป็น

สองส่วน แต่ส่วนใหญ่มักไม่ไปเอง ทุกคนยินยอมตามกติกาเหล่านี้ เนื่องจากผลผลิตได้เกินคุ้ม แม่กุ้งหรือกุ้งตัวใหญ่ราคา กิโลกรัมละ 300 – 400 บาทในปัจจุบัน สามารถนำมาต้มกิน หรือนำมาเผากับเกี๊ยงวู้ว (ตะเกียงขวด ใส่ตั๋ยใช้น้ำมันก๊าด) กินเล่นๆ ได้โดยไม่ขาดทุน เพราะแต่ละคราวได้แม่กุ้งเป็นวงเรือ ขายได้ กิโลกรัมละ 20 – 30 บาท ปลากระพงขนาดแผ่นหน้ากระดานราคา 80 บาท บรรดาผู้หญิงจึงไม่เกียจงอนในการเลือกกุ้งปลาเหล่านี้ แม้ว่าขณะเลือกใส่ได้ที่ทำด้วยเปลือกเสม็ดชุนจะทำให้รู้จุกดำด้วยควันไฟได้ บางคราวต้องเอาผ้าอุดรูไว้หลวมๆ พอหายใจได้คล่อง เพราะต้องเลือกกุ้งปลาจนเกือบรุ่งสาง เช้าๆ ต้องรีบ นำไปขาย บรรจุนำหม้อดินเผาสี่ทั้งหม้อ หากคนขายบรรจุนำหม้อทองเหลืองเพื่อรักษาความสด ยังไม่รู้จักรักษาด้วยน้ำแข็ง เด็กๆ ในยุคสมัยนี้มีของเล่นจำลองวิถีชีวิตของพ่อแม่ มักจะเล่นกันบริเวณหน้าศพ (สุสานตระกูล ณ สงขลา) ในหมู่ที่ 6 ปัจจุบัน ซึ่งช่วงนั้นยังเป็นป่าสาบเสือ ฝ่ายหญิงเล่นขายปลา ขายกุ้ง ขายปู นำเศษกระเบื้องมาแทนสตาร์ต ฝ่ายเด็กชายเล่นลูกล่อ เอาเศษกระเบื้องมาฝนให้กลมเป็นล่อ ทำเรือด้วยใบเตย โดยสมมติว่าไปดักโพงพาง ผู้หญิงเดินถือเช่งตามหลัง

ผลผลิตจากโพงพาง นอกจากทำให้ผู้คนจากบ้านในบ้านมีความใกล้ชิดกับชาวจีนบ่อยๆ มากขึ้นแล้ว ยังนำพาผู้คนเหล่านี้ไปค้าขายทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาบริเวณอื่นๆ อีก โดยเฉพาะปากพะยูน จังหวัดพัทลุง อยู่กึ่งกลางของเส้นทางจนดูเหมือนเป็นศูนย์กลางการค้าทางเรือของบริเวณนี้ เล่ากันว่า⁽¹⁾ ในชุมชนทุกบ้านต้องมีเรือ บางบ้านมีจำนวนเรือเท่าจำนวนคน เพราะเหมือน “นายอยู่ในแล” คนที่นี้จึงรู้จักค้าขายควบคู่กับการทำโพงพาง ดักโพงพางและค้าโพงพาง ผลผลิตจากโพงพางที่เหลือจากการขายสดหรือแบ่งจากของสดมาทำเป็นปลาแห้งขาย มีผู้ค้าปลาแห้งไปรับซื้อถึงบ้าน เพื่อนำไปขายตามตลาดนัดต่างๆ ด้วยเรือด่วน ออกจากสงขลาตอนหัวค่ำจะไปสว้างที่ปากพะยูนพอดี แล้วก็ต่อไปตามนัดแม่ขรี ป่าบอน จงเก ลำปำ รัตภูมิ ควนเนียง ท่าชะมวง ขายแม่ค้าขายส่งจนหมด กลับมาประมาณบ่าย 15.00 น. ขากลับมักจะซื้อมันเทศและผักจากลำปำมาขายที่ปากพะยูน ตลอดมาถึงบ่อยาง บางครั้งก็นำส่งที่ป่าบอนแล้วแต่จะนัดแนะกัน หากเป็นลูกค้าประจำ ก็ค้ากันด้วยเงินผ่อนแล้ว เพราะแม่ค้าเหล่านี้รู้จักกันหมด ตั้งแต่สงขลาถึงหัวไทรของนครศรีธรรมราช มีหลายคราวที่พาเกะปิ๊งไปส่งถึงกรุงเทพฯ ก่อนขึ้น – ลงจากเรือด่วน ใช้เรือแจวไปลอยในทะเลสาบ หน้าบ้านบริเวณ หมู่ที่ 2 – 3 ปัจจุบันเพื่อรอเรือด่วน คนขายของชุมชนบ้านในบ้านปัจจุบันเกี่ยวพันกับโพงพางทั้งนั้นและส่งผลให้การค้าทองคำดีไปด้วย แต่กำไรโพงพางไม่ได้ จึงเรียกได้ว่าเป็นยุคทองของโพงพาง เป็นโพงพางเพื่อการค้า แม้แต่สาหร่ายจากทะเลที่ติดมากับโพงพางก็เริ่มมีราคา ทำให้ชุมชนร่วมเย็นเปลี่ยนแปลงเป็นชุมชนตื่นตัว โพงพางมีอำนาจมากจนไม่สนใจในการศึกษาแบบตะวันตกที่รัฐจัดให้ เจ้าหน้าที่ของรัฐมาสำรวจ เชิงบังคับให้ไปเรียน ทำให้ส่วนใหญ่ในชุมชนได้จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ผู้ที่ศึกษาต่อ

¹สัมภาษณ์ นางสาวหอร สิ้นโตะสัน อดีตผู้ค้าทางเรือ, 75 ปี และ นางอดิเกะ สิ้นโตะสัน บุตรสาว, 46 ปี 25 หมู่ที่ 3 ตำบลหัวเขา ตำบลสิงหนคร จังหวัดสงขลา 26 เมษายน 2544, นายหมาด หัสชา ชาวประมง, 65 ปี 142 หมู่ที่ 4 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา 8 เมษายน 2544 และเวทีเสวนาชาวบ้าน “ชุมชนบ้านในบ้านและชุมชนหัวเขา” อ้างแล้ว.

จำนวนหนึ่งมุ่งไปทางด้านสายศาสนาบริเวณภาคใต้ตอนล่าง สถานที่ซึ่งมีเครือข่ายติดอยู่ มีเพียงจำนวนน้อยนิดที่สนใจศึกษาต่อสายสามัญและอุดมศึกษาในกรุงเทพฯ โดยสนใจทางด้านนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์มากกว่าสายวิทยาศาสตร์

อย่างไรก็ดี ในช่วงปลายของยุคนี้ประมาณ พ.ศ.2516 – 2517⁽¹⁾ เป็นที่รับรู้กันทั่วในกลุ่มชาวโพพางว่า ทางทหารสั่งยกเลิกการประมุล่งโพพาง ให้เหตุผลว่ากีดขวางการเดินทางเดินเรือ แต่ชาวโพพางมองว่าเป็นอิทธิพลของพวกนายทุนคนจีน “พวกเบี้ยมาก” กลุ่มอวนลาก อวนลอย ซึ่งเป็นเรือใหญ่สมัยใหม่รวมหัวกับทางประมงจังหวัดสงขลา ชุมชนบ้านโนบ้านและชาวหัวเขาจึงรวมตัวกันเดินขบวนประท้วงและเรียกร้องขอที่ดินทำกินที่ตำบลพะวง อำเภอเมืองสงขลา ภายใต้การประสานงานของนักการเมืองพรรคสังคมนิยมแห่งประเทศไทย ในช่วงนี้เองกลับมีชาวโจทยักษ์กันว่า ยาเสพติด ภัยซาดิสต์ในบุรีเริ่มเข้ามาในชุมชน

จะเห็นได้ว่า ในยุคทองของโพพางนี้ รัฐได้ตีกลับเข้ามาบริหารจัดการทรัพยากรทะเลสาบสงขลามากขึ้นกว่ายุคสมัยแรก โดยใช้มาตรการทางภาษี ทางกฎหมาย ปรากฏชัดเจนนในพระราชบัญญัติการประมง พุทธศักราช 2490 พร้อมๆ กับโครงการสร้างโรงสูบน้ำสำหรับการชลประทานในบริเวณทุ่งระโนด และการปิดปากกระวะของกรมชลประทาน ในขณะที่ภายในชุมชนบ้านโนบ้านและหัวเขากมีการจัดการทรัพยากรภายในอย่างเข้มข้น ทั้งทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรธรรมชาติด้วยระบบเครือญาติ ทำให้ภายในระบบเครือญาติปรากฏรอยปริร้าวขึ้นในกลุ่มผู้นำอันสืบเนื่องมาจากการปรับสร้างมัสยิดใหญ่ หรือมัสยิดกลางของชุมชน ปัญหายาเสพติดก็เริ่มแทรกซ้อนเข้ามากับการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ทศวรรษ 2520 – ปัจจุบัน : ยุคโพพางได้ดิน : ชุมชนดิ้นรนต่อสู้ ในสมัยของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติต้นทศวรรษ 2520 เมื่อ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ชาวสงขลาบอว่าเป็นผู้นำของประเทศไทย รัฐมีนโยบายพัฒนาสงขลาและหาดใหญ่ให้เป็นเมืองหลักของภาคใต้⁽²⁾ ทำให้มีสะพานติณสูลานนท์เกิดขึ้นเชื่อมต่อกับถนนหลวงสายสงขลา – ระโนด พร้อมๆ กับการสร้างท่าเรือน้ำลึกสงขลาขึ้นที่ตำบลหัวเขา มีท่าเทียบเรือสามท่าที่สามารถรองรับสินค้าได้ถึง 1,100,000 ตันต่อปี อีกทั้งมีท่าเทียบเรือประมงขององค์การสะพานปลาในบริเวณท่าสะพาน ท่าเทียบเรือของกองทัพเรือและท่าเทียบเรือของสำนักงานเจ้าท่าภูมิภาคที่ 4 ตั้งในบริเวณฐานทัพเรือสงขลา สิ่งก่อสร้างเหล่านี้เกิดขึ้นในบริเวณทะเลสาบสงขลาตอนล่างทั้งสิ้น ส่งผลให้ฝั่งเมืองสงขลาบออย่างและหาดใหญ่กับฝั่งสิงหนครติดต่อกันอย่างง่ายดาย การลำเลียงสินค้าจากต่างประเทศ กรุงเทพฯ และเมืองต่างๆ เข้าสู่บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นไปได้สะดวกและคล่องตัวขึ้นอย่างมาก หลักฐานของทางราชการ⁽³⁾ ระบุว่าในปี 2543 มีการใช้บริการขนส่งสินค้าผ่าน

¹เวทีเสวนาชาวบ้าน “ชุมชนบ้านโนบ้านและชุมชนหัวเขา” อ้างแล้ว. และสัมภาษณ์ นายหะยี ยีหมาน, นางสุพิยะ ภาควิชาการศึกษาศาสตร์, นายหมาด หัสชา, อ้างแล้ว. และนางหวัน วงศ์หมัดทอง ภรรยาอดีตผู้ช่วยนายบ้าน, 60 ปี 168/1 หมู่ที่ 6 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา 5 เมษายน 2544.

²อุดม หนูทอง, “สะพานติณสูลานนท์” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 16, หน้า 7904.

³จังหวัดสงขลา, ข้อมูลจังหวัดสงขลา ปี 2544. (กรุงเทพฯ : สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล, 2544), หน้า 28.

ท่าเรือน้ำลึกสงขลา จำนวน 1,185,424 ตัน จึงจำเป็นต้องมีการขยายท่าเรือน้ำลึกสงขลาให้สามารถรองรับสินค้าได้มากขึ้น ในขณะที่อยู่ระหว่างการศึกษาล้อมและออกแบบรายละเอียด

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการจัดการทรัพยากรลักษณะต่างๆ ดังกล่าวจะทำให้การคมนาคมของชุมชนบ้านในบ่านและหัวเขามีความคล่องตัวและสะดวกสบายขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะกับตลาดบ่อยาง แต่ในอีกด้านหนึ่ง ผู้คนในชุมชนเหล่านี้⁽¹⁾ มองว่าเป็นสิ่งที่ทำให้คลื่นในทะเลสาบสงขลาสูงขึ้นกว่าเดิม ให้ผลผลิตของสัตว์น้ำลดลงอย่างรวดเร็วต่อเนื่องกับการปิดปากกระวะ ประกอบกับประมาณ พ.ศ.2534 – 2535 มีกลุ่มคนจีนมาจัดตั้งโรงสาหร่ายขึ้นในชุมชนบริเวณหน้าโรงเรียนวัดบ่อทรัพย์ รับซื้อสาหร่ายสดจากทะเลสาบ ที่เรียกกันว่า “สาหร่ายหางหมา” โดยเพิ่มราคาให้จากกิโลกรัมละ 50 สตางค์ เป็น 5 บาท เพื่อนำไปตากแห้งขายหาบละ 300 – 400 บาท แก่พวกปัตตานี กลันตัน ตรังกานู และญี่ปุ่น ในขณะที่เดียวกันฝ่ายรัฐโดยกรมชลประทานก็มีความพยายามจะสร้างเขื่อนกั้นน้ำเค็มในทะเลสาบสงขลาขึ้นมาอีก⁽²⁾ กลุ่มโพงพางนอกจากสังเกตเห็นว่าผลผลิตลดลงอย่างรวดเร็วแล้ว ยังสังเกตเห็นว่า “หญ้ายูง” ใน “เลของเรา” ก็ค่อยๆ สูญหายไป และยังคงทำ “ล่องโพงพาง” ต่อไปโดยมิได้รับอนุญาตอย่างเป็นทางการเช่นยุคสมัยที่ผ่านมา กลุ่มโพงพางจึงเปลี่ยนแปลงไป จำแนกได้เป็นสามกลุ่ม⁽³⁾ คือ กลุ่มจับสัตว์น้ำขายของสด กลุ่มแม่ค้ารับซื้อของสดมาทำผลิตภัณฑ์ต่างๆ หลากหลายกว่าเดิม และกลุ่มแม่ค้ารับซื้อผลิตภัณฑ์ไปขายต่อในตลาดบ่อยาง

ว่ากันว่า⁽⁴⁾ การทำล่องโพงพางในลักษณะดังกล่าว ฝ่ายรัฐพยายามขอให้กลุ่มโพงพางเลิกล่องโพงพางบริเวณปากทะเลสาบ สัญญาว่าจะให้ที่ดินบริเวณคลองหอยโข่งคร้วเรือนละ 18 ไร่ จำนวน 60 ครัวเรือน พยายามจัดสรรที่ดินทำกินให้ในนิคมท่าสะอ้าน นิคมควนกาหลง – สตูล สุคีรินทร์ – นราธิวาส ปลายพระยา – กระบี่ พร้อมๆ กับหาเงินสนับสนุนการเลี้ยงปลาในกระชังแทน มีจำนวนไม่น้อยที่สามารถสะสมทุนได้ แต่ส่วนใหญ่ยังคงปักหลักอยู่ในถิ่นเดิม และยังคงทำล่องโพงพางต่อไปภายใต้การรับรู้ของกลไกรัฐ กลุ่มประมงอวนลากและอวนรุนประมงสมัยใหม่ที่มีความพร้อมมากกว่ากัน พยายามเข้ามาเจรจาขอให้ยกเลิกล่องโพงพางเหมือนกัน กลุ่มล่องโพงพางจึงจำเป็นต้องระแวงระวังในการดักโพงพางมากยิ่งขึ้น เพราะ ล่องโพงพางเหล่านี้ก็กลับกลายเป็นโพงพางเถื่อน หรือโพงพางใต้ดินไปโดยปริยาย

¹ เวทีเสวนาชาวบ้าน “ชุมชนบ้านในบ่านและชุมชนหัวเขา”, อ้างแล้ว.

² โปรดดูรายละเอียดในเอกสารสรุปการสัมมนาเขื่อนกั้นน้ำเค็มทะเลสาบสงขลา, อ้างแล้ว.

³ เวทีเสวนาชาวบ้าน “ชุมชนบ้านในบ่านและชุมชนหัวเขา”, อ้างแล้ว. และสัมภาษณ์ นายสุรศักดิ์ พิทักษ์คัคณานต์, อ้างแล้ว. และ นางวัน วงศ์หมัดทอง แม่บ้านของอดีตผู้ช่วยนายบ้าน, 60 ปี 168/1 หมู่ที่ 6 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา 5 เมษายน 2544.

⁴ เวทีเสวนาชาวบ้าน “ชุมชนบ้านในบ่านและชุมชนหัวเขา”, อ้างแล้ว. และสัมภาษณ์ นายหมวด หัสชา, อ้างแล้ว. และ นายร่อเณก บุลันจิจิตร, อ้างแล้ว.

ในสถานการณ์ต่างๆ ดังกล่าว กลุ่มล่องโพงพาง⁽¹⁾ จำนวนหนึ่งเริ่มมองเห็นว่า “เลแคบลง” และค่อยๆ ตื้นขึ้นด้วย การทำมาหากินยากขึ้นทุกวัน ต่างเริ่มอพยพออกไปหาอาชีพนอกชุมชน อีกจำนวนหนึ่ง

เริ่มตระหนักในคุณค่าของการศึกษา เมื่อบุตรหลานจบการศึกษาภาคบังคับจากโรงเรียนวัดบ่อทรัพย์ และโรงเรียนบ้านหัวเขาโรงเรียนในชุมชนแล้ว ก็พยายามดิ้นรนหาทางให้ได้เรียนในระดับสูงต่อไปในตัวเมืองสงขลา หาดใหญ่ ในต่างถิ่นต่างแดนอิสลาม จำแนกได้เป็นสองกลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มเรียนสายสามัญมีประมาณร้อยละ 40 ในระดับมัธยมเรียนสายศาสนาควบคู่ด้วยในหาดใหญ่ ยะลา ปัตตานี นราธิวาส และได้ศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาในภาคใต้ กรุงเทพฯ และต่างประเทศหลากหลายสาขามากขึ้นกลุ่มหนึ่ง อีกกลุ่มหนึ่งเรียนทางสายศาสนาประมาณร้อยละ 60 มีจำนวนหนึ่งไปศึกษาต่อในประเทศอิสลาม เช่น อียิปต์ ปากีสถาน ซาอุดีอาระเบีย บ้างก็ไปเปิดเปาะเนาะในอำเภอจะนะ ส่วนหนึ่งไปจัดการศึกษานอกระบบ เช่น เปิดวิทยาลัยในแพ สอนเรื่องการเลี้ยงกุ้งควบคู่กับการสอนให้รู้จักคุณค่าของศาสนาและความเป็นมนุษย์⁽²⁾ หรือจัดทำเอกสารเผยแพร่ในนามสำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดสงขลา ที่เน้นย้ำการปฏิรูปสตรีผู้ศรัทธาอิสลาม หรือในนามขององค์กรระหว่างประเทศ ดังตัวอย่างในเอกสารที่เผยแพร่⁽³⁾ และคำให้สัมภาษณ์⁽⁴⁾ ของ Ezzat Hassane Al. Salamoony ผู้อำนวยการสำนักงานองค์กรเพื่อการพัฒนาโลกอิสลามระหว่างประเทศคูเวตและไทย ส่งผลให้ชุมชนบ้านในบ้านคูประหนึ่งเป็นห้องรับแขกของตำบลหัวเขาเป็นที่พักพิงรับรองเพื่อนพ้องมุสลิมต่างแดนและบุคคลทั่วไป

สำหรับภายในชุมชนบ้านในบ้าน มีการฟื้นฟูการค้าทองคำไปทั่วตำบลหัวเขา คำอัญมณี คำเพชรที่มีเครือข่ายทั่วประเทศและต่างประเทศ โดยเฉพาะโลกอิสลาม เห็นบทบาทผู้หญิงที่โดดเด่นขึ้น มีอิสลามเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน และสามารถใช้ความเป็นมุสลิมต่อรองทางการเมืองได้ทุกกรณี รูปธรรมที่ชัดเจน คือ มีการเดินขบวนประท้วงถี่ขึ้น เชื้อสายกลุ่มผู้นำได้รับเลือกเป็นประธานกรรมการอิสลามประจำ

¹เวทีเสวนาชาวบ้าน “ชุมชนบ้านในบ้านและชุมชนหัวเขา”, อ้างแล้ว. และสัมภาษณ์ นายเส็น คงคาลิหมิน และ นายอดุลย์ คงคาลิหมิน, อ้างแล้ว.

²การประชุมศิษย์เก่าโรงเรียนบ้านหัวเขาและชาวบ้านตำบลหัวเขา, อ้างแล้ว.

³โปรดดูรายละเอียดใน เจ๊ะเหล๊ะ แวกพงศ์ “คุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์” เอกสารประกอบการอบรมเยาวชนตามโครงการ “ปลูกจิตสำนึกที่ดีในการสร้างครอบครัวแก่หนุ่มสาว” ของสำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดสงขลา (เอกสารอัดสำเนา), ฎ็อบรอนีย์ บิลลาเตะ๊ะ, สายรัก – สายชีวิต (สงขลา : สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดสงขลา), มปป., วารสารอัน – นูร ปีที่ 1 – 2 (ตุลาคม 2543 – มีนาคม 2544) ของคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดสงขลา และ วารสารอัด – ตะวะฮ์ ปีที่ 1 – 3 (สิงหาคม 2541 – สิงหาคม 2543) ของมูลนิธิการพัฒนาสังคม สำนักงานองค์กรเพื่อการพัฒนาโลกอิสลามคูเวต ประจำประเทศไทย.

⁴สัมภาษณ์ Ezzat Hassane Al. Salamoony ผู้อำนวยการองค์กรเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศคูเวตและไทย, 5 หมู่บ้านไทยสมุทร ถนนเพชรเกษม ตำบลควนลัง อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา 24 เมษายน 2544.

จังหวัดสงขลาต่อเนื่องกันมาร่วมยี่สิบปีคนหนึ่ง อีกคนหนึ่งได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกวุฒิสภาจังหวัดสงขลา แต่ภายในกลุ่มผู้นำมีความขัดแย้งกันสูงและส่งผลต่อปัญหาสังคมทุกกรณีเช่นกัน โดยเฉพาะปัญหาหายาเสพติด

กลายเป็นปัญหาหนามยอกอกจนทุกวันนี้ ทั้งๆ ที่มีความพยายามใช้ศาสนาบำบัดในนามของหมู่บ้านตะฮีฮ์ มาร่วมสองปี⁽¹⁾ และเริ่มดำเนินการใหม่ในนามของชมรมศิษย์เก่าโรงเรียนบ้านหัวเขา⁽²⁾ ประธานกรรมการอิสลามประจำจังหวัดสงขลามีความเห็นว่า⁽³⁾ ชาวหัวเขายังเกาะติดในการประมงเหมือนติดยาพิษใจ จริงๆ แล้ว กลไกของรัฐมิได้เข้มงวดในโพรงทางใต้ดิน เพราะจะเสียหลักรัฐศาสตร์ แต่ที่ดูเหมือนเป็นทางตันเนื่องจาก จำนวนประชากรเพิ่มเร็วมากมีถึง 2,000 ครัวเรือน ใน 4 หมู่บ้านมุสลิม (หมู่ที่ 3 – 6) ในพื้นที่แคบๆ เพียง 20 ไร่ เครื่องมือประมงทำลายทรัพยากร ทะเลสาบก็ตื้นเขินปราศจากการฟื้นฟู หรือเป็นเพียงความอุดมสมบูรณ์ที่เคยมี ในขณะที่มีความสมดุลเปลี่ยนแปลงไป ปัญหาจึงใหญ่โตเกินกว่าองค์กรท้องถิ่นจะเข้าไปดูแลได้ มี ช่องว่างในการพัฒนา ทำให้มีปัญหาหมักหมมมาตลอด ประการสำคัญคือ ชุมชนมีความผูกพันกันเหนียวแน่น ดำเนินการใดกระทบถึงกันหมด เช่น ใครใช้ชีวิตในทางบวกกลบอย่างไร เป็นที่รู้จักกันหมด ดีในส่วนหนึ่งแต่เกิด ปัญหาสังคมได้ง่าย “ถ้าสาวย่านักไหว่ไปทั้งต้น เพราะเป็นสังคมระบบเครือญาติรับรู้ซึ่งกันและกัน ถ่ายทอด ถึงกันสูง คนว่างงานมาก มีวัฒนธรรมบูชาลูกหลาน ต่างไม่ยอมกัน จึงอยากให้มีการย้ายถิ่นฐาน ถือว่า การโยกย้ายแต่ละครั้งจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดี ต่อสู้ให้เต็มที่ เพราะไม่มีเรือจะกลับอีกแล้ว”

นอกจากนั้น ในเดือนมีนาคม 2545 ประธานกรรมการอิสลามประจำจังหวัดสงขลาตั้งกล่าว ได้พยายามสร้างเครือข่ายของชุมชนบ้านโนนบ้าน และเพิ่มพลังความเป็นมุสลิมสู่ไลมานแก่ชุมชน โดยเป็น ประธานอำนวยการการระดมทรัพยากรเพื่อ “มัสยิดกลางสุลต่านสุลัยมาน ชาร์ห์ ประจำอำเภอสิงหนคร จังหวัด สงขลา” ณ หมู่ที่ 1 ตำบลหัวเขา ปรางกานาม⁽⁴⁾ ผู้สนับสนุนมากมายทั้งในระดับชุมชนท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับสากล

อันที่จริงในช่วงปี 2533 – 2540 มีโครงการของรัฐเข้ามาประมาณ 10 โครงการ จาก 7 – 8 องค์กร⁽⁵⁾ ฝ่ายปกครองจังหวัดสงขลาระบุว่า ชุมชนหัวเขาเป็นเขตพิเศษที่มีปัญหาเป็นอันดับที่หนึ่ง ของ จังหวัดสงขลา แต่แล้วกลับมีกระแสเสียงจากฝ่ายรัฐว่าต้องปล่อยไป เพราะเป็นเหมือน “ซื้อจากมุ้งหุง” ฝ่ายชุมชนก็มองว่าฝ่ายรัฐไม่จริงใจ ทำให้องค์กรเพื่อการพัฒนาโลกอิสลามของประเทศคูเวตพยายามเข้ามา

¹สัมภาษณ์ นายร่อเณก บุลันวิจิตร, อ้างแล้ว.

²การประชุมศิษย์เก่าโรงเรียนหัวเขาและชาวบ้านตำบลหัวเขา, อ้างแล้ว.

³สัมภาษณ์ นายอาซิส พิทักษ์คุมพล, อ้างแล้ว.

⁴แผ่นปลิว “มัสยิดกลางสุลต่านสุลัยมาน ชาร์ห์ ประจำอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา”

(สงขลา : ชานเมืองการพิมพ์หาดใหญ่, มปป.).

⁵สัมภาษณ์ นายสมปอง ยอดมณี, อ้างแล้ว. และ นางพนิตสิริ คุปต์กาญจนากุล อดีตเจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาประชากรและสิ่งแวดล้อมตำบลหัวเขา, 38 ปี 164/24 หมู่ที่ 4 ตำบลเขารูปช้าง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา 27 เมษายน 2544.

ภาพที่ 4 : ภาพในน้ำของพระพุทธรูป

แผนที่ 6 : แผนที่แสดงเครื่องมือกระชับอำนาจของภาครัฐ พ.ศ. 2439 - 2534

บทบาท ในที่สุดชุมชนโดยเวทีเสวนา เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2545 ได้เริ่มตระหนักว่าต้องร่วมกันสะสางจากปัญหาภายในก่อนจึงจะแก้ปัญหาอื่นๆได้ ซึ่งคล้ายๆกับที่ชุมชนพยายามดิ้นรนหาทางออกเองด้วยชมรมศิษย์เก่าโรงเรียนบ้านหัวเขาก่อนหน้านี้ไม่นานนัก

จะถูกต้องหากจะกล่าวว่า ในยุคโพพวงใต้ดินนี้สะท้อนถึงการตื่นตัวของชุมชนบ้านโนบ้าน และการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างรัฐกับชุมชนที่เป็นไปอย่างเข้มข้นกว่าสองยุคสมัยที่ผ่านมา โดยมีนายทางชาติพันธุ์จีน แวก ไทย ผ่างอยู่เสมอ จึงเป็นประเด็นนำศึกษาว่า ฝ่ายรัฐดำเนินการมาอย่างไรที่มีส่วนทำให้สถานการณ์เป็นเช่นนี้

บ้านโนบ้านกับการเมืองภาครัฐ พ.ศ.2439 – 2534

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของชุมชนบ้านโนบ้านตั้งแต่ปี 2439 – 2534 นั้น จัดได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่แทรกซ้อนอยู่ในการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของภาครัฐในปี 2439 – 2534 โดยเป็นการเมืองภาคประชาชนที่แทรกซ้อนในการเมืองภาครัฐ เนื่องจากในช่วงนี้ชุมชนบ้านโนบ้านอยู่ในพื้นที่การปกครองของอำเภอเมืองสงขลามาทบตลอด เพิ่งแยกมาเป็นพื้นที่ในการปกครองของอำเภอสิงหนครเมื่อ พ.ศ.2531⁽¹⁾ นี้เอง คำตอบของคำถามดังกล่าวจึงมีนัยในการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของภาครัฐตั้งแต่ พ.ศ.2439 – 2534 การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของภาครัฐในช่วงนี้เป็นการเติบโตของระบบราชการสมัยใหม่ ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ ระบบศักดินาที่ฝังลึกในแนวคิดแบบทุนนิยมโดยกลไกของรัฐตามช่วงจังหวะภาวะของผู้นำ สามารถมองเห็นถึงการยึดตัวบุคคลมากกว่าหลักการมากกว่ากฎหมาย ส่งผลให้ชุมชนมีปฏิกริยากว้างไกลและซับซ้อนหลากหลายรูปแบบตามทำเลที่ตั้งของชุมชน เพื่อเข้าใจถึงเรื่องราวดังกล่าวจะแบ่งการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของภาครัฐในปี 2439 – 2534 ได้เป็นสามระยะตามเครื่องมือที่ใช้กระชับอำนาจ การใช้อำนาจและการบริหารจัดการทรัพยากรดังต่อไปนี้

ระยะแรก พ.ศ.2439 – 2458 : ยุคสมัยของทางเรือ จัดได้ว่าเป็นระยะก่อตัวของระบบราชการสมัยใหม่ ภายใต้การบังคับบัญชาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย โดยในระยะแรกตั้งแต่พ.ศ.2439-2449⁽²⁾ทรงส่งพระยาสุขุมณีนวินิต(ปั้น สุขุม)เลขาธิการของกระทรวงมหาดไทยมาเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ภาคใต้ฝั่งตะวันออกแทบทั้งหมดนับตั้งแต่เมืองนครศรีธรรมราชไปจนถึงแดนมลายูของอังกฤษ มีศูนย์บัญชาการอยู่ที่เมืองสงขลา มุ่งแก้ปัญหาทางการเมืองมากกว่าทางเศรษฐกิจและสังคม มีปฏิกริยาขัดขึ้นต่อข้อบังคับมากมาย โดยเฉพาะบริเวณเจ็ดหัวเมือง จนต้องแยกไปตั้งเป็นมณฑลปัตตานีในปี 2449 และมีการเปลี่ยนแปลงตัวข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นพระยาชลบุรานุรักษ์

¹พรศักดิ์ พรหมแก้ว และ จริญญา เล่งกึ่ง, “อำเภอสิงหนคร” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 16, หน้า 7996.

²โปรดดูรายละเอียดใน ณรงค์ นุ่นทอง, “การปฏิรูปการปกครองของมณฑลนครศรีธรรมราช ในสมัยพระยาสุขุมณีนวินิตเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล (พ.ศ.2439 – 2449)” ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2520.

(เจริญ จารุจินดา) ตั้งแต่ปี 2450 – 2453 แต่ก็ยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เพราะนอกจากเป็น การตัดทอนอำนาจ การใช้อำนาจ และการบริหารจัดการทรัพยากรของกลุ่มผู้มีอำนาจเดิมแล้ว ข้าหลวง เทศาภิบาลทั้งสองคนนี้ต่างเป็นสามัญชน¹⁾ จึงไม่ได้รับการยอมรับจากตระกูล ณ สงขลา กลุ่มผู้มีอำนาจเดิม ที่เป็น “เจ้านาย” ของท้องถิ่นมากระยาวนาน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ปรับเปลี่ยน แต่งตั้งให้เข้ามาแทน คือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ราชปลัดทูลฉลอง และเจ้ากรมพลมังกั กระทรวงมหาดไทย ซึ่งทรงสำเร็จวิชาการปกครองมาจากมหาวิทยาลัย เคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ มาสานต่อตั้งแต่ปี 2453 – 2468 ในช่วงปี 2453 – 2458 ทรงเป็นข้าหลวง เทศาภิบาลหรือ สมุหเทศาภิบาลและปี 2458 – 2468 ทรงเป็นอุปราชปักษ์ใต้ ซึ่งบังคับบัญชาสมุหเทศาภิบาล ในภูมิภาคนี้ทั้งหมด แล้วขึ้นตรงต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงบัญชาการอยู่ที่สงขลา ตั้งเดิม

ในช่วงปี 2439 – 2458 นี้ กระทรวงมหาดไทยมีอำนาจในการบริหารจัดการทุกเรื่องที่เกี่ยวข้อง กับวิถีชีวิตของประชาชน ข้าหลวงเทศาภิบาลจึงมีอำนาจมาก เครื่องมือกระชับอำนาจดูเหมือนจะเป็น กฎหมาย การคมนาคมและการศึกษา แต่เนื่องจากมีข้อจำกัดด้านการเงินและบุคลากร จำเป็นต้องผ่อนผันการ ปฏิบัติตามกฎหมาย ส่งผลให้รัฐไทยกับท้องถิ่นต้องประนีประนอม และแบ่งปันผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ประกอบกับมีตัวแปรสำคัญยิ่ง คือ ภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก²⁾ แม้ว่าในปี 2439 รัฐบาล อังกฤษและฝรั่งเศสร่วมกันลงนามในสนธิสัญญา Anglo – French Entente รับรองอธิปไตยของไทย ซึ่งเท่ากับ เป็นหลักประกันว่า หากเกิดเหตุการณ์ใดๆ ขึ้น ประเทศไทยจะอยู่รอด อย่างไรก็ตามความอยู่รอดของไทย มิได้หมายถึงเอกราชอยู่รอด หากหมายถึงว่า ประเทศไทยจะต้องก้าวไปข้างหน้าด้วย แต่ในช่วงรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ไทยกำลังเผชิญต่ออุปสรรคนานัปการที่ขัดขวางความเจริญ ก้าวหน้าของประเทศ โดยเฉพาะปัญหากับอังกฤษ ต้องมีการเจรจาทางการทูต เพื่อแก้ปัญหาเรื่องสิทธิ สภานอกอาณาเขต เรื่องปฏิญญาลัทธิระหว่างไทย – อังกฤษ พ.ศ.2440 และเรื่องอธิปไตยของไทยเหนือรัฐ มลายูทางเหนือ ซึ่งประกอบด้วย รัฐไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปะลิส

ปฏิญญาไทย – อังกฤษ พ.ศ.2440 มีสาระสำคัญ คือ ตกลงกันว่า ไทยจะไม่ยอมให้ชาติใด ชาติหนึ่งเข้ามาเช่าซื้อหรือถือกรรมสิทธิ์เหนือดินแดนไทยบริเวณใต้ตำบลบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ลงไป โดยปราศจากการเห็นชอบของรัฐบาลอังกฤษ และฝ่ายรัฐบาลอังกฤษตกลงจะให้ความคุ้มครองทาง ทหารแก่ไทยในกรณีที่ถูกรุกรานจากชาติอื่น ซึ่งโดยพฤตินัยหมายถึงฝรั่งเศสนั่นเอง ปฏิญญาลัทธิฉบับนี้ส่งผล ต่อการดำเนินงานด้านการคมนาคมระหว่างหัวเมืองปักษ์ใต้กับกรุงเทพฯ กล่าวคือ ทำให้บริษัทอีสต์เอเชียติก ของเดนมาร์กได้เป็นผู้ผูกขาดการเดินเรือเมล์ในปี 2441³⁾ เพื่อถ่วงดุลย์มหาอำนาจ เพราะเดนมาร์กไม่มีที่ท่าว่า

¹⁾ ชาลี ศิลปรัตน์, “การปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชภายใต้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ (พ.ศ.2453 – 2468)” ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2529, หน้า 22 – 25.

²⁾ โปรดดูรายละเอียดใน แกมสุข นุ่มนนท์, การเมืองและการต่างประเทศในประวัติศาสตร์ ไทย. (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2524), หน้า 106 – 120.

³⁾ สารูป ฤทธิ์ชู “การเมืองการปกครองของมณฑลชุมพร พ.ศ.2439 – 2468” วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526, หน้า 122 – 123.

จะคุกคามอธิปไตยของไทย และพระราชวงศ์ของเดนมาร์กยังเกี่ยวข้องเป็นพระญาติกับราชวงศ์ของอังกฤษและรัสเซีย ซึ่งเป็นมหาอำนาจ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพระราชวงศ์ไทยและเดนมาร์กดำเนินไปอย่างสนิทชิดชอบ รัฐบาลไทยจึงอนุญาตให้บริษัทอีสต์เอเชียดักตัวแทนทางการค้าของรัฐบาลเดนมาร์กเข้าไปมีผลประโยชน์ในหัวเมืองมลายูเขตอิทธิพลของอังกฤษ โดยให้เหมาเหมลหรือรับส่งไปรษณีย์ภัณฑ์ของทางราชการในหัวเมืองฝั่งตะวันออก ตั้งแต่ปี 2441 เป็นต้นไป มีเงื่อนไขว่าเรือของบริษัทจะต้องรับบรรทุกไปรษณีย์ภัณฑ์ของทางราชการ พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่พนักงานของกรมไปรษณีย์ทะเล 2 คน โดยแวะรับจากเมืองฝั่งตะวันออกสิบเมือง คือ กำเนิดนพคุณ ชุมพร หลังสวน ไชยาหรือกาญจนดิษฐ์ นครศรีธรรมราช สงขลา ตานี สายบุรี กลันตัน และตรังกานู เดือนละ 1 เที่ยว แต่ทำงานปีละ 8 เดือน รัฐบาลไทยจะเป็นผู้จ่ายเงินเองตามกำหนด 3 ระยะ คือ เดือนละ 1,000, 900, 800 บาท ในปี 1, 2, 3 ตามลำดับ จนครบ 10 ปี ในเวลาต่อมาบริษัทขอเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขหลายครั้ง เพื่อให้ได้รับผลประโยชน์มากขึ้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในบรรดาสิบเมืองที่เรือของบริษัทอีสต์เอเชียดักต้องแวะนั้น ไม่ปรากฏชื่อเมืองพัทลุง ซึ่งในช่วงนั้นตั้งอยู่ที่ตำบลลำปำริมฝั่งทะเลสาบ เรือใหญ่เข้ามาไม่ได้ การติดต่อระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองพัทลุงจึงเป็นไปได้ยาก แต่ไม่มีปัญหาในกรณีกับหัวเมืองใกล้เคียงเช่น มีเรือเมล์ของคนไทยระหว่างเมืองสงขลากับพัทลุง ส่งผลให้เกิดการค้าทางเรือระหว่างชุมชนทางฝั่งตะวันตกและทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ส่วนทางบก⁽¹⁾ มีถนนหนทางข้ามช่องเขาบรรทัดจากพัทลุงไปเมืองตรังของมณฑลภูเก็ต จากสงขลาไปมณฑลไทรบุรี และเป็นทางเชื่อมหัวเมืองปักษ์ใต้ฝั่งตะวันออก – ตก เข้าด้วยกัน เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาประทับที่เมืองพัทลุงในปี 2458 มีพระราชประสงค์อย่างหนึ่งที่จะทรงพิจารณาถึงที่ตั้งเมืองพัทลุง เพราะสถานีรถไฟผ่านห่างจากตำบลลำปำ ซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง ที่ทำให้พัทลุงต้องย้ายเมืองตามเครื่องมือกระชับอำนาจของรัฐไทยในช่วงนั้น โดยต้องย้ายจากตำบลลำปำมาตั้ง ณ ตำบลคูหาสวรรค์ ใกล้ๆ กับสถานีรถไฟคูหาสวรรค์ในเวลาต่อมา ทางรถไฟสายใต้เริ่มลงมือสร้างในปี 2453 เป็นช่วงๆ ประหว่างเมืองต่างๆ จนเชื่อมทุกเมืองเข้าด้วยกัน และสร้างเรียบร้อยตามโครงการในปี 2458 สามารถเปิดเชื่อมกับทางรถไฟของอังกฤษในมลายูเมื่อปี 2461

ส่วนยานพาหนะ⁽²⁾ ที่วิ่งรับส่งผู้โดยสารระหว่างมณฑลภูเก็ตกับมณฑลนครศรีธรรมราช และมณฑลปัตตานีนั้นมี “เกวียนเทศา” โดยแวะตามจังหวัด และอำเภอสำคัญๆ ที่ถนนผ่านไปถึง เปิดบริการตั้งแต่ปี 2438 – 2458 เพื่อยกเลิกเมื่อมีทางรถไฟติดต่อกับเมืองต่างๆ แล้ว สำหรับยานพาหนะที่ใช้ในการคมนาคมทางบกภายในมณฑลนครศรีธรรมราช ยังคงใช้ช้าง ม้า รถม้า และโคเทียมเกวียน เป็นจำนวนมากกว่ารถยนต์ ซึ่งเป็นยานพาหนะสมัยใหม่และมีน้อยคน มีเฉพาะของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ และพ่อค้าคหบดีที่มีฐานะร่ำรวยไม่กี่คน

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ม.1.4/10 จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปักษ์ใต้ของสักขี พ.ศ.2458 (5 มิถุนายน 2458 – 25 กรกฎาคม 2458).

² ชาลี ศิลปรัตน์, อ้างแล้ว, หน้า 94.

จะเห็นได้ว่าเครื่องมือกระซิบอำนาจในช่วง พ.ศ.2439 – 2458 นี้ ใช้เรือเมล์เป็นหลัก หรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็นยุคเรือเมล์ ทั้งของคนไทยและของเดนมาร์ก ซึ่งก็ถือสัญชาติไทย เพราะปรากฏหลักฐานว่าในช่วงปี 2444 – 2448 มีสเตอร์ดอนัลด์สจวต⁽¹⁾ กงสุลสยามเมืองลิเวอร์พูลคิดจะตั้งบริษัทเดินเรือกลไฟระหว่างกรุงเทพฯ กับสิงคโปร์ และจะให้เรืออีกสายหนึ่งต่อไปยังฮ่องกงด้วย โดยขอให้รัฐบาลไทยช่วยออกเงิน “สับเวนชัน” เกือบสามหมื่นบาทต่อ 17 บาท มีพระราชกระแสว่า “เสียไม่เท่าประโยชน์ ที่จะได้ให้บอกเปิดไป” หลังจากมีเอกสารโต้ตอบกันไปมาถึง 4 ปี ระหว่างราชเลขาธิการ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงต่างประเทศ เพราะเกรงว่าจะมีปัญหาเกี่ยวกับฝรั่งเศสหากอนุญาตในยุคเรือเมล์นี้เห็นสภาพถึงความเติบโตทางการค้าของอำเภอปากพนัง เมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาจึงเมืองสงขลา ดังในพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นรายงานในที่ประชุมรักษาพระนคร เมื่อคราวเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันตก เดือนมิถุนายน พ.ศ.2448 มีข้อความตอนหนึ่งว่า

“ถึงปากพนัง แม่น้ำโตราวสักแม่น้ำเจ้าพระยากรุงเทพฯ ... มีจำนวนพลเมืองถึง 46,000 เศต มีเงินมาก เป็นเงินให้หล่าเป็นพัน ... อำเภอปากพนังนี้ได้ทราบอยู่แล้วว่าเป็นที่สำคัญอย่างไร แต่เมื่อไปถึงที่ยังรู้สึกตามที่คาดคั้นนั้นผิดไปเป็นอันมาก ไม่นึกว่าจะใหญ่ถึงเพียงนี้ น้ำตื้นมีอยู่แต่ที่ดอนปากแม่น้ำประมาณสัก 200 เส้น เข้าไปข้างในน้ำลึกตลอด จนถึงน้ำโรงสีไฟ... เทียบกับเมืองสงขลา เงินผลประโยชน์แต่อำเภอเดียวนี้น้อยกว่าเมืองสงขลาอยู่ 20,000 บาท เท่านั้น บรรดาเมืองท่าในแหลมมลายูฝั่งตะวันออก เหนจะไม่มีแห่งใดดีเท่าปากพนัง มีขีดช่องอยู่ก็แต่ที่ปากอ่าวตื้น เรือใหญ่เข้าไม่ได้”⁽²⁾

ในยุคก่อตัวของระบบราชการสมัยใหม่และยุคเรือเมล์ของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา แม้แต่กิจการทางศาสนาที่ถุกตั้งเข้ามา⁽³⁾ โดยใช้วัดเป็นโรงเรียนสมัยใหม่ แต่ก็ยังคงใช้พระเป็นผู้สอน เนื่องจากข้อจำกัดในเรื่องเงินและบุคลากรเป็นปัญหาที่สำคัญยิ่ง จนกล่าวได้ว่าระบบราชการสมัยนี้ ทำให้รัฐไทยสามารถเข้ามาบริหารจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น ทั้งทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรบุคคลในระดับหนึ่ง

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 บ.1.2/2 เรื่อง กัมปนีเดินเรือระหว่างสิงคโปร์กับกรุงเทพฯ 25 มีนาคม 120 – 23 สิงหาคม 124.

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.1.1/17 ร่างพระราชหัตถ์เป็นรายงานเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันตก เดือนมิถุนายน ศก 124.

³ วารุณี โอสธารมย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411 – พ.ศ.2475” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524, หน้า 117 – 118.

ระยะที่สอง พ.ศ.2458 – 2504 : ยุคสมัยของทางรถไฟหลวง มีลักษณะทางการเมืองที่เด่นชัดสองประการ ดังต่อไปนี้

ประการแรก จัดเป็นยุคสมัยของเส้นทางรถไฟหลวงสายใต้ ดังปรากฏหลักฐานชัดเจน⁽¹⁾ เมื่อคราวพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมณฑลปักษ์ใต้ แม้ว่าจะเสด็จทั้งทางรถไฟ ทางรถยนต์ ทางช้าง ทางเรือ แต่ทรงให้ความสำคัญกับการเสด็จทางรถไฟมากเป็นพิเศษ โดยเสด็จถึงสองครั้งในระยะเวลาไล่เลี่ยกันในปี 2458 และในปี 2460 ทั้งๆ ที่ทรงมีพระประสงค์จะเสด็จในคราวเดียวให้ทั่วมณฑลปักษ์ใต้ในลักษณะเสด็จตรวจราชการ แต่เนื่องจากทางรถไฟสายกลางบางส่วนตั้งแต่ชุมพรถึงทุ่งสงยังไม่แล้วเสร็จในปี 2458 ในส่วนนี้ทรงรอให้แล้วเสร็จจึงเสด็จในปี 2460 และเป็นที่น่าสังเกตว่าเฉพาะในส่วนของมณฑลนครศรีธรรมราชมีสายแยกจากสายกลางที่ตัดจากกรุงเทพฯ ถึงชายแดนไทยบริเวณพรมแดนเมืองกลันตันมลายูของอังกฤษ จำนวนถึง 4 สาย คือ สายแยกที่ตำบลทุ่งสงไปยังเมืองตรัง สายแยกจากตำบลร่อนพิบูลย์ไปยังเมืองนครศรีธรรมราช สายแยกที่ตำบลอุตะเถาอำเภอนะบือของเมืองสงขลา และสายแยกจากตำบลอุตะเถาไปยังเมืองสตูลจตุรพรมแดนเมืองไทรบุรีเขตมลายูของอังกฤษอีกเมืองหนึ่ง ซึ่งเป็นเส้นทางเชื่อมดินแดนสองฝั่งทะเลตะวันออก – ตกเข้าด้วยกัน เส้นทางเหล่านี้ค่อยๆ เข้ามาแทนที่ของเดิม ดังปรากฏหลักฐานในปี 2466 ว่า เส้นทางบกอื่นๆ จะจัดทำต่อเมื่อป้อนประโยชน์ของทางรถไฟส่วนทางน้ำไม่มีการทนบำรุงเลย ทั้งๆ ที่ “*เป็นประโยชน์สำคัญแก่ประชาชนพลเมืองเป็นอย่างมาก*”⁽²⁾

เส้นทางรถไฟหลวงสายใต้ดังกล่าว จะเป็นการกระชับหัวเมืองปักษ์ใต้ให้เข้ามาใกล้ชิดรัฐบาลที่กรุงเทพฯ อย่างแน่นแฟ้นมากขึ้น ยิ่งมีการคมนาคมรวดเร็วขึ้นเท่าใด ความปลอดภัยทางด้านการเมือง การปกครองก็เพิ่มมากขึ้น การผลิตก็ค่อยๆ เปลี่ยนไปจากการผลิตเพื่อพออยู่พอกิน อย่างกรณีของข้าว และการจับสัตว์น้ำเป็นการผลิตเชิงเดี่ยวขึ้นมาอย่างกรณีของแร่ดีบุก วุลแฟรมและยางพารา โดยมีศูนย์รับส่งที่ชุมทางรถไฟอุตะเถาหรือหาดใหญ่ เพื่อส่งต่อไปยังเขตมลายูของอังกฤษ ส่งผลให้เกิดชุมชนใหม่ๆ และโรงสีไฟของคนจีนในแถบสถานีรถไฟ เช่น ทุ่งสง ร่อนพิบูลย์ ชะอวด ปากคลอง คูหาสวรรค์/สี่กั๊ก บางแก้ว

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 บ 1.4/10 จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปักษ์ใต้ของ สักซี พ.ศ.2458 8 มิถุนายน 2458 – 25 กรกฎาคม 2458, ร.6 บ 1.4/2 รายงานและระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสมณฑลปักษ์ใต้ พ.ศ.2458 – 2460 (28 ธันวาคม 2454 – 28 ธันวาคม 2459), ร.6 บ.1.4/12 ข้าราชการหัวเมืองมณฑลปักษ์ใต้ถวายไชยมงคลและถวายของในการเสด็จหัวเมืองมณฑลปักษ์ใต้ พ.ศ.2458 (11 มิถุนายน 2458), และ พิศมัย นันทแสง, “ระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ.2436 – 2476” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536, หน้า 98 – 108.

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ม.13.2/2 เจ้าพระยามรราชเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย – พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 7/2022 วันที่ 28 มิถุนายน 2466.

หารเทา ควนเนียง บางกล้า หาดใหญ่ คนจีนเหล่านี้อพยพมาจากสงขลา ปีนัง สิงคโปร์ โดยเฉพาะหาดใหญ่ เติบโตอย่างรวดเร็วจนแทนที่ปากพนังในที่สุด จนกล่าวได้ว่ารถไฟหลวงสายใต้เป็นยุทธศาสตร์ทางการเมืองมากกว่าทางเศรษฐกิจทั้งของไทย อังกฤษ ญี่ปุ่น ในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง และเป็นที่มาของเศรษฐกิจนอกระบบ อีกทั้งส่งผลให้หัวเมืองปักษ์ใต้ หันหน้าไปทางทิศใต้ (มลายู) มากกว่าทางทิศเหนือ (กรุงเทพฯ) แต่เส้นทางรถไฟหลวงสายนี้ได้ส่งผลให้ปากพนัง นครศรีธรรมราช ห่างออกไปจากบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ส่วนอำเภอจะนะ อำเภอเทพาของสงขลา ก็กลับไปใกล้ชิดกับปัตตานีมากกว่าสงขลา ความเป็นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างปัจจุบันเริ่มปรากฏเค้าโครงขึ้นมา

ประการที่สอง การฟื้นฟูระบบอุปถัมภ์และระบบศักดินา ช่วงปี 2458 – 2504 นี้ ระยะแรกๆ ดูเหมือนรัฐพยายามจะเร่งรัดการปฏิบัติตามกฎหมายต่างๆ ที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรบุคคลของท้องถิ่นให้มากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันกลับผ่อนผันให้โอกาส เลือกปฏิบัติแก่ผู้ใกล้ชิด จึงเท่ากับเป็นการทำลายระบบราชการสมัยใหม่ และส่งผลให้ระบบอุปถัมภ์กลับคืนมาพร้อมๆ กับระบบศักดินาอย่างต่อเนื่อง ดังกรณีของสงขลาในฐานะเมืองแห่งราชสำนักเคลื่อนที่

การเสด็จประพาสเลียบมณฑลปักษ์ใต้ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อต้นปี 2458 ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในด้านการบริหารจัดการทรัพยากรบุคคลในท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา เนื่องจากทรงเห็นว่า “ที่สงขลาจัดการรับรองอย่างแข็งแรงมาก ที่นี้การเสด็จประพาสดำเนินการอย่างดียิ่งกว่าในมณฑลใดๆ ที่ได้เห็นมาแล้ว และข้าราชการทุกๆ แผนกสนิทสนมกลมเกลียวกันมาก เพราะเหตุมีพบบปะกันอยู่เสมอในหน้าที่เสด็จ นับว่าการเสด็จเป็นผลสำเร็จสมปรารถนาอย่างบริบูรณ์เป็นที่น่าพอใจมาก”¹⁾ ในปลายปีนั้นเองโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช ทรงดำรงตำแหน่งอุปราชปักษ์ใต้ อีกตำแหน่งหนึ่ง ต่อมาก็โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยและตำแหน่งนี้ก็สืบทอดโดยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทั้งสองคนนี้ต่างเคยบังคับบัญชาศูนย์อำนาจของกรุงเทพฯ ที่สงขลา เหล่านี้ล้วนสะท้อนถึงสถานภาพของสงขลาได้เป็นอย่างดี

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อคราวเสด็จประพาสเลียบมณฑลปักษ์ใต้ในปี 2458 นั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชหัตถเลขาขนานนามสกุลแก่ข้าราชการมณฑลนครศรีธรรมราชอย่างต่อเนื่องคราวละหลายๆ คน และโปรดเกล้าฯ ให้เชื้อสายตระกูลเจ้าเมืองเก่าในบริเวณนี้ ได้มีโอกาสถวายตัวรับราชการในกรมมหาดเล็กอีกหลายคน ดังตัวอย่างเมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม 2458

¹⁾ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 6 ม 1.4/13 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว – สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช 18 มิถุนายน พ.ศ.2458.

“... เสด็จออกท้องพระโรงพลับพลาค่ายหลวง จางวางตรีพระยารัตนราชหัตถ์ นำดอกไม้
รูปเทียนของ นายเสนห์ ณะนคร บุตรพระยาเสนห์มนตรี ผู้ช่วยราชการเมืองนคร นายอำนวย
จันทโรจน์วงศ์ บุตรหลวงจักรานุกิต ผู้ช่วยราชการพิเศษเมืองพัทลุง นายอินทรวงษ์ ณะกลาง
บุตรหลวงวิจิตรชนบท และนายเจวียง นายพีชน ศิริธร บุตรขุนพลสงครามเมืองพัทลุง รวม
5 นาย ถวายตัวรับราชการฉลองพระเดชพระคุณในกรมมหาดเล็ก แลทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชหัตถเลขาขนานนามสกุลแก่ข้าราชการ...”⁽¹⁾

นอกจากนั้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สร้างสถานพยาบาล
และโรงเรียนป็นอนุสาวรีย์ในรัชกาลแทนการสร้างวัดอย่างในรัชกาลก่อนๆ โดยสร้างวชิรพยาบาลและโรงเรียน
มหาดเล็กหลวง สำหรับบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลานั้น โรงเรียนมหาวชิราวุธเป็นโรงเรียนตัวอย่างของมณฑล
นครศรีธรรมราช อีกทั้งยอมรับอำนาจของการแสดงพื้นบ้านอย่างหนังตะลุงและมโนราห์ จึงให้ “*เป็นการศึกษา
ทางอ้อมแก่ราษฎรด้วยอย่างหนึ่ง*”⁽²⁾ และเป็น “*มหรสพถวายตัว...จึงได้คิดประดิษฐ์เป็นการเล่นต่างๆ ลครพูด
หนังคน แลแสดงตำนานโบราณคดีต่างๆ*”⁽³⁾ นับเป็นการผสมผสานระหว่างสื่อพื้นบ้านกับละครสมัยใหม่ที่มี
อำนาจและสืบเนื่องยาวนาน ในขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างความคุ้นเคยระหว่างกลุ่มราชสำนักกับกลไกของรัฐ
ในท้องถิ่น โดย้วยผู้ใหญ่ใช้สื่อป่า วัยเด็กใช้ลูกเสือ

ระยะที่สาม พ.ศ.2504 – 2534 : ยุคสมัยของทางรถยนต์ การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของ
บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ในช่วงนี้เป็นผลพวงจากสัมพันธภาพไทย-อเมริกา⁽⁴⁾ ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง
แถลงการณ์ร่วมถนัด-รัสก์พ.ศ.2505 และไทย-อเมริกา : พันธะสงครามเวียดนาม ผสมผสานกับการได้เอกราช
ของมาเลเซียและสิงคโปร์ อิทธิพลของอเมริกาจึงเข้ามาในบริเวณนี้ในลักษณะเสมือนหนึ่งแทนที่และแทรกซ้อน
อิทธิพลของอังกฤษ เป็นช่วงที่ท้องถิ่น “*หึ่งทะเลลึมหาย*”⁽⁵⁾ รถไฟก็ห่างเหินจางลง จนเรียกได้ว่าเป็นยุคสมัย
ของทางหลวง มีรถยนต์เป็นปัจจัยที่ห้า มีถนนสายเพชรเกษมและสายเอเชียเป็นถนนสายหลัก มีถนนสายแยก
เกิดขึ้นมากมายในยุคสมัย “*ไต้ร่มเย็น*” ในช่วงเดียวกันนี้ได้มีสะพานติณสูลานนท์ เชื่อมการคมนาคมทางบก
ของสองฟากฝั่งลุ่มทะเลสาบสงขลา มีท่าเรือน้ำลึกสงขลา เพื่อพัฒนาให้สงขลาและหาดใหญ่เป็นเมืองหลักของ
ภาคใต้ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แต่ถนนทุกสายกลับมุ่งสู่หาดใหญ่มากกว่าสงขลา

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 บ.1.4/10 จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปักษ์ใต้
ของ สักขี พ.ศ.2458 (8 มิถุนายน 2448 – 25 กรกฎาคม 2458).

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ โปรดดูรายละเอียดใน แกมสุข นุ่มนนท์, *การทูตไทยสมัยรัตนโกสินทร์*. (กรุงเทพฯ :
ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2528), หน้า 67 – 147.

⁵ โปรดดูรายละเอียดใน สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, “ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนา
ชุมชนของกลุ่มทะเลสาบสงขลา” *วารสารทักษิณคดี* ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (ตุลาคม – มีนาคม 2535 – 2536), หน้า
57 – 59.

จึงอาจกล่าวได้ว่ารถไฟหลวงสายใต้และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ส่งผลให้เศรษฐกิจนอกระบบของหาดใหญ่โตวันโตคืน จนสงขลาตกเป็นเสมือนเมืองรองไป ทั้งที่สงขลาเป็นศูนย์กลางการของแทบทุกกระทรวง หลากหลายด้วยการศึกษาทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เทศบาลเมืองหาดใหญ่เติบโตเป็นเทศบาลนครหาดใหญ่ ในปัจจุบัน สนามบินหาดใหญ่เป็นสนามบินนานาชาติ

จะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภาครัฐ ตั้งแต่ พ.ศ.2439 – 2534 นั้น ระยะแรกในปี 2439 – 2531 เป็นระยะที่ชุมชนบ้านในบ้นอยู่ในการปกครองของอำเภอเมืองสงขลา ชุมชนใช้เส้นทางคมนาคมทางเรือติดต่อกับศูนย์อำนาจรัฐที่สงขลาบ่อยาง ชุมชนยังมีศักยภาพสูง โดยมีทะเลสาบสงขลาเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญยิ่งของชุมชน แต่มาระยะหลังตั้งแต่ปี 2531 เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน ชุมชนอยู่ในการปกครองของอำเภอสิงหนคร สะพานติณสูลานนท์ทำให้ชุมชนมีความสะดวกสบายที่สุด แต่ศักยภาพของชุมชนที่พึ่งพาทะเลสาบสงขลามานานค่อยๆเจือจางลง เราใช้ทะเลสาบกันมากเกินไปหรือเปล่า ใช้กันจนวินาทีสุดท้ายหรือ ถึงเวลาหรือยังที่เราจะร่วมกันทบทวนรักษา ก่อนจะไม่มีทะเลสาบให้เห็นกันอีกแล้ว เราจะร่วมมือกันอย่างไรในฐานะเจ้าของประตูเข้าสู่ทะเลสาบสงขลา

บทที่ 3

การเมืองของชุมชนเขตเมืองในบริบทลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ.2439 – 2534

กรณีศึกษา : ตลาดสี่กั๊ก จังหวัดพัทลุง

การเมืองของตลาดสี่กั๊ก พ.ศ.2439 – 2534 เห็นถึงความพยายามของการแย่งชิงการนำระหว่างรัฐกับกลุ่มอำนาจเดิม ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบของการผูกตองผูกเกลอเป็นที่นิยมแพร่หลาย และก่อให้เกิดขบวนการชานาในรูปแบบโจร ชุมโจร และในนามพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในสายตากลไกรรัฐ จนส่งผลให้การเปลี่ยนแปลงเพื่อการพัฒนาในท้องถิ่นพัทลุงเป็นความร่วมมือของผู้นในท้องถิ่นที่นิยมการศึกษาแบบตะวันตกมากกว่าของรัฐ ปรากฏชัดเจนทั้งในประเด็นการศึกษาโครงสร้างทางเศรษฐกิจและโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม ในขณะที่ตัวเมืองสงขลาศูนย์อำนาจใหญ่เป็นเสมือนหนึ่งราชสำนักเคลื่อนที่หาตใหญ่เติบโตเร็วจนดูประหนึ่งเป็นเมืองนานาชาติของภาคใต้ ความรู้สึกทางชาติพันธุ์ไทย จีน แขก ของผู้นในท้องถิ่นมีไม่มากเท่าในชุมชนบ้านในบ้าน เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นพุทธศาสนิกชน จึงก่อให้เกิดความเหนียวแน่นของท้องถิ่นนิยมในลักษณะพวกพ้องเดียวกัน แต่ก็น้อยเนื้อต่ำใจในความเป็นพัทลุงซึ่งไม่เท่าเทียมดินแดนรอบข้าง และมักถูกล้อเลียนจากบุคคลทั่วไปในเกี่ยวกับการพัฒนาทั้งด้านรูปธรรมและนามธรรม จนดูเป็นเมืองขายขอบของลุ่มทะเลสาบสงขลา

ทำเลที่ตั้ง

ตลาดสี่กั๊ก เป็นชื่อของตลาดและชื่อเรียกตัวเมืองพัทลุง ซึ่งเป็นย่านพาณิชย์กรรมในเขตเทศบาลเมืองพัทลุงปัจจุบัน ก่อกำเนิดขึ้นจากบริเวณที่ทางรถไฟสายใต้พาดตัดถนนหลวงสายลำปำ – ตรัง เป็นรูปกากบาทในเขตตำบลคูหาสวรรค์ ใกล้สถานีรถไฟพัทลุงบริเวณหน้าวัดโคกข่อย (นิโครธาราม) ระยะทางตามถนนหลวง⁽¹⁾ ห่างจากทะเลสาบ 8 กิโลเมตร และ 7 กิโลเมตรจากตัวเมืองพัทลุงเก่า สำหรับระยะทางตามทางรถไฟ⁽²⁾ ห่างจากจากสถานีกรุงเทพฯ 862.059 กิโลเมตร

เมื่อปี 2478 ท้องถิ่น⁽³⁾ รายงานไว้อย่างน่าสนใจว่า ตลาดสี่กั๊กอยู่ในตำบลคูหาสวรรค์ซึ่งเป็นศูนย์กลางของอำเภอคูหาสวรรค์ มีแม่น้ำลำปำไหลผ่าน แม่น้ำลำปำนี้มีต้นน้ำเกิดจากภูเขาบรรทัด แต่ต้นน้ำที่เกิดของแม่น้ำมีหลายสายที่สำคัญ กล่าวคือ สายหนึ่งเกิดจากโดน (น้ำตก) เขาคราม อีกสายหนึ่งเกิดโดนบ้านมะขามใต้ในตำบลบ้านนา แล้วไหลมาบรรจบกันที่ปากแพรก (แพร่ง) ตำบลร่มเมืองกับตำบลบ้านนาต่อกัน ไหลผ่านตำบลบ้านนา ตำบลร่มเมือง ตำบลท่าแค ตำบลตำนาน ตำบลคูหาสวรรค์ ตำบลพญาขัน ตำบลควนมะพร้าว และตำบลลำปำ ที่ทำนบหลวงตรงบ้านร่มเมือง ตำบลร่มเมือง แยกไปทางตำบลนาท่อมสายหนึ่ง สายนี้ไปบรรจบกับสายแยกที่ทางทิศตะวันตกเขาแดง ผ่านตำบลนาท่อม ตำบลโคกชะงาย ตำบลเขาเจ็ยก ตำบลปรางหมู่ ตรงเหนือสะพานนาท่อม แยกไปทางวัดเต่า (ธาราสถิตย) สายหนึ่ง ไปทางวัดเขาเจ็ยกสายหนึ่ง สายวัดเขาเจ็ยกไปบรรจบกับคลองตำนานที่หลังศาลจังหวัดพัทลุง ที่ทำนบบ้านหุรอ แยกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือสายหนึ่ง เรียกว่า คลองนุ้ย คลองนุ้ยนี้ไปรวมกับสายเขาเจ็ยก ผ่าน**ตลาดสี่กั๊ก** ถึงหน้าวัดโคกข่อย ไหลวกไปทางทิศเหนือไปบรรจบกับสายวัดเต่าที่ทางทิศตะวันตกเขาแดง แล้วไหลวกไปทางทิศตะวันออกผ่านละหานควนถบ บรรจบกับสายเดิมที่บ้านหัวควน (สายเดิมจากที่แยกบ้านหุรอแล้วผ่านบ้านตำนานถึงบ้านชายคลอง แยกไปบ้านสวน ผ่านบ้านเงินสายหนึ่ง ไหลลงคลองหัววังทางทิศตะวันออกของวัดบ้านสวน) แต่คลองสายเดิมตื่นขึ้น เรือเดินไม่ค่อยได้ ผ่านวัดโพธิ์ บ้านควนมะพร้าว บ้านแร่ เมื่อบรรจบกับสาย ควนถบแล้วก็ไหลผ่านหมู่บ้านลำปำไปบรรจบกับคลองหัววัง ตรงวัดยางงาม แล้วรวมกันเป็นแม่น้ำใหญ่ ไหลลงสู่ทะเลสาบที่**พัทธาร** แม่น้ำลำปำนี้เหมือนแม่น้ำเจ้าพระยาของประเทศสยาม หรือแม่น้ำอิรวดี ของประเทศพม่า มีประโยชน์แก่ผู้คนในท้องที่ที่ไหลผ่านเป็นอันมาก เพราะมีการทำนาในตำบลที่ไหลผ่าน จึงยอมอาศัยน้ำในแม่น้ำนี้ใช้ในการเพาะปลูก และการขนส่งสินค้าแทบทั้งสิ้น ตำบลใดที่อยู่ใกล้ถนนหลวงสายลำปำ – ตรัง เช่น ตำบลร่มเมือง ตำบลท่าแค และบ้านนาตอนใต้ ได้อาศัยลำน้ำนี้บรรทุกสินค้ามาขายอย่างชาวบ้านร่มเมืองบรรทุกหมาก มะพร้าว กล้วย มาขายที่ตลาดนาท่อมเกือบตลอดปี เว้นแต่ฤดูแล้งที่เรือเดินไม่ได้สะดวก แม่น้ำนี้กว้างตอนเหนือประมาณ 30–40 เมตร ตอนใกล้ปากน้ำกว้างประมาณ 50–60 เมตร

¹แผนที่ทางรถไฟหลวงแห่งกรุงสยามจากกรุงเทพฯ – พัทลุง – กันตัง. ที่ระบุในการเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลภูเก็ต พระพุทธศักราช 2471.

²กรมราชเลขาธิการ, **แผนที่ทางหลวงแผ่นดินภาคใต้ สายที่ 9 จากพัทลุงถึงกันตัง ระยะทาง 94 กิโลเมตร (กับทางหลวงของแผ่นดิน ในเกาะภูเก็ตและจังหวัดพังงา).** ที่ระบุในการเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลภูเก็ต พระพุทธศักราช 2471.

³บรรจบ ชุสกุลชาติ, “ภูมิศาสตร์อำเภอคูหาสวรรค์” งานปีใหม่จังหวัดพัทลุง พ.ศ.2479. (พระนคร : โรงพิมพ์ธรรมพิทยาคาร, 2478), หน้า 154 – 171.

กล่าวได้ว่าในปี 2478 นั้น ตลาดสี่กั๊กอยู่ในพื้นที่ราบต่ำ พื้นที่ทางตะวันตกเป็นภูเขาบรรทัดแล้วค่อยๆ ลาดต่ำลงมาทางทิศตะวันออกจนถึงทะเลสาบ มีลำน้ำไหลมาจากภูเขาบรรทัดลงสู่ทะเลสาบ ในฤดูฝน เมื่อน้ำท่วมล้นฝั่งก็ไหลบ่าเข้าไปสู่พื้นที่อันเป็นที่ราบต่ำเจือปนกับน้ำฝนซึ่งขังอยู่แล้ว ทำให้พื้นที่นั้นใช้ประโยชน์แก่การทำนา และการเพาะปลูกอื่นๆ ได้เป็นอย่างดี อาณาบริเวณรอบๆ ตลาดสี่กั๊กจึงเป็นทุ่งนามองไปทางทิศใต้ก็จะแลเห็นภูเขาแทบทุกทิศ ภายในภูเขามีถ้ำมากแห่ง ตามถ้ำบางแห่งยังบริบูรณ์ไปด้วยมูลค้างคาว ซึ่งเป็นปุ๋ยสำหรับใช้ในการทำนาทำสวนเป็นอย่างดีเลิศ เกือบจะมีแทบทุกแห่งที่มีเขาถ้ำให้ได้

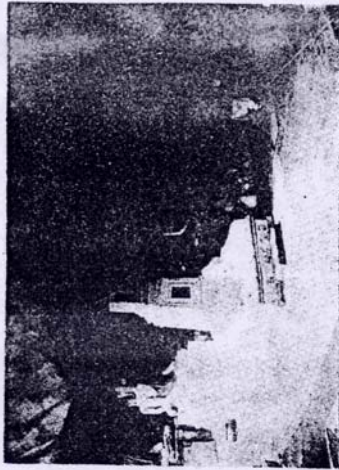
ในส่วนของตำบลกุหาสวรรค์นั้น มีเขากุหาสวรรค์ (หัวแตก) เขากทะเลลุ เขากัง เขากุหาสวรรค์มีถ้ำพระพุทธรูปไสยาสน์ ที่ปากถ้ำมีพระบรมนามาภิไธยย่อ จปร. และ ปปร. บนเขามีพระพุทธรูปบาทจำลองและเป็นที่ตั้งของวัดกุหาสวรรค์ด้วย เขากทะเลลุมีเจดีย์บนยอด แต่ยอดถูกอสุนีบาตผ่าเสียแล้ว เขากังมีสมเืองตั้งอยู่ประชิดทางทิศเหนือ สนามเทนนิสทางทิศตะวันออก มีฤดูกาลจัดเป็นสามฤดู คือ ฤดูร้อน ฤดูฝนและฤดูหนาว ฤดูหนาวสั้นกว่าฤดูฝน และฤดูฝนสั้นกว่าฤดูร้อน ฤดูร้อนมีเวลายืดกว่าฤดูอื่นๆ โดยทั่วไปแล้วกล่าวได้ว่าอากาศร้อนกับฝนตกเกือบจะไม่เป็นฤดู

กระแสลมที่พัดผ่านมีอยู่สองทาง ทางหนึ่งพัดมาจากทิศตะวันตก นับตั้งแต่ปลายเดือนเมษายนจนถึงปลายเดือนกันยายน ชาวเมืองเรียกว่า “ลมพลัด” ในเดือนพฤษภาคมฝนตกบ้าง ชาวเมืองเรียกว่า “ฝนพลัด” เหมือนกับลม ที่เรียกว่าลมพลัด น่าจะเนื่องจากลมและฝนที่พัดและตกนี้ ได้พัดภูเขาบรรทัดมาจากจังหวัดตรัง และในระหว่างเดือนที่ฝนตกนี้ ทางจังหวัดตรังได้ลงมือทำนากันทั่วไป อีกทางหนึ่งลมพัดมาจากทิศตะวันออก ชาวเมืองเรียกว่า “ลมนอก” ตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงเดือนเมษายนทุกปี กระแสลมในฤดูนี้ได้พัดเอาน้ำในอ่าวสยามไปปะทะภูเขาบรรทัดตกในเดือนตุลาคมถึงเดือนมีนาคม แต่น้ำมากในเดือนพฤศจิกายนหรือธันวาคมไม่เหมือนกันทุกปี บางปีน้ำท่วมในเดือนมีนาคม ฝนที่ตกในฤดูนี้ชาวเมืองเรียกว่า “ฝนนอก” เหมือนกับลม มีประโยชน์แก่การทำนาดีมาก

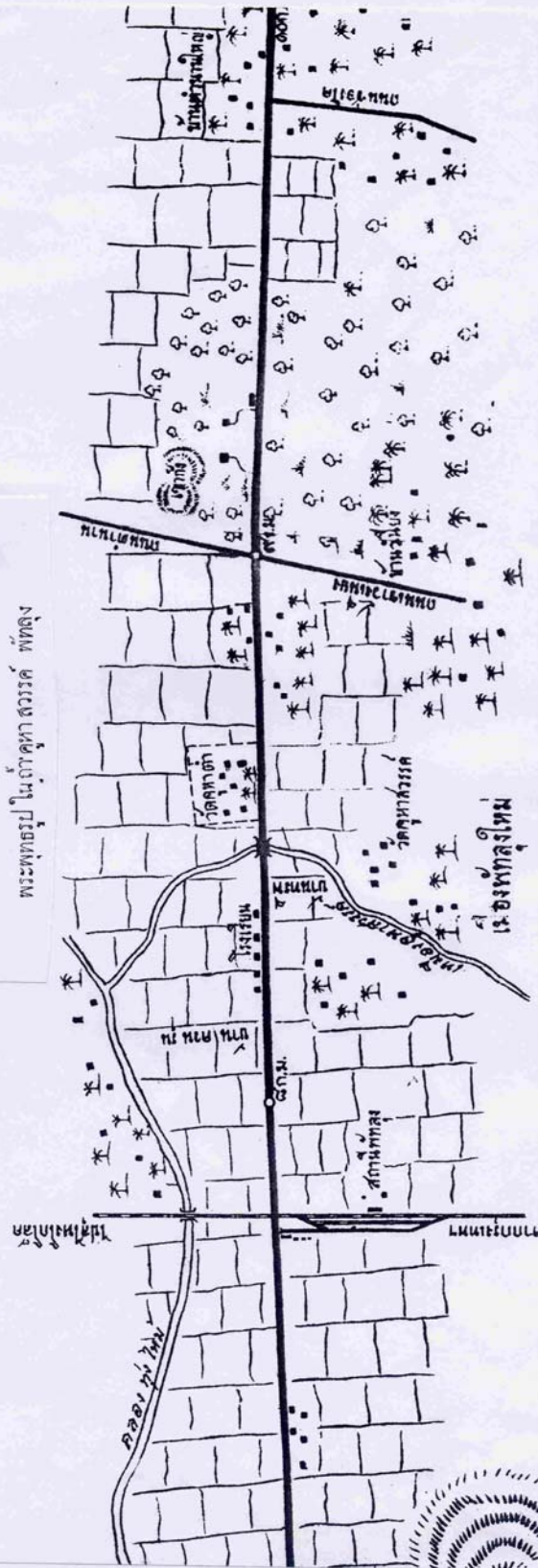
การคมนาคมในสมัยปี 2478 นั้น ยังมีถนนน้อยมาก มีถนนหลวงสายลำปำ – ตรัง ผ่านตลาดสี่กั๊กและอำเภอกุหาสวรรค์จากทิศตะวันออกไปทางทิศตะวันตก เป็นหนทางที่ยาวเฉพาะในเขตอำเภอ 43.50 กิโลเมตร ถนนสายนี้เป็นถนนถาวร เพราะอยู่ในความอารักขาของกรมโยธาเทศบาล ยานพาหนะเดินไปมาได้สะดวก มีรถยนต์เดินติดต่อข้ามจังหวัดตรังทุกวัน เป็นถนนที่สำคัญที่สุดสายเดียวในอำเภอ กุหาสวรรค์ที่ยาวผ่านตำบลลำปำ ตำบลพญาขันธุ์ ตำบลกุหาสวรรค์ ตำบลท่ามิหรำ ตำบลเขาเจ็ยก ตำบลโคกชะงาย ตำบลนาท่อมและตำบลบ้านนาผู้คนในตำบลเหล่านี้ย่อมสะดวกในการติดต่อและขนส่งสินค้า

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีถนนสายยาวเชื่อมต่อกับอำเภอควนขนุน⁽¹⁾อีกสายหนึ่ง ดำเนินการสร้างมาประมาณ 7 – 8 ปีแล้ว แต่แทนที่จะเป็นถนนที่สวยงาม กลับตรงกันข้าม เพราะปรากฏว่าเป็นถนนร้างอันที่จริงในอำเภอกุหาสวรรค์มีถนนไม่น้อยเลย ถ้าหากรัฐบาลช่วยบำรุงแล้ว เชื่อว่าจะเป็นประโยชน์แก่การขนส่งสินค้าและการไปมาได้อย่างดี นอกจากนั้นยังมีหนทางซึ่งชาวเมืองเรียกว่า “ทางหลวง” สำหรับเดินไปมาตลอดจนสินค้าโดยการหาบและทูนไปขายที่ตลาด บางตำบลต้องเดินทางทั้งวันจึงจะถึงตลาด เช่น

¹แก้ว วรศรี : ทัศนะงานสถาปนิกจศพ คุณครูแก้ว วรศรี. ณ วัดทุ่งชิงหิ้ง ตำบลพนมวัง อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง 30 มีนาคม 2523, หน้า 10.

พระพุทธรูปในถ้ำมหาสุวรรณค้ำ พัดลง

แผนที่ 7 : แผนที่ที่ตั้งเมืองพัทลุงใหม่ : ตลาดสี่กั๊ก พ.ศ. 2471

ที่มา : กรมราชเลขาธิการ, แผนที่หลวงแผ่นดินภาคใต้ สายที่ 9. ออกพิมพ์ถึงกันตั้ง ระยะทาง 94 กิโลเมตร (กับทางหลวงของแผ่นดิน
ในเกาะภูเก็ตและจังหวัดพังงา). ที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินเยือนมณฑลภูเก็ต พระพุทธศักราช 2471.

จากบ้านนาไปกงหรา จากวัดลำไปพังกึ่ง ชวัด (ชะวัด) จากไร่ลุ่มไปเขาชัยสน จากหัวหมอนไปท่าแคไปตลาดต้นโดน เป็นต้น

ส่วนการไปมาทางน้ำ ได้อาศัยแม่น้ำลำคลอง โดยใช้เรือมาดขนาดยาว 10 เมตร กว้างเมตรเศษเป็นยานพาหนะ เรือมาดเป็นเรือบรรทุกสินค้าจำพวกข้าวเปลือก หมากรวม มะพร้าว และกล้วยไปยังตลาดเกือบตลอดปี เช่น ชาวชวัดบรรทุกสินค้าไปขายเขาชัยสน ตลาดต้นโดน ชาวหัวหมอนบรรทุกข้าวเปลือกไปขายลำปำ ชาวร่มเมืองบรรทุกสินค้าไปขายนาท่อม ชาวปรังหมูบรรทุกข้าวไปขายที่ตลาดสี่ก๊ก และพวก ชาวพลายทอง คลองเรือ ท่าตะเกา ท่าจันทร์ เหล่านี้ได้อาศัยเรือทั้งนั้น แต่โดยมากเรือเหล่านี้บรรทุกสินค้า การไปกิจธุระมักเดินเท้า เพราะถึงเร็วและสะดวกกว่าเรือ ดังนั้น เรือโดยสารจึงไม่ค่อยมี

สำหรับทางทะเลสาบสงขลา มีเรือยนต์รับส่งคนโดยสารจากตำบลลำปำไปประโนด ปากพะยูน และสงขลา นอกจากนี้ยังมีเรือไปบรรทุกข้าวเปลือกและอื่นๆ ไปขายจังหวัดสงขลาและระโนด ตำบลที่ตั้งอยู่ริมทะเลการไปมาและการขนส่งสินค้าสะดวก

การคมนาคมทางรถไฟ จัดได้ว่าเป็นเส้นทางคมนาคมที่สะดวกที่สุดของตลาดสี่ก๊กและอำเภอคูหาสวรรค์ เนื่องจากการขยายเส้นทางเดินรถไฟหลวงสายใต้ขึ้นเป็นครั้งแรกจากจังหวัดพัทลุงไปจังหวัดสงขลา เปิดทำการเดินรถ เมื่อวันที่ 1 มกราคม 2456⁽¹⁾ เส้นทางสายนี้เองที่ได้พาดตัดถนนสายลำปำ (พัทลุง) – ตรัง เป็นรูปกากบาท (ก๊) ตรงบริเวณที่ตัดกันของเส้นทางทั้งสอง ชาวเมืองเรียกว่า “สี่ก๊ก” เป็นบริเวณที่อยู่ใกล้กับที่ตั้งสถานีรถไฟพัทลุง ผ่านท้องที่อำเภอคูหาสวรรค์จากทิศเหนือไปทางทิศใต้ ผ่านตำบลมะกอกใต้ ตำบลปรังหมู ตำบลคูหาสวรรค์ ตำบลตำนาน ตำบลห่านโพธิ์ ตำบลควนขนุน และตำบลเขาชัยสน มีสถานีที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอนี้ห้าแห่ง คือ สถานีมะกอกใต้ สถานีพัทลุง สถานีบ้านต้นโดน สถานีควนยาง และสถานีเขาชัยสน การที่มีรถไฟผ่านเช่นนี้ ทำให้ตำบลที่อยู่ริมทางรถไฟสะดวกแก่การคมนาคมและการขนส่งสินค้าในการเผยแพร่สินค้า และไปมากับที่ว่าการอำเภอสะดวกยิ่งขึ้น⁽²⁾ ศาลากลางของจังหวัดพัทลุง⁽³⁾ อยู่ที่อำเภอคูหาสวรรค์ ทางตะวันตกของทางรถไฟใกล้กับสถานีพัทลุง

กล่าวได้ว่า ท่าเลที่ตั้งของตลาดสี่ก๊กในตำบลคูหาสวรรค์ เป็นศูนย์กลางการคมนาคมของจังหวัดพัทลุง เป็นจุดที่การคมนาคมสะดวกที่สุดในจังหวัดนี้ ส่วนการติดต่อกันในระหว่างตำบล⁽⁴⁾ ตำบลใดที่อยู่ริมถนนหลวง ทางรถไฟ ในปี 2478 นั้น ได้อาศัยรถไฟ รถยนต์ รถจักรยานสามล้อ แต่ตำบลที่ไม่มีถนนย่อมกันดารที่จะไปถึงกัน การเดินเท้าเป็นยานพาหนะของตำบลที่ไกลถนน ตำบลใดที่มีอาณาเขตกว้างใหญ่ หมู่บ้านที่อยู่ปลายเขตปลายแดน เมื่อมีกิจธุระหรือมีเหตุการณ์ใดจำเป็นต้องไปหากำนันผู้ปกครองตำบล ต้องเดินทางทั้งวันก็มี เช่น ตำบลชวัด ตำบลนาโหนด ในขณะที่การติดต่อกับจังหวัดรอบข้างทั้งนครศรีธรรมราช ตรังและสงขลา ตลอดไปถึงกรุงเทพฯ ในทางทิศเหนือ และป็นิ่งในทางด้านใต้ มีรถไฟเป็นยานพาหนะที่สะดวกสบายที่สุดในช่วงนั้น

¹ ปรมินทร์ อินทรักษา, “สี่ก๊ก” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 16, หน้า 8037.

² บรรจบ ชุสกุลชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 166.

³ แผนที่ทางรถไฟหลวงแห่งกรุงสยามจากกรุงเทพฯ – พัทลุง – กันตรัง.

⁴ บรรจบ ชุสกุลชาติ, อ้างแล้ว, หน้า 165.

โครงสร้างทางเศรษฐกิจ

การที่ตลาดสี่กั๊กเป็นศูนย์กลางการคมนาคมของจังหวัดพัทลุง ส่งผลให้ตลาดสี่กั๊กเป็นศูนย์รวมพาณิชยกรรมของจังหวัดนี้ไปด้วย แต่ก็ขึ้นอยู่กับพื้นที่รอบๆ

ถัด รัตนพันธุ์ ผู้แทนราษฎรจังหวัดพัทลุง⁽¹⁾ ได้อธิบายโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับตลาดสี่กั๊กในปี 2477 ว่า ด้วยเหตุที่จังหวัดพัทลุงตั้งอยู่ระหว่างภูเขาบรรทัดกับทะเลสาบสงขลา พื้นที่จึงค่อยลาดเตจาจากภูเขาซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกมาสู่ทะเลสาบซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออก ลักษณะของพื้นที่แบ่งออกได้เป็นสามตอนดังนี้

ตอนแรก ตอนเชิงเขาเป็นที่สูง ประกอบด้วยป่าไม้ที่มีค่า เช่น ไม้เคี่ยม ตะเคียน หลุมพอ พันต้นสทิง จำปา และอื่นๆ อีกมาก ส่วนมากส่งไปจำหน่ายที่สงขลา แต่ไม่เหล่านี้อันแต่จะหมดเปลืองไป เพราะขาดการบำรุง เวลานั้นรัฐบาลได้ทดลองสร้างสวนไม้สักขึ้นแห่งหนึ่งที่ตำบลบ้านนา สังเกตดูองงามดีมาก

ตอนที่สอง บริเวณตอนกลางเป็นที่ราบ ทำนาทำสวนได้ทั่วไป ประกอบด้วย แม่น้ำลำคลองไหลผ่านหลายสาย ลำน้ำเหล่านี้ขาดการบำรุงด้วยการชลประทานที่ยังแผ่ไปไม่ถึง พื้นที่จึงตื้นเขิน ส่วนใหญ่ใช้การไม่ได้ เมื่อทางน้ำตาย น้ำก็ไหลเข้าไปในที่ที่จะไหลไปได้สะดวก ทำให้ท้องที่ที่เคยสมบูรณ์ด้วยการทำนาบางแห่งเป็นที่ดอนไป ทำนาไม่ได้ผล และบางแห่งก็เป็นพรุลึกไม่สามารถที่จะทำนาได้ พวกที่อยู่ในที่ลุ่มลึกต้องการให้ฝนตกน้อย แต่พวกที่อยู่ตามดอนต้องการให้ฝนตกมาก ฝนที่ตกตามฤดูกาลก็ยากที่จะอำนวยความสะดวกให้เป็นทีพอใจของชาวนาได้ การบำรุงลำคลองให้น้ำไหลได้สะดวกจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ควรคำนึง แม้แต่ในเรื่องการทำนาก็ควรแก้ไข บางสิ่งบางอย่างซึ่งเป็นเหตุให้ทำการชักช้า อะไรก็ไม่สำคัญยิ่งเท่ากับการเก็บเกี่ยว เพราะใช้กะเก็บเอาที่ล้นรวง เนื้อที่ไร่หนึ่งควรเก็บเสร็จได้ในวันเดียว ต้องเสียเวลาถึง 4-5 วันแนวทางแก้ไข ควรอบรมนักเรียนชั้นประถมปีที่ 5 - 6 และมีรมวิสามัญให้ฝึกหัดใช้เคียว ถ้าไม่ดำเนินรูปนี้แล้วคงไม่สำเร็จผลแน่

ตอนที่สาม พื้นที่ตอนริมทะเลสาบ บางตอนเป็นที่ราบทำนาได้ บางตอนเป็นที่ลุ่มลึกเป็นพรุทำนาไม่ได้ ส่วนมากมีไม้เสม็ดซึ่งเป็นไม้ที่มีค่าเหมือนกันงอกขึ้นทั่วไป บางแห่งมีกระจุตซึ่งราษฎรได้ถอนมาสานเสื่ออย่างที่เรียกกัน “สาด” และทำกระสอบจำหน่าย แต่มิได้เป็นสินค้าสำคัญอะไรนัก คงจำหน่ายอยู่ในพื้นเมืองและจังหวัดใกล้เคียงเท่านั้น

ปีต่อมาถัด รัตนพันธุ์ ได้จัดทำหนังสือ “งานปีใหม่ของจังหวัดพัทลุง พ.ศ.2479” เป็นที่ระลึกและจำหน่ายในงานปีใหม่ของจังหวัดพัทลุง พ.ศ.2479 เพื่อเป็นรายได้ของงาน มีรายละเอียดดังที่กล่าวมาแล้ว โดยให้ชุมชนท้องถิ่นรายงาน

¹ ร้อยตรีถัด รัตนพันธุ์, “ปาฐกถา เรื่อง สภาพของจังหวัดพัทลุงทางวิทยุกระจายเสียง เมื่อวันที่ 9 กันยายน พ.ศ.2477” ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่อง สภาพของจังหวัดต่างๆ. พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ : สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น - ไทย และสถาบันจักรวาลวิทยา, 2539), หน้า 4 - 5.

เรื่องราวของตนเอง จำแนกตามพื้นที่การปกครอง ซึ่งประกอบด้วยสามอำเภอ มีอำเภอคูหาสวรรค์อยู่ตอนกลาง อำเภอควนขนุนอยู่ทางตอนเหนือ และอำเภอปากพะยูนอยู่ทางตอนใต้

อำเภอปากพะยูนรายงาน⁽¹⁾ แม้ว่าจะมีพื้นที่ราบอยู่บ้าง แต่ยังเป็นทุ่งหญ้ามากกว่าที่ทำนา ที่ราบที่ทำนาแล้วโดยมากตั้งอยู่ตอนลุ่มแม่น้ำบางแก้วในตำบลท่ามะเดื่อ ตำบลนาปะขอ และมีบริษัทจีนทำนาด้วยเครื่องจักรที่ปากพน ตำบลนาปะขอ จึงกล่าวได้ว่า อำเภอนี้มีการทำนาปลูกข้าวเป็นพื้น แต่ผลผลิตที่จะนำออกจำหน่ายเป็นสินค้ายังมีไม่มากนัก เนื่องจากต้องแล้วแต่ดินฟ้าอากาศจะอำนวย ชาวนายังขาดความรู้ อยู่เป็นส่วนใหญ่ การค้าขายไปตกอยู่ในมือพวกคนจีนเกือบหมดในลักษณะเป็นคนกลาง โดยชาวบ้านตัดฟันซีกลากไม้ในป่ามาขาย ทำให้การทำไม้เป็นอาชีพที่สำคัญอย่างหนึ่งของผู้คนในตำบลตะโหมด ตำบลป่าบอนใต้และตำบลผาละมี แต่ละปีมีผลผลิตซีกลากออกมาขายได้เงินใช้จ่ายมากอยู่ สำหรับการประมง ผู้คนในตำบลปากพะยูน ตำบลเกาะหมาก ตำบลเกาะนางคำ และที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งทะเลสาบ ส่วนใหญ่จับสัตว์น้ำ แต่สัตว์น้ำมีบริบูรณ์เป็นครั้งคราว ที่จับได้มีปลากระพง ปลาหลุมพุก ปลาเกลียบ ปลาโคบ ปลากระบอก ปลาแมว ปลาคันทลาว ปลากระเบน กุ้งเล็กใหญ่ โดยเฉพาะกุ้งนั้นจัดเป็นสินค้าสำคัญของปากพะยูน นอกจากนั้น ผู้คนในตำบลเกาะหมากยังมีการทำปูนขาวขาย โดยไปเก็บหินมาจากเกาะสี่เกาะห้าในบางฤดู แล้วนำหินเข้าเตาเผาไปเผาสามวันสามคืนจึงสุก นำไปขายในท้องที่จังหวัดสงขลาเป็นส่วนใหญ่ ปีหนึ่งได้เงินมาใช้จ่ายในท้องถิ่นที่ประมาณ 600 – 700 บาท ผู้หญิงเกือบทุกครัวเรือนในอำเภอนี้ทอผ้าเป็น โดยทอด้วยกี่แบบเก่า ทั้งต้องซื้อด้ายของต่างประเทศ ทำให้การทอผ้าเป็นแต่เพียงได้ผ้าพอใช้นุ่งห่มในครัวเรือน หากมีการปลูกฝ้ายและปั่นเป็นเส้นด้ายได้เอง และเปลี่ยนก็เป็นแบบทันสมัย น่าจะมีการทอผ้าเป็นสินค้าขึ้นได้แน่ๆ

อำเภอควนขนุน⁽²⁾ มีกิจกรรมและพาณิชยกรรมเป็นสำคัญ กล่าวคือ กิจกรรมนั้นมีการทำนา ทำไร่ ทำสวน โดยการทำนาเป็นอาชีพสำคัญของราษฎรประมาณร้อยละ 90 ยกเว้นตำบลตะพาน เขาปู่ เขาย่า และเกาะเต่า มีการทำนายน้อยหรือเกือบไม่มีเลยก็ว่าได้ นอกนั้นทำนากันตามดิน จำนวนเนื้อที่ประมาณ 69,782 ไร่ เพราะพื้นที่เหมาะในการทำนา โดยเฉพาะในบริเวณลุ่มแม่น้ำปากประ ตามแนวต่างๆ ตลอดไปจดบ้านบันต และป่าพะยอม แต่ก็มีเนื้อที่ยังรกร้างว่างเปล่าจะทำนาได้อีกมาก ซึ่งส่วนมากเป็นป่าไม้และทุ่งที่รัฐบาลสงวนไว้เลี้ยงสัตว์ หากมีคนหนาแน่นขึ้นก็อาจจะขยายไปได้อีก ผลผลิตที่ได้จากการทำนาคือเป็นสินค้าออกได้ปีละมากๆ การทำไร่ มีไร่ข้าวเป็นพื้น เสร็จจากไร่ก็ปลูกผักต่างๆ ขาย การทำสวน มีไม้ผลต่างๆ เช่น ทุเรียน มังคุด ลิ้นจี่ สดอ เนียง

¹ ถัด พรหมมานพ, “ภูมิศาสตร์พัทลุง” งานปีใหม่จังหวัดพัทลุง พ.ศ.2479, หน้า 197 และ
ดำเนิน บุญยรัตนเศรษฐ์, “ภูมิศาสตร์อำเภอปากพะยูน” เรื่องเดียวกัน, หน้า 189.

² ไทย อ้นทรรัตน์, “ภูมิศาสตร์อำเภอควนขนุน” เรื่องเดียวกัน, 178 – 179 และ ถัด พรหมมานพ,
เรื่องเดียวกัน, หน้า 197.

ส่วนพาณิชย์กรรม มีการค้าขายติดต่อกับตลาดสี่กั๊ก นครศรีธรรมราชและสงขลา มีร้านค้าขายที่เรียกว่าเป็นตลาด ได้แก่ ที่ตำบลมะกอกเหนือ เรียกตลาดปากคลอง ตั้งอยู่ริมสถานีรถไฟปากคลองตลาดหนึ่ง และอีกแห่งหนึ่งที่ตำบลควนขนุน มีถนนติดต่อกันจากสถานีปากคลองที่ตำบลบันแต ตั้งอยู่ริมสถานีรถไฟแหลมตะโหนด การค้าขายนี้ส่วนมากตกอยู่ในเงื้อมมือของคนจีน หนทางที่จะแก้ไขการอาชีพให้ดีขึ้นนั้น ต้องพิจารณาชาวนาเป็นอันดับแรก ชาวนาในอำเภอนี้ไม่ได้เช่าที่ที่ทำนาอย่างอื่น ของใครใคร่ทำ หนี้สินมีน้อย แต่ว่าเมื่อทำนาแล้วไม่ค่อยทำอาชีพอื่นให้หมุนเวียน เป็นเหตุให้ชาวนาได้ผลเพียงครั้งเดียว มีทางออกอยู่สามทาง คือ ต้องฝึกหัดชาวนาให้ปลูกพืชอื่นในที่นาได้ ก็จะทำเงินได้เพิ่มขึ้น และที่ดินไม่จืดจางทางหนึ่ง แนวทางต่อมา การขายข้าวนั้นชาวนาถูกกดราคาจากพ่อค้าซื้อข้าวมาก จึงควรฝึกหัดให้ชาวนาวิธีตั้งสหกรณ์จะทำให้ราคาดีขึ้น และทางสุดท้ายซึ่งจะดีกว่าวิธีอื่นๆ คือ อำเภอนี้มีของป่าที่จะเป็นสินค้าได้มาก จึงควรทำถนนจากทิศตะวันตกไปสู่สถานีต่างๆ ให้ได้ โดยเริ่มจากตำบลตะพาน ผ่านปรางหมู่นาขยายด ไปสู่สถานีมะกอกใต้ หรือไปสู่ตลาดบ้านปรางหมู่น บรรจบกับถนนที่กำลังทำไปถึงตลาดสี่กั๊กสายหนึ่ง อีกสายหนึ่งจากตำบลเขาปู้ ทำถนนผ่านตำบลเขาอย่า ชะมวง ดอนทราย ควนขนุน มะกอกเหนือไปยังสถานีปากคลอง เพราะตอนนี้มีถนนจากปากคลองถึงตำบลควนขนุนแล้ว และอีกทางหนึ่งจากตำบลเกาะเต่า ผ่านป่าพะยอม และบันแตถึงสถานีแหลมตะโหนด ทั้งสามสายนี้ปลายทางได้เริ่มต้นไว้แล้ว เป็นถนนสั้นๆ ตลาดการค้าสถานีรถไฟ หากว่าในขั้นต้นจะทำถนนไม่ได้ ทำพอเป็นทางเกวียนหรือทางเข็นสำหรับชักลากสินค้าได้ การค้าขายก็จะกระเตื้องขึ้น

สำหรับอำเภอคูหาสวรรค์รายงาน⁽¹⁾ว่า มีกสิกรรม หัตถกรรม และพาณิชย์กรรมบ้าง กล่าวคือ การทำนาคับเป็นการหาเลี้ยงชีพที่สำคัญที่สุดของผู้คนในอำเภอคูหาสวรรค์ ไม่ว่าจะผ่านไปทางไหน จะเห็นมีนาข้าวอยู่เกือบทั่วไป จำนวนพื้นที่ที่ทำนาปรากฏตามรายงานการสำรวจเก็บอากรค่านาของกองสรรพากรในปี 2477 มี 73,765 ไร่ หรือประมาณ 217.5 ตารางกิโลเมตร เนื่องด้วยภูมิประเทศมีดินฟ้าอากาศเหมาะแก่การทำนา ประกอบกับชาวเมืองนิยมถือเป็นประเพณีกันว่า การทำนาเป็นอาชีพของบรรพบุรุษมาแต่โบราณกาล นับถือแม่โพสพ(โพสพ)เป็นผู้มีพระคุณ ดังนั้นผู้ใดจะทำอุจาดลามกอย่างใด เป็นต้นว่า ทิ้งให้กลาดเกลื่อนหรือเทข้าวสุก เป็นการลบหลู่บุญคุณแม่โพสพ บางคนทำมากจนเหลือกิน ได้ขายเป็นสินค้าส่งไปจำหน่ายที่อื่นปีละหลายพันเกวียน โดยบรรทุกรถไฟไปขายสงขลาบ้าง บรรทุกรถยนต์ไปขายจังหวัดตรังบ้าง ที่ตำบลคูหาสวรรค์มีโรงสีเครื่องยนต์แห่งหนึ่งสีข้าวทุกวัน นับว่าสินค้าข้าวเป็นสินค้าออกหน้าออกตากว่าสินค้าอื่นๆ การทำนาของชาวเมืองยังนิยมตามบรรพบุรุษ จึงล้าหลังกว่าชาวนาในภาคกลาง แต่ก็มิได้คิดเปลี่ยนแปลง การไถก็ช้า การเก็บข้าวที่ละรวงก็แสนช้า ชาวนาอธิบายเสริมว่า การทำนาตามอย่างชาวภาคกลางต้องลงทุนหลายอย่าง เช่น ต้องสร้างลานนวด สร้างควายย่ำ เมื่อวัวมีอยู่แล้วจะเอาไปไหน ผู้แนะนำก็เห็นด้วยว่าจริง โดยมากผู้แนะนำเป็นชาวบักขีได้ ได้ยินได้ฟังมาน้อยคนที่จะได้ลงไถควายตัวเดียวเกี่ยวข้าวด้วยเคียว ข้าผู้แนะนำก็ไถและเกี่ยวไม่เป็น ดังนั้นจะบังเกิดประโยชน์ในการแนะนำได้อย่างไร การเปลี่ยนนิสัยของพลเมืองเป็นของยากที่สุด ขอให้กสิกรรมสมัยใหม่จงใคร่ครวญดู ส่วนการทำไร่ โดยมากเป็นไร่ข้าวแล้วปลูกแตงและข้าวโพดผสมไปด้วย มีมากในตำบลร่มเมือง บ้านนา ชวัดบางตอน นาโหนด การที่ต้องทำไร่เนื่องจากไม่มีนาจะทำ ในตำบลร่มเมืองทำไร่กันมากที่สุดของอำเภอ

¹บรรจบ ชุณหสกูลชาติ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 167 – 169.

สำหรับการทำสวน มีสวนไม้ผลต่างๆ เช่น สวนกล้วย สวนอ้อย สวนสับปะรด สวนมังคุด สวนทุเรียน สวนยาง และไม้ยืนต้นอื่นๆ เช่น หมากรุม มะพร้าวอีกมาก สวนยางที่เป็นลำเป็นสันมักเป็นของคนจีน ส่วนของคนไทยก็เป็นไทยอยู่เช่นเดิมทุกสวน เนื่องจากขาดทุนทรัพย์อย่างหนึ่ง ประการสำคัญคือ ขาดการศึกษา บรรพบุรุษได้สร้างไว้อย่างไร ผู้รับมรดกก็เข้ารับโดยมิได้คิดจัดการให้ดีขึ้นกว่าเดิม มีแต่ทรงกับทรุด ถึงฤดูต้นไม้ในสวนมีผลเจ้าของไปแผ้วถางบริเวณใต้โคนต้นไม้ให้เตียนพอเข้าไปเก็บผลหล่นขายได้ เจ้าของสวนก็หมดภาระการรักษาสวนในปีหนึ่งๆ พุดถึงรสชาติของผลไม้ เช่น ลิ้นสาดมีรสเปรี้ยวสู้ลิ้นสาดนครไ้ม่ได้ ส่วนทุเรียนก็ไม่ดีเท่าทุเรียนจังหวัดตรัง ดังนั้นจึงไม่ถือเป็นสินค้าแพร่หลายไปต่างจังหวัด สวนอ้อยสวนกล้วยก็ทำคนละน้อย ไม่เป็นสวนโดยเอกเทศ ที่ปลูกพอจะเห็นว่าเป็นสวนอยู่บ้างในตำบลบ้านนา ริมเมืองเท่านั้น ผลไม้เหล่านี้ส่วนมากมักซื้อขายกันภายในอำเภอ และส่งไปจำหน่ายทางอำเภอระโนดมากกว่าที่อื่นๆ

หัตถกรรม ทำกันแทบทุกบ้าน มักทำใช้เองในครัวเรือน เช่น กระเชอ ตะกร้า กะดัง ครกสี ได้เคยเห็นโรงเรียนอาชีวศึกษาคูหาต่ำ (วัดภูผาภิมุข) นำเครื่องใช้เหล่านี้จำหน่ายในคราวออกร้าน ถ้าหากทำให้มากน่าจะเป็นสินค้าได้ดี แม้จะไม่แพร่หลายไปที่อื่น แต่ยังจำหน่ายในตลาดได้ และมีการทอผ้าใช้เองแทบทุกบ้าน แต่ก็ยังมีสินค้าที่จะต้องซื้อจากที่อื่น เช่น จวัก ไม้กวาดขยະ

ส่วนพาณิชยกรรม การค้าขายนับว่าสำคัญที่สุด รองลงมาเป็นเครื่องอุปโภคบริโภค ในตลาดสี่กั๊กหรือตลาดคูหาสวรรค์ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าขายของอำเภอนี้ ยังเป็นตำบลที่ทำการติดต่อกับต่างอำเภอ ตลอดจนกรุงเทพฯ แต่เสียดยกนักที่จะกล่าวว่า การค้าขายและเครื่องอุปโภคบริโภค ตลอดจนสัตว์ เช่น วัว ควาย ตกอยู่ในมือของคนจีนและแขกเกือบทั้งสิ้น นอกจากนั้นในตำบลห่านโพ ตำบลลำปำ พลเมืองนิยมการหาปลากันอยู่มาก ก็นำมาจำหน่ายในตลาดสี่กั๊กทุกวัน แต่ตามที่สังเกตเห็นว่าปลายังมีไม่พอ ต้องรับซื้อมาจากที่อื่นๆ เช่น จากทะเลน้อย นครศรีธรรมราช ชุมพร ปลาที่ส่งมาจากที่อื่นนี้มักเป็นจำพวกปลาแห้ง กะปิ ปลา กะปิกุ้ง

พอจะกล่าวได้ว่า โครงสร้างทางเศรษฐกิจของตลาดสี่กั๊กหรือจังหวัดพัทลุงในช่วงปี 2477 – 2478 นี้ ภาพโดยรวมจัดเป็นเศรษฐกิจชานนา ซึ่งหมายถึง⁽¹⁾ ผู้คนมีอาชีพกับพื้นที่ที่เป็นนา ไร่ สวน โดยอยู่ในสภาพแวดล้อมของชนบท การลงทุนมักจะมุ่งไปที่ความเป็นอยู่ของบุตรหลาน การเลี้ยงสัตว์ การบำรุงรักษาที่ดิน ผู้คนในอำเภอคูหาสวรรค์มีความใกล้ชิดกับอำเภอควนขนุนมากกว่าอำเภอปากพะยูน เพราะ ชาวปากพะยูนมุ่งไปทางสงขลา⁽²⁾ ซึ่งเป็นตลาดใหญ่ และการเดินทางไปจังหวัดสงขลาสะดวกกว่า มีทั้งทางรถไฟและทางเรือ ในขณะที่มายังตลาดสี่กั๊กมีเพียงทางรถไฟ ส่วนทางถนนระหว่างตลาดสี่กั๊กกับจังหวัดตรังนั้น แม้ว่าจะรถยนต์จะใช้การได้ แต่สภาพของถนนเป็นแค่ “ทาง” ที่ยังรกร้าง เต็มไปด้วยสัตว์ร้าย ผู้คนส่วนใหญ่ไม่ได้ใช้เส้นทางนี้ ตลาดสี่กั๊กจึงเป็นเพียงตลาดเล็ก ตลาดรองของสงขลาและหาดใหญ่ โดยมีรถไฟเป็นตัวป้อนมาตั้งแต่เริ่มต้น พิจารณาได้จากปริมาณสินค้าที่ส่งออกมาจากสถานีพัทลุงบริเวณตลาดสี่กั๊ก พ.ศ.2457 – 2475 ดังตาราง

¹ ธรรมนิติ วราภรณ์, “บทนำ” กบฏชานนา. (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2525), หน้า 1 – 12.

² สัมภาษณ์ นางบุญเพิ่ม ณ พัทลุง. ข้าราชการบำนาญเชื้อสายตระกูล ณ พัทลุง, 77 ปี. 49/19 ตลาดปลาเค็ม 24 ขอยศุนย์อนามัย แขวงจระเข้บัว ลาดพร้าว กรุงเทพฯ, 24 พฤษภาคม 2544 และดำเนิน บุญรัตน์เศรษฐี, อ้างแล้ว, หน้า 188.

ตารางที่ 2 ตารางแสดงปริมาณสินค้าที่ส่งออกจากสถานีพัทลุง พ.ศ.2457 – 2475

พ.ศ.	หีบห่อ (ชิ้น)	ข้าวเปลือก (ตัน)	หมู (ตัว)	โค (ตัว)
2457	-	10	122	867
2458	-	735	600	451
2459	-	560	2,007	189
2460	-	1,954	2,988	416
2461	-	1,494	1,554	445
2462	-	1,202	1,223	557
2463	-	1,035	4,328	144
2464	430	2,652	7,880	45
2465	378	970	5,007	-
2466	624	580	4,556	-
2467	654	796	2,650	-
2468	750	843	3,789	2
2469	809	725	6,007	15
2470	737	1,112	11,452	16
2471	800	1,122	11,670	56
2472	825	2,297	6,774	31
2473	742	2,138	4,983	-
2474	600	854	5,807	-
2475	642	1,149	6,344	-

ที่มา : S.Y.B. of the kingdom of siam B.E. 2451 – 2475. อ้างใน พิศมัย นันทแสง, “ระบบ
 เทศาภิบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ.2439 – 2476”
 วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536, หน้า 121.

โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม

ตลาดสี่กั๊กเป็นชุมชนพาณิชย์กรรมของเชื้อสายจีนในบริบทชาวนาจังหวัดพัทลุง ซึ่งมีความหลากหลายของชาติพันธุ์ แต่กลับมุ่งมั่นในทางการศึกษาแบบตะวันตก พระพุทธศาสนาและการใช้กฎหมาย จนกลายกลายเป็นสังคมวัฒนธรรมเมืองชายขอบของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ถัด รัตนพันธุ์ ผู้แทนราษฎรคนแรกของจังหวัดพัทลุงซึ่งเป็นเชื้อสายของตระกูล ณ พัทลุง ได้เปรียบเทียบจังหวัดพัทลุงกับจังหวัดใกล้เคียงไว้เมื่อปี 2477 ว่า¹⁾ แม้ว่าพัทลุงจะตั้งเป็นเมืองมาช้านาน ในสมัยโน้นเจ้าเมืองได้ถวายต้นไม้ทองเงินกับเครื่องบรรณาการต่อกรุงเทพฯ และมีอำนาจถึงประหารชีวิตคน ได้สิทธิ์ขาดก็จริง แต่ก็ไม่เจริญเทียบเท่ากับหัวเมืองที่สร้างขึ้นใหม่ในภายหลัง เช่น สงขลาและตรังเป็นต้น อาศัยเหตุบางประการดังต่อไปนี้

ประการแรก จังหวัดสงขลาเป็นเมืองท่า ตั้งอยู่ริมฝั่งทะเลตะวันออก มีการค้าขายติดต่อกับกรุงเทพฯ สิงคโปร์และเมืองอื่นๆ มีเหมืองแร่และสวนยางมาก ทั้งการเพาะปลูกอย่างอื่นก็อุดมดีกว่า การจับปลาก็ดีกว่า พัทลุง

ประการต่อมา จังหวัดตรังก็เป็นเมืองท่า ตั้งอยู่ริมฝั่งทะเลตะวันตก มีการค้าขายติดต่อกับปีนัง และเกาะภูเก็ต มีเหมืองแร่ดีบุกมาก ทั้งพื้นที่ก็เหมาะแก่การทำสวนยางและสวนผลไม้อื่นๆ ยิ่งกว่าพัทลุง

ประการสุดท้าย พัทลุงอยู่ในที่ดอนระหว่างจังหวัดตรังกับจังหวัดสงขลา ในอดีตได้อาศัยทะเลสาบอย่างเดียว แต่บางแห่งน้ำตื้นเรือกลไฟและเรือใบขนาดใหญ่ไปบ้างก็จะเดินไม่ได้ การคมนาคมทางบกไม่มีเลย การอาชีพก็มีแต่การทำนาอย่างเดียวที่นับว่าสำคัญ ถึงกระนั้นข้าวระโนดในเขตของจังหวัดสงขลามีรสและได้ราคาดีกว่า ผลไม้ต่างๆ ก็แพสงขลาแทบทุกอย่าง และถ้าจะกล่าวถึงการอนามัยแล้ว พัทลุงด้อยกว่าหัวเมืองที่ติดต่อย่างมากมาย เพราะไม่มีการสุขาภิบาล และไม่มีโรงพยาบาลช่วยความเจ็บป่วยของราษฎรเลย รวมความว่าพัทลุงไม่เป็นท่าเรือที่ทำการติดต่อกับต่างประเทศ คนต่างประเทศ เช่น จีนเข้ามาอยู่น้อย จึงไม่เจริญเท่าเทียมกับสงขลาและตรัง ซึ่งเต็มไปด้วยชนชาติจีน และขาดการคมนาคมที่เป็นส่วนสำคัญ อีกอย่างหนึ่ง เวลามีถนนที่ใช้งานได้ เฉพาะแต่สายที่ไปจังหวัดตรังสายเดียวเท่านั้น แต่ถนนสายนี้ก็เท่ากับช่วยสนับสนุนจังหวัดตรังให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ถนนสายอื่นๆ ที่ใช้รถเดินได้ไม่มีเลย ที่เคยทำขึ้นไว้บ้างเมื่อขาดการบำรุงก็ชำรุดทรุดโทรมไปหมด เวลานี้ที่คูหาสวรรค์ซึ่งเป็นที่ตั้งของจังหวัดค่อยมีการติดต่อขึ้นบ้าง เพราะมีรถไฟผ่าน อย่างไรก็ตามพัทลุงจึงยังไม่ควรจะน้อยใจว่าเราเจริญไม่เท่าเขา เราควรภูมิใจในตอนที่พัทลุงได้เจริญขึ้น โดยอาศัยกำลังและความคิดของชาวพัทลุง ซึ่งเป็นคนไทยโดยแท้จริง เราสามารถเพียงไรก็ทำไปเพียงนั้น ข้อสำคัญอย่าคลายความพยายามซึ่งเป็นคุณสมบัติอันมีค่ายิ่งก็แล้วกัน เชื่อว่าในวันข้างหน้าสภาพแห่งความเจริญของเมืองเหล่านี้คงจะเท่าเทียมกันบ้าง

¹⁾ ร้อยตรีถัด รัตนพันธุ์, อ้างแล้ว, หน้า 3 – 4.

เป็นที่น่าสังเกตว่า น้ำเสียงของผู้แทนราษฎรจังหวัดพัทลุงซึ่งเป็นเชื้อสายตระกูลเจ้าเมืองพัทลุง เมื่อกล่าวถึงจังหวัดพัทลุง ไม่ต่างไปจากน้ำเสียงของชุมชนท้องถิ่น เมื่อรายงานถึงชุมชนท้องถิ่นตน นั่นคือ ความน้อยเนื้อต่ำใจในความเจริญเมื่อเปรียบเทียบกับจังหวัดข้างเคียงอย่างสงขลาและตรังที่มีคนจีนเป็นกำลังสนับสนุน อีกทั้งเน้นย้ำการพึ่งตนเอง โดยอาศัยกำลังและความคิดของชาวพัทลุงที่เป็นคนไทยโดยแท้จริง แต่คนจีนก็เริ่มมีอำนาจทางพาณิชย์กรรม

นอกจากนั้น ถัด รัตนพันธ์ ยังเล่าถึงตำนานเมือง เชิญชวนไปเที่ยว และให้รายละเอียดข้อมูล จังหวัดพัทลุงพร้อมข้อสังเกต⁽¹⁾ โดยเฉพาะด้านพลเมือง ที่ดิน การปกครองและการศึกษาไว้อย่างน่าสนใจว่า พัทลุงนั้นมีเนื้อที่ 250,000 ไร่ ตามสำมะโนครัว ซึ่งได้สำรวจเมื่อ พ.ศ.2472 ปรากฏว่ามีพลเมือง 96,140 คน คิดเฉลี่ยพื้นที่ 25 ไร่ต่อคน จึงพียงเห็นได้ว่าจังหวัดนี้ยังมีที่ว่างเปล่าอยู่อีกมาก แม้จะเพิ่มจำนวนคนอีกตั้งล้านก็ยังอาศัยและทำมาหากินอยู่ได้ไม่คับแคบ หากชาวไทยในจังหวัดอื่นๆ ที่ไม่มีที่ดิน จึงขอเชิญชวน ชาวพัทลุง ยินดีรับรอง เพื่อจะได้ช่วยกันบูรณะที่ดินที่ว่างเปล่าอยู่นั้นให้เกิดผลยิ่งขึ้น

ด้านการปกครอง จังหวัดพัทลุงแบ่งการปกครองท้องที่ออกเป็นสามอำเภอ คือ อำเภอคูหาสวรรค์ เป็นอำเภอที่ตั้งศาลากลางจังหวัด มี 20 ตำบล มีประชากรชาย 23,732 คน หญิง 23,653 คน อำเภอควนขนุนมี 14 ตำบล ชาย 14,100 คน หญิง 15,380 คน อำเภอปากพะยูนมี 11 ตำบล ชาย 10,000 คน หญิง 10,269 คน อำเภอควนขนุนมีไทยล้วน อำเภอคูหาสวรรค์มีไทยมุสลิมสองตำบล อำเภอปากพะยูนมีไทยมุสลิมมาก ผู้หญิงพัทลุงมีบุตรมากไม่แพ้จังหวัดอื่น เด็กจึงเกวียนกว๊วไปทั่วทุกหนทุกแห่ง ในครอบครัวหนึ่งมีเด็กไม่น้อยกว่า 3 หรือ 4 คน

ส่วนด้านการศึกษา โรงเรียนมัธยมมีเพียงโรงเรียนเฉพาะโรงเรียนประจำจังหวัด เวลานี้มีนักเรียน 253 คน สายสามัญสอนอย่างสูงเพียงชั้นมัธยมปีที่ 6 ส่วนวิสามัญ ซึ่งแยกไปจากชั้นมัธยมปีที่ 5 นั้น จะจัดการเรียนเป็นแผนกเกษตรกรรม เวลานี้มีนักเรียนเรียนสำรองอยู่แล้ว 20 คน ส่วนประชากร (ประถม) นั้น ทาง การเกณฑ์เด็กเข้าเรียนอายุระหว่าง 7 – 14 ปี มีโรงเรียน 63 โรง มีนักเรียน 10,290 คน มีครู 157 คน โดยเฉพาะเด็ก 63 คนต่อครูคนหนึ่ง ทั้งจังหวัดมีเด็กมาเรียนร้อยละ 81 พียงเห็นได้ว่า ไม่ใช่มากแต่จำนวนอย่าง เดียวที่มาเรียนประจำวันหนึ่งๆไม่น้อยเหมือนกัน โรงเรียนวัดซึ่งเป็นโรงเรียนที่พระช่วยสอนมีถึง 53 โรง มีนักเรียน 2,000 คนเศษ มีครู 53 คน ยิ่งหนักมือยิ่งขึ้นอีก นอกจากนี้เด็กที่อยู่ห่างไกลจากโรงเรียน ไม่สามารถจะมาเรียนได้จำนวนไม่น้อย ความจริงจะว่าไม่มีสถานที่เรียนก็ไม่ใช่ เพราะวัดซึ่งมีสถานที่พอจะจัด เป็นโรงเรียนได้ยังมีอีกมาก ผู้ที่มีความรู้พอจะเป็นครูพอจะหาได้ สิ่งที่ขาดซึ่งไม่สามารถจะจัดแก้ไขได้ก็คือ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1 – 6.

เงิน แม้โรงเรียนวัดพระก็สอนให้เปล่า ทำให้สงสัยว่าถ้ายังอยู่ในสภาพนี้จักทนไปได้เพียงใด ตำราที่ใช้ในการเรียนการสอน⁽¹⁾ เป็นหนังสือแบบเรียนเร็วจากของกรุงเทพฯ มีสองเล่ม แบบเรียนเร็วเล่ม 1 ชาวบ้านเรียกว่า “หนังสือ ก กา” เล่ม 2 เรียกว่า “หนังสือตาทรงหลังโกง” ทั้งสองเล่มใช้ภาษาและวัฒนธรรมต่างไปจากของท้องถิ่น โดยครูสอนให้ท่องจำ สอนให้ทำตามผู้ใหญ่ นักเรียนจึงไม่กล้าคิดกล้าถามทั้งๆ บางคำไม่แน่ใจในความหมาย เช่น ตาปูตาเท้าฉัน ไม่แน่ใจว่า “ตาปู” คืออะไร หรือคำว่า “ป่าแสม” ก็ไม่เข้าใจเพราะในท้องถิ่นไม่มี หรือรถรางในกรุงเทพฯ ก็นี้ภาพไม่ออก เพราะรู้จักแต่ “รถราง” หรือรถไฟไปปาดังเบซาร์ จึงเป็นไปได้ว่าวรรณกรรมเก่าของท้องถิ่นคงยังมีบทบาทในท้องถิ่นมาอย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน แต่ก็ได้ปรับเปลี่ยนไปตามภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้มีการคัดลอกวรรณกรรมเก่าๆ มารวมไว้ในเล่มเดียวกัน

วรรณกรรมต่อเนื่องดังกล่าว มีกรณีของพระหลาก เอกธม ๗ โม⁽²⁾ วัดควนอินทร์นิมิตร ตำบลท่ามิหรำ อำเภอเมือง หรืออำเภอคูหาสวรรค์เดิม จังหวัดพัทลุง มีอายุประมาณ 80 ปีใน พ.ศ.2531 ได้เลือกวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ที่พอใจ จำนวน 7 เรื่อง มารวมไว้ในเล่มเดียวกัน ประกอบด้วย พระเจ้าห้าองค์ พระปรมัตถธรรม ศิลกกา พระมหาวีรปากคำกลอน สุบินชาดก บุตรสามจำพวก และคำอาราธนาพระปรีต โดยเฉพาะสุบินชาดกนั้น มีลักษณะพิเศษที่แสดงถึงวัฒนธรรมและพัฒนาการของการคัดลอกหนังสือโบราณสี่ลักษณะ

ลักษณะแรก คตินิยมการสร้างหนังสือไว้ในพระพุทธรูปศาสนา ที่ว่าเป็นปัจจัยให้ผู้มีส่วนร่วมได้รับอานิสงส์ให้ได้สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ และได้พบกับยุคพระศรีอาริยมืดไตร ซึ่งเป็นคตินิยมอย่างแพร่หลายในภาคใต้ตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ สืบถ่ายอยู่ในจิตสำนึกของชาวใต้ซึ่งมีอายุประมาณ 80 ปีใน พ.ศ.2531 อย่างพระหลาก เป็นต้น

ลักษณะที่สอง ผู้คัดลอกหนังสือโบราณมีคิดว่าจะต้องการระต่อผู้รจนาและต้นแบบ โดยรักษาเนื้อหาสาระเดิมไว้ให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะกระทำได้

ลักษณะที่สาม ผู้คัดลอกอดไม่ได้ที่จะปรับเปลี่ยนคำและอักขรวิธีที่ทันสมัยและอาจสร้างความสับสนคลุมเครือต่อการสื่อความหมายใหม่ตามที่ตนคิดว่าจะช่วยให้เกิดความกระจำชัดยิ่งขึ้น

ลักษณะที่สี่ เฉพาะกรณีของพระหลาก เอกธม ๗ โม ได้กระทำต่างไปจากนักคัดลอกยุคเก่า คือ มีการแต่งเติมเนื้อหาบางตอนสอดเสริมขึ้นใหม่ เพื่อให้ผู้อ่านสามารถใช้ประสบการณ์ใกล้เคียงที่เป็นผลจากพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัยที่โดดเด่นและต่างไปจากอดีต แต่ก็กระทำการอย่างระมัดระวังให้มีความกลมกลืนกับสารัตถะเดิมอย่างแนบเนียน

¹สัมภาษณ์ นางบุญเพิ่ม ณ พัทลุง, อ้างแล้ว.

²โปรดดูรายละเอียดใน สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, “สุบินชาดก : ฉบับพระหลาก เอกธม ๗ โม” โครงการภูมิปัญญาทักษิณจากวรรณกรรมและพฤติกรรม พ.ศ.2545 ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

กฎหมายก็เป็นอีกรรณกรรมหนึ่งที่มีหลักฐานการสืบถ่ายอยู่ในจิตสำนึกของผู้คนในท้องถิ่นพัทลุง อย่างกรณีของพระหลาก เอกธม ๖ โหม ดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 1 ว่า กฎหมายท้องถิ่นภาคใต้โดยรวมมี ลักษณะคล้ายคลึงกฎหมายตราสามดวง มีทั้งภาษาถิ่นใต้และภาษากลาง ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง จำแนกได้ เป็นสามกลุ่ม คือ กลุ่มมีเนื้อหาสาระเหมือน คล้ายคลึงและต่างไปจากกฎหมายตราสามดวง ในส่วนของเมืองพัทลุง⁽¹⁾ รรณกรรมกฎหมายจำนวนหนึ่งมีลักษณะดังกรณีของพระหลาก เอกธม ๖ โหม เช่นในบุดชาวเลมหนึ่งของชัยวุฒิ พิชะกุล สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพัทลุง ส่วนงานเขียนมีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง แม้จะเป็นเล่มที่ชำรุด แต่ยังปรากฏข้อความพระอัยการทาส ลักษณะผัวเมีย ลักษณะโจรและวิวาทตีต่อกัน รวมไปถึงในเล่มเดียวกัน ภาษาเขียนมีทั้งภาษาไทยกลางและภาษาถิ่นใต้ เนื้อหาสาระคล้ายคลึงกับกฎหมายตราสามดวง หรือบุดชาวจากนายพุ่ม เพชรสงค์ ตำบลท่าแค อำเภอเมือง ก็รวมกฎหมายคล้ายลักษณะทาส ลักษณะผัวเมีย ลักษณะโจร และลักษณะทรัพย์สิน ไว้ในเล่มเดียวกัน เขียนเป็นภาษาถิ่นใต้ทั้งหมด หรือบุดชาวจากนางประเทือง มุขตา ตำบลนาท่อม อำเภอเมือง เขียนเป็นภาษาถิ่นใต้ มีทั้งสำนวนร้อยแก้วและร้อยกรอง แม้จะชำรุดมาก แต่ข้อความที่เหลือเฉพาะพระอัยการเบ็ดเสร็จ คล้ายในกฎหมายตราสามดวง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับที่บ้านที่เรือนเรือกสวนไร่นาขนาบคาบเกี่ยวกันส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งเป็นหลักไชย ซึ่งเป็นกฎหมายท้องถิ่นที่ต่างไปจากกฎหมายตราสามดวง หรือบุดชาวของนายสว่าง ชมภักดี ตำบลปรางหมู อำเภอเมือง ใช้ภาษาถิ่นใต้และมีลักษณะคล้ายกับบุดชาวจากอำเภอสิงหนครซึ่งพระดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 1 ภาพโดยรวมเป็นเหมือนการรับรอบคุณลักษณะกฎหมายจากกฎหมายตราสามดวง แต่รายละเอียดของกฎหมายปรับเปลี่ยนเป็นของท้องถิ่นเอง ปรากฏออกมาในกฎหมายที่เป็นเหมือนลักษณะอุธรณ์ ลักษณะพยาน ลักษณะรับฟ้อง ลักษณะทาส ลักษณะตระลาการ ลักษณะโจร ลักษณะวิวาท และหลักไชย

เป็นที่น่าสังเกตว่า รรณกรรมกฎหมายต่าง ๆ ดังกล่าวมักจะมีกฎหมายลักษณะโจร ลักษณะพยาน และหลักไชย ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่ยกตัวอย่างมาแล้วในบทที่ 1 สอดแทรกอยู่แทบทุกฉบับที่มีการรวมเรื่องไว้ในเล่มเดียวกัน ทำให้กล่าวได้ว่ารรณกรรมกฎหมายเหล่านี้เป็นกฎหมายประเพณีที่มีลักษณะสืบทอดและสืบถ่ายเหมือนกรณีพระหลาก

แนวความคิดการสืบถ่ายพุทธบูชาอยู่ในจิตสำนึกแบบพระหลาก เอกธม ๖ โหม และกรณีกฎหมายท้องถิ่นนี้ คงจะมีส่วนทำให้สังคมชาวนาจังหวัดพัทลุงมุ่งไปลงทุนทางการศึกษาแบบตะวันตก เพื่อบูรหลานในบริบทกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีการไปมาค้าขายทางเรือเมลิ⁽²⁾ และทางรถไฟหลวงสายใต้ ประมาณ พ.ศ.2439 – 2500 จึงปรากฏหลักฐานการจัดการศึกษาที่เด่นชัดในพื้นที่จังหวัดพัทลุง กล่าวคือ นอกจากมีโรงเรียนมัธยมประจำจังหวัดชาย และโรงเรียนประชาบาล จำนวน 63 โรง ในช่วงปี 2477 แล้ว ต่อมา มีการขยายการศึกษาโดยจัดตั้งโรงเรียนราษฎร์ (เอกชน) โรงเรียนการศึกษาผู้ใหญ่ และห้องสมุดประชาชนทั้งระดับจังหวัดและอำเภอ ดังที่สง มากแสง ศึกษาธิการจังหวัดพัทลุง กล่าวไว้ในปี 2501 ความตอนหนึ่งว่า

¹โปรดดูรายละเอียดใน สารูป ฤทธิ์ชู, “กฎหมายในสังคมพัทลุงสมัยเก่า.” เอกสารหมายเลข 15 เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ ครั้งที่ 2 เรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ณ ลำปำรีสอร์ท อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง 23 – 25 สิงหาคม 2536.

²สุวิรงค์ พงศ์ไพบูลย์, “ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนรอบกลุ่มทะเลสาบสงขลา” วารสารทักษิณคดี ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (ตุลาคม – มีนาคม 2535 – 2536), หน้า 57 – 59.

“.....การดำเนินจัดการศึกษาเป็นเรื่องใหญ่ จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือกับทุกฝ่าย งานการศึกษาจึงจะเป็นผลสำเร็จสมความมุ่งหมายได้ นับตั้งแต่การเริ่มดำเนินการ จัดการศึกษาเป็นต้นมา จนกระทั่งปัจจุบันนี้เป็นที่ประจักษ์ได้ว่า ได้รับการสนับสนุน ทางด้านกำลังกาย ความคิด และทุนทรัพย์จากผู้ใจบุญทั้งหลายเป็นอย่างมาก จึงทำให้ การศึกษาของจังหวัดนี้เจริญก้าวหน้าขึ้นเป็นลำดับ”⁽¹⁾

นอกจากนั้น สง มากแสง ยังได้เสนอข้อมูลของงานอย่างละเอียด แยกเป็นปริมาณการศึกษาปี 2501 และปี 2502 มัธยมศึกษาทั้งโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนราษฎร์ โรงเรียนการช่างพัทลุง โรงเรียน การช่างตรีพัทลุง และผลการสอบไล่การศึกษาผู้ใหญ่ อีกทั้งให้รายละเอียดของงบประมาณที่ได้รับเพื่อการ ศึกษาประจำปี 2501 และประจำปี 2502 ดังตัวอย่างตารางแสดงปริมาณการศึกษา พ.ศ.2501

ตารางที่ 3 ตารางแสดงปริมาณการศึกษาจังหวัดพัทลุง พ.ศ.2501

เลขที่	หน่วยงานทางการศึกษา	จำนวน	ครู	จำนวนนักเรียน			หมายเหตุ
				ชาย	หญิง	รวม	
1	กรมวิสามัญศึกษา						รับรองวิทยฐานะ เทียบเท่าโรงเรียน รัฐบาล 1 โรง
	โรงเรียนมัธยมวิสามัญศึกษา	2	45	622	615	1,237	
	โรงเรียนราษฎร์	17	158	2,747	1,218	3,965	
2	กรมอาชีวศึกษา						
	โรงเรียนอาชีวศึกษา	2	39	827	152	979	
3	กรมสามัญศึกษา						
	โรงเรียนมัธยมสามัญศึกษา	2	15	281	215	496	
	โรงเรียนประชาบาล	186	687	14,876	13,875	28,751	
	โรงเรียนอนุบาล	1	2	30	25	45	
	โรงเรียนการศึกษาผู้ใหญ่	2	4	62	60	122	
	ห้องสมุดประชาชนจังหวัด	1					
	ห้องสมุดประชาชนอำเภอ	1					
	รวม	214	950	19,445	16,160	35,605	

ที่มา : สง มากแสง, “แผนกศึกษาธิการ” รายงานกิจการประจำปี พ.ศ.2501 – 2502 ของจังหวัด พัทลุง. (พัทลุง : ปลื้ม มหิตสมณี, 2502), หน้า 28

¹ สง มากแสง, “แผนกศึกษาธิการ” รายงานกิจการประจำปี พ.ศ.2501 – 2502 ของจังหวัด พัทลุง. (พัทลุง : ปลื้ม มหิตสมณี, 2502), หน้า 27.

ในส่วนของบริษัทวัดลาดสีกัก มีหน่วยงานทางการศึกษาทุกสังกัด ตั้งแต่กรมวิสามัญศึกษา กรมอาชีวศึกษา กรมสามัญศึกษา และห้องสมุดประชาชนจังหวัด เช่น โรงเรียนมัธยมประจำจังหวัดชาย โรงเรียนมัธยมประจำจังหวัดหญิง โรงเรียนการช่างพัทลุง โรงเรียนการช่างสตรีพัทลุง โรงเรียนมัธยมพัทลุงวิทยา⁽¹⁾ (โรงเรียนราษฎร)

สำหรับระดับประถมศึกษา⁽²⁾ พ.ศ.2458 วัดคูหาต่ำ (ภูผาภิมุข) ได้จัดตั้งเป็นโรงเรียนประชาบาลตำบลคูหาสวรรค์ ในบริเวณโรงพยาบาลนเรศวรปัจจุบัน ต่อมาทางจังหวัดขอเปิดโรงเรียนประจำกิ่งอำเภอคูหาสวรรค์ขึ้นในวัดคูหาต่ำ เพราะเห็นว่าทางวัดมีความพร้อม เนื่องจากมีครูขุนพลแพทย์ และครูบุญเลี้ยง เวชรังษี สำเร็จวิชาครูมาจากสำนักวัดโพธิ์ นครศรีธรรมราช และมีอาคารเรียนที่รื้อมาจากอาคารคนงานและโรงครัวของฝรั่งผู้จัดการสร้างทางรถไฟหลวงสายใต้ ทางวัดคูหาต่ำจึงได้รวบรวมเด็กวัดนี้ วัดคูหาสูง (คูหาสวรรค์) และบริเวณชุมชนใกล้เคียงมาเรียน โดยการจัดการของพระธรรมจักษการามมณี (เปลี่ยน ปรีดี ตาสโย) เจ้าคณะแขวงธรรมยุติกนิกาย โรงเรียนทั้งสองโรงเรียนนี้จึงได้รวมกันเป็นโรงเรียนโสภณพัทลุงกุล โดยการสนับสนุนของพระยาโสภณพัทลุงกุล (สว่าง ณ พัทลุง)

ในส่วนของอำเภอควนขนุนดูเหมือนจะเป็นพิเศษในเรื่องการจัดการศึกษา โดยเฉพาะในสมัยที่นายสีลาข ถาวโรจน์⁽³⁾ เป็นกรรมการอำเภอ (ศึกษาธิการอำเภอ) พ.ศ.2481 – 2505 ได้ร่วมกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชนเปิดโรงเรียนขึ้นในวัดจำนวนหลายโรง ทำให้ผู้จบชั้นประถมมีจำนวนมากแต่ไม่สามารถไปเรียนต่อระดับมัธยมในตัวจังหวัดได้ เนื่องจากการคมนาคมยังไม่สะดวก ไม่มีที่พักรถไฟ จึงได้หาทางเปิดโรงเรียนราษฎรขึ้นหลายตำบลในอำเภอควนขนุน โดยมีโรงเรียนช่วยมิตรอยู่ในตัวอำเภอ โรงเรียนมัธยมเรื่องศิลป์ – ตำบลนาขยาด โรงเรียนศิริราษฎร์วิทยา – ตำบลมะกอกเหนือ โรงเรียนสุขประสาทวิทย – ตำบลทะเลน้อย โรงเรียนปริยานุกูลวิทยา – ตำบลบันเต โรงเรียนพิบูลทองวิทยา – ตำบลชะม่วง ในบรรดาโรงเรียนเหล่านี้โรงเรียนช่วยมิตรเฟื่องฟูพอๆ กับโรงเรียนมัธยมพัทลุงวิทยาในตัวตลาดสีกัก

¹พอพันธ์ แก้วทนต์, ก่อนความทรงจำจะเลือนหายไป. เนื่องในโอกาสอายุครบ 50 ปี พอพันธ์ แก้วทนต์ 26 เมษายน 2542, หน้า 22.

²บุญชู ปุรินทรภิบาล : อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพครูบุญชู ปุรินทรภิบาล. ณ วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง 4 ธันวาคม 2525, จรูญกรณียานุสรณ์ : หนังสืออนุสรณ์ในงานบำเพ็ญกุศลและบรรจุอัฐิพระครูจรูญกรณีย (ตุต เกสโร ปุรินทรภิบาล). อดีตเจ้าอาวาสวัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง 6 – 7 สิงหาคม 2507, เจ้า สุพรรณชนะบุรี : อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพคุณพ่อเจ้า สุพรรณชนะบุรี. เป็นกรณีพิเศษ ณ วัดภูผาภิมุข อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง 24 ตุลาคม 2530 และ สุทธิกรรม. พิมพ์สนองคุณ : แจกในงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมจักษการามมณี (เปลี่ยน ปรีดี ตาสโย) ณ วัดภูผาภิมุข อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง 21 เมษายน 2506.

³สีลาข ถาวโรจน์ : อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสีลาข ถาวโรจน์. เป็นกรณีพิเศษ ณ วัดสุวรรณวิชัย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง 30 เมษายน 2531.

อย่างไรก็ดี ในช่วงที่การศึกษาแบบใหม่ดังกล่าวกำลังแพร่หลาย พ.ศ.2506 พระเทพสารสุธี น้องชายพระธรรมจักษุการามมณี (เปลี่ยน ปรีดี ๗ ตาสโย) ผู้สืบทอดตำแหน่งต่อจากพี่ชาย กลับจัดพิมพ์หนังสือ สุธรรมาชาดกฉบับพระอุดมปิฎก วัดสุนทรวาส อำเภอควนขนุน เพราะเห็นว่าเป็นวรรณกรรมที่ครูชาว ปักษ์ใต้แต่งสอนชาวปักษ์ใต้ตั้งที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 1 โดยการสนับสนุนของเครือญาติตระกูล ณ พัทลุง ที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณตลาดสี่กั๊ก ต่อมาปี 2516 ได้จัดพิมพ์วรรณกรรมเก่าของท้องถิ่นที่สำคัญอีกเล่มหนึ่ง คือ สุนิชาดก ซึ่งพระหลาก เอกธม ๗ โม ได้สืบทอดมาในปี 2531 สำหรับพระเทพสารสุธี หรือพระธรรม เมธาจารย์นั้นเป็นผู้รื้อฟื้นวรรณกรรมเก่าและวัฒนธรรมอื่นๆ ของท้องถิ่นอีกมากมาย จนในที่สุดสามารถจัดตั้ง เป็นพิพิธภัณฑ์สถานของวัดได้

วัดคูหาสูงหรือวัดคูหาสวรรค์⁽¹⁾ เป็นวัดเก่าแก่ที่สำคัญอีกวัดหนึ่งในบริเวณตลาดสี่กั๊ก ในขณะที่วัด คูหาต่ำ หรือวัดภูผาภิรมย์เป็นวัดในธรรมยุติกนิกาย วัดคูหาสวรรค์เป็นวัดในมหานิกายและเป็นพระอารามหลวง ในปัจจุบัน เปรียบเสมือนหนึ่งตักศิลาของชาวพัทลุง และชาวปักษ์ใต้ก็ว่าได้ สมัยเมื่อพระครูจุลบุญฤทธิ์ (ตุต เกสโร ปุรินทราภิบาล) เป็นเจ้าอาวาสใน พ.ศ.2454 – 2487 หลังจากศิษย์วัดรุ่นแรกสำเร็จการศึกษาจาก โรงเรียนประชาบาลในวัดภูผาภิรมย์แล้ว ก็ได้ส่งไปเรียนต่อในระดับมัธยม ณ โรงเรียนมัธยมประจำจังหวัดชาย โดยจัดที่พักอาศัยไว้ในวัด อุปการะเลี้ยงดู ให้ความสะดวก อบรมสั่งสอนให้อยู่ในระเบียบวินัย และถือปฏิบัติ จนกลายเป็นธรรมเนียมของวัดที่จะต้องรับเด็ก ๆ จากตำบลใกล้เคียง และอำเภอต่าง ๆ มากขึ้นตามลำดับ ส่วนภายในวัดก็ได้จัดการศึกษาพระธรรมวินัยจนต้องเปิดเป็นโรงเรียนปริยัติธรรมแผนกนักธรรมและภาษาบาลีด้วยการอุปถัมภ์ของเจ้าคณะอำเภอ (วัดวิหารเบิก) และวัดต่างๆ ที่สำคัญคือ วัดนาท่อม วัดไทรห้อย วัดท่าแค และวัดควนอินทร์นิมิตร แนวปฏิบัติเหล่านี้ได้สืบทอดอย่างดีเยี่ยมด้วยพระธรรมวงศาจารย์ (เพียร อุต ๗ ตโม) ตั้งแต่ปี 2479 จนมรณภาพในปี 2543 โดยเป็นภิกษุผู้มีศีลาจารวัตรสนใจใฝ่รู้ ด้านการศึกษา และมีปฏิปทาเป็นที่ประจักษ์ชัดแก่บุคคลทั่วไป และในเขตบริหารของคณะสงฆ์ภาค 18 รวม 6 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดพัทลุง สงขลา ปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูลในตำแหน่งเจ้าคณะภาค 18 ตั้งแต่ ปี 2515 จนมรณภาพ นับเป็นบุคคลผู้เป็นพระภิกษุสงฆ์โดยแท้จริง ดำรงตนอย่างสมณะ มีความเพียรพยายาม อย่างแรงกล้าในการพัฒนาการศึกษา อำนวยประโยชน์แก่ศิษยานุศิษย์ กุลบุตรกุลธิดา และบุคคลทั่วไปให้ เจริญก้าวหน้าอย่างนาสรวริณ ซึ่งจะเห็นได้ความมานะพยายามจัดตั้งโรงเรียนสอนพระพุทธศาสนาวัน อาทิตยขึ้นในวัดคูหาสวรรค์ และส่งเสริมให้แพร่ขยายไปทั่วทุกภูมิภาคในเขตภาค 18 จนเป็นที่ยอมรับกัน อย่างกว้างขวาง นอกจากนั้นยังมีส่วนสำคัญในการจัดตั้งโรงเรียนราษฎร์มัธยมศึกษาชื่อโรงเรียนวีรนาทศึกษา ตามนามเมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชอาคันตุกะที่วีรนาทมนี เป็นโรงเรียนที่เปิดโอกาสให้กุลบุตรกุลธิดา ในละแวกใกล้เคียงได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน อันนับได้ว่าเป็นกุศลเจตนาที่มีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนา ทรัพยากรมนุษย์ ดังเจตนารมณ์ที่ได้ลิขิตไว้ในเอกสารที่ทำบุญครบหกรอบว่า “การผลิตคนให้เป็นมนุษย์ใช้ว่า จะทำได้แต่พระเถระเท่านั้น”

¹โปรดดูรายละเอียดใน จุลบุญฤทธิ์ยานุสรณ์ : หนังสืออนุสรณ์ในงานบำเพ็ญกุศล และบรรจุ อัฐพระครูจุลบุญฤทธิ์ (ตุต เกสโร ปุรินทราภิบาล), พระธรรมวงศาจารย์ : ชีวิตและงานพระธรรม วงศาจารย์ สถาบันราชภัฏสงขลาจัดพิมพ์ในโอกาสสถาปนาสถาบันราชภัฏถวายปริญญาครุศาสตรบัณฑิต กิตติมศักดิ์ สายเทคนิคการศึกษา โปรแกรมวิชาการบริหารการศึกษา 7 เมษายน 2538 และ สุนิชาดก พระ ครูบวรกิจจานุต เจ้าอาวาสวัดวิหารเบิก ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ ใน งานฉลองพระพุทธรูปพระศรีมหาโพธิ์ พระสถูปเจดีย์ 7 สิงหาคม 2516.

สถาบันราชภัฏสงขลาจึงได้ถวายปริญญาครุศาสตรบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สายเทคนิคการศึกษา โปรแกรมวิชาการบริหารการศึกษา เมื่อวันที่ 7 เมษายน 2538 ปรากฏหลักฐานในปี 2515 ว่า พระภิกษุรูปหนึ่งๆ ในวัดนี้ อย่างเจ้าอธิการเคว็ด เกสโร ซึ่งจำพรรษา ตั้งแต่ พ.ศ.2469 – 2514 มีศิษย์วัดมากกว่าร้อยคน เฉพาะที่เป็นฆราวาสมีรายชื่อที่รวบรวมได้ถึง 106 คน แต่ละคนต่างมีตำแหน่งหน้าที่และอาชีพในระดับแนวหน้าของท้องถิ่นพัทลุงภาคใต้ และต่างภูมิภาค⁽¹⁾

ส่วนนอกวัด บริเวณตลาดสี่กั๊กยังมีแหล่งพักพิง⁽²⁾ เพื่อการศึกษาเล่าเรียนในระบบโรงเรียนจังหวัดพัทลุงอีกหลายแห่งสำหรับกุลบุตรกุลธิดาจากชุมชนในชนบทลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่น่าสนใจ คือ บ้านเรือนของกลุ่มตระกูลบ้านโรงช้าง⁽³⁾ กลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ที่มีเชื้อสายจีน มีแนวคิดแบบทุนนิยม มุ่งมั่นในการศึกษาแบบตะวันตก นิยมการผูกตองผูกเกลอ มักเป็นเครือญาติกับตระกูลผู้นำในภาคใต้ โดยเฉพาะตระกูลกับ ณ พัทลุง ณ สงขลา ณ นคร ณ ระนอง การอบรมบ่มเพาะจากแหล่งพักพิงและสถานศึกษาหลากหลายดังกล่าว เป็นผลให้เกิดวัฒนธรรม “หม้อเขียว”⁽⁴⁾ ในแถบนี้ แม้ว่าภายในหม้อเขียวมีเพียงข้าวสาร และไขเป็ดที่เป็นผลิตผลของชาวนา แต่กลับเป็นสิ่งที่แสดงถึงความรัก ความเคารพ ความกตัญญูกตเวทิตา และความผูกพันในสายเลือดสายสัมพันธ์ที่มีต่อกันอย่างเต็มเปี่ยม ร่มเย็นและอบอุ่น เพราะนอกจากการอุปถัมภ์ค้ำจุนกันในท้องถิ่นแล้ว ยังส่งต่อและดูแลกันไปถึงเมืองหลวง⁽⁵⁾ โดยนิยมศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาทางสายนิติศาสตร์ เพื่อไว้ “เถียงนาย” มากกว่าสาขาอื่นๆ เป็นผลให้มีการก่อตั้งสมาคมชาวปักษ์ใต้ ชมรมพัทลุง⁽⁶⁾ หลากหลายกลุ่มในกรุงเทพฯ และภูมิภาคอื่นๆ มีจำนวนไม่น้อยที่สนับสนุนทางด้านการประกอบอาชีพสืบต่อกันมา ทั้งในแวดวงราชการและภาคธุรกิจทั่วไปถึงปัจจุบันในลักษณะพวกพ้องเดียวกัน ในขณะที่กลุ่มเชื้อสายตระกูล ณ พัทลุง ส่วนหนึ่งลงไปเรียนทางป็นัง และอินเดีย⁽⁸⁾

¹โปรดดูรายละเอียดใน อธิการเคว็ด เกสโร : อนุสรณ์เจ้าอธิการเคว็ด เกสโร. ณ วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง 7 พฤษภาคม 2515, หน้า 39 – 44.

²แกมสุข นุ่มนนท์, แกมสุขวัยรุ่น. หนังสือครบรอบ 60 ปี 21 มิถุนายน 2538, หน้า 12, หอมดอกสารภี. ที่รฤกครบ 6 รอบ อาจารย์สารภี คชภักดี 1 กันยายน 2541, หน้า 121 – 122.

³โปรดดูรายละเอียดใน สารูป ฤทธิ์ชู, ตามรอยช้างแลใต้. (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543).

⁴วิจิตร ไตรสุวรรณ : อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพลตำรวจตรีวิจิตร ไตรสุวรรณ. ณ วัดอินทราวาส อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง 6 กรกฎาคม 2539, หน้า 39.

⁵พันธุ์ทิพย์ (ศิริธ) บุญสนิท : อนุสรณ์นางพันธุ์ทิพย์ (ศิริธ) บุญสนิท. ณ วัดโคกสมานคุณ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา 24 สิงหาคม 2534, หน้า 17. และ ประดิษฐ์ปสุการ : อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพรองอำมาตย์โทขุนประดิษฐ์ปสุการ (ประดิษฐ์ ชลายนคุปต์). ณ วัดสระเกศวรมหาวิหาร กรุงเทพฯ 31 พฤษภาคม 2518.

⁶ถัด : คณะ ร.ส.130. พิมพ์ช่วยในงานพระราชทานเพลิงศพ ร้อยตรีถัด รัตนพันธุ์ นะวัดภูผาภิมุข จังหวัดพัทลุง 14 พฤษภาคม พุทธศักราช 2487, หน้า 30.

⁷โปรดดูรายละเอียดในตัวอย่าง เช่น พัทลุงสามัคคี ครั้งที่ 39. ณ อาคารใหม่สวนอัมพร 22 พฤศจิกายน 2540 เมืองเพลงตะลุง. ที่ระลึกลงานมิตรเมืองลุงในจังหวัดสงขลา 22 กันยายน 2538 และชมรม “เพื่อนพบเพื่อน 06 – 07”.

⁸โปรดดูรายละเอียดใน เวช สุภาไชยกิจ : อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษ คุณเวช สุภาไชยกิจ. ณ วัดควนมะพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง 9 กันยายน 2527.